

**JUAN ANTONIO MOGEL:
PERU ABARKA LIBURUAREN
MENDEURRENA DELA ETA**

EN TORNO AL CENTENARIO DE LA APARICION DE PERU ABARCA

Fr. Luis Villasante

Euskaltzainburua

En 1981 se ha cumplido el centenario de la aparición de Peru Abarca, de Juan Antonio de Moguel. Con este motivo diversas conmemoraciones han tenido lugar, sobre todo en Durango, villa donde se publicó la primera edición del libro, en la imprenta de Julián de Elizalde, en 1881. (No entra en esta cuenta la edición que el año anterior de 1880 apareció en las páginas de la revista Beti bat.) La Asociación Guerediaga ha tenido la feliz idea de conmemorar la efemérides reeditando en facsímil la dicha edición de 1881, acompañada de un prólogo de A. Zelaieta.

Peru Abarca, por diversos motivos, ocupa un lugar relevante dentro de la literatura vasca. El libro apareció al público después de largos años de espera y de reclusión (cerca de 80 años). Sin duda, esta misma espera contribuyó a rodearlo de un cierto halo o aureola. Se sabe, en efecto, que el libro era relativamente conocido y estimado aun antes de su publicación, gracias a las copias manuscritas que circulaban por el país.

Así, por ejemplo, en la correspondencia epistolar mantenida por el P. José Antonio de Uriarte con el Príncipe Luis Luciano Bonaparte varias veces se hace referencia a esta obra, se ponderan sus méritos, se indica que debería ser publicada, se alude a propósitos que tenía Delmas de publicarla, etc. (1). Sabemos que también el P. Añibarro conocía el libro, sin duda porque el autor, que era amigo suyo, se lo prestó (2). Bastantes copias manuscritas realizadas antes de la publicación del libro se conservan todavía hoy.

A juzgar por lo que el propio autor nos dice en el Prólogo, la idea de componer esta obra le vino a Moguel por el conocimiento de otra obra, hasta cierto punto similar, a saber, los Diálogos titulados *Exercitatio linguae latinae del humanista valenciano Luis Vives*. Esta obra, concebida en forma de diálogos, tiene por fin facilitar el aprendizaje y dominio de la lengua latina. El libro de Luis Vives ha conocido, a partir del siglo XVI, multitud de edicio-

---

(1) Esta correspondencia apareció en el *Boletín de Amigos del País*, año 1954 y siguientes: "Cartas del P. Uriarte al Príncipe Luis Luciano Bonaparte. Con notas bio-bibliográficas del P. Fr. Juan Ruiz de Larrinaga, OFM". Las referencias a *Peru Abarca* se hallan en las cartas números 46, 49, 50. Estas cartas pertenecen a los años 1858-1859.

(2) Consta por unos apuntes que se conservan en el archivo de los Franciscanos del convento de Zarauz.

nes. Seguramente que Moguel lo conoció cuando realizó sus estudios humanísticos en Calatayud.

El autor de Peru Abarca se propone algo similar, a saber: revelar a los cultos del propio país vasco las galas del euskara. Para ello se sirve, al igual que Vives, del diálogo; pero aquí los dialogantes son el culto y el inculto, dándose la paradoja de que el inculto es el verdadero maestro.

El libro presenta una mezcla un tanto extraña de castellano y vasco. Tiene un extenso prólogo en castellano. Los títulos de los Diálogos y las advertencias al margen de los diálogos propiamente dichos están también en castellano, lo mismo que las explicaciones del Vocabulario final. Añádase que uno de los dialogantes, el culto Maisu Juan, se expresa en un euskara chapucero y malo, que en modo alguno debe ser tomado por modelo. Todo ello se explica, sin duda, por el público real, que el autor tiene en cuenta y para el cual ha compuesto su libro. Este público no es otro que las personas cultas del propio País Vasco. Estas han hecho sus estudios y carreras de espaldas a la lengua vasca. Conocen, sin duda, esta lengua, pero su conocimiento de ella es a todas luces raquítico. En boca de ellos la lengua vasca es endeble y miserable, y de ahí deducen que es así por naturaleza. La falta de formación hace que infravaloren este idioma, ignorando sus virtualidades y juzgándolo inepto. A estas personas quiere Moguel ganar para la causa del euskara, descubriéndoles la riqueza y cualidades de una lengua que ellos tienen a menos, simplemente porque no la conocen, al menos en forma refleja ni en el grado y medida suficiente. Y el que les va a introducir en el santuario de la lengua va a ser un casero o labriego, Peru, que no ha hecho estudios, pero, eso sí, conoce a perfección la lengua vasca porque viven identificado con ella.

Dice también el autor en el Prólogo:

“Yo no me atreveré a hacer una decente versión castellana de estos diálogos bascongados. La diferencia de los idiotismos, las saladas expresiones de nuestra lengua, los instrumentos particulares del país, la variedad de los sinónimos, y otras cosas, ponen para mí un obstáculo invencible.”

No obstante, el Peru Abarca, como se sabe, ha sido traducido al castellano y la traducción corre por ahí. Sin embargo, la observación de Moguel denota una intuición profunda: los idiomatismos, las locuciones, los giros, etc., constituyen el verdadero quid o alma de una lengua. Como todo esto propiamente no se traduce, de ahí que el libro le parezca al autor intraducible. Esto nos llevaría también a considerar dónde reside el secreto de la buena traducción, que no consiste en traducir palabra por palabra, sino en buscar conjuntos o locuciones que más o menos se correspondan de una lengua a otra.

El libro de Moguel quiere, ante todo, ser exponente de la riqueza de la lengua vasca en idiomatismos y expresiones saladas. De eso que en vasco se llama euskal sena, y que es, efectivamente, el alma o genio de la lengua. Sin

duda que Moguel fue el primero que tuvo que hacer el aprendizaje que aquí propone a los cultos de su época. En su contacto con el pueblo de menestrales, labradores, hilanderas, etc. descubrió él la peculiar idiosincrasia de la lengua vasca.

Dice el Sr. F. Krutwig que esta obra de Moguel es la que ha introducido la tendencia jeba en la literatura vasca, es decir, el error de ver en el ignorante al maestro de quien hay que aprender y a quien hay que tomar como modelo, cuando la verdad es justamente al revés (3). Lo que pasa es que cuando las cosas se sacan de sus justos límites, la verdad se convierte en mentira. Es claro que el genio o alma de la lengua lo poseen como en su fuente manantial los usuarios de la misma, los que predominante y aun exclusivamente la emplean. Si apenas había otra clase social que en la práctica se sirviera de la lengua vasca como propia y aun exclusiva, es claro que no se equivoca Moguel al ir a aprender de ellos el euskara (4). No sólo palabras, sino el euskal sena, los modos de decir, idiomatismos, locuciones, etc., ese quid que cada lengua posee y que nos introduce en su idiosincrasia, habrá que aprenderlo de ellos.

Pero esto no autoriza evidentemente a extrapolar las cosas. El magisterio de Peru tiene sus límites, y hay que confesar que en el libro a veces se pasa de rosca. La construcción de la prosa no nos la va a enseñar el casero, que no escribe libros. Además el culto tiene una estructura mental hasta cierto punto propia, que no es la misma que la del iletrado; por tanto, sus moldes de decir tampoco han de ser exactamente los mismos. Por eso, sin duda, dijo Michelena que Xenpelar sabía el vasco mejor que él, pero que, sin embargo, el lenguaje de Xenpelar a él no le servía (5).

En cualquier caso, y con tal de que no se saquen de quicio las cosas, la intuición de Moguel es válida: el genio y alma de la lengua en ninguna parte se aprende mejor que en el contacto con los usuarios de la misma.

* * *

Un aspecto de la personalidad literaria de Moguel que hoy interesa recordar es su apertura a otras formas de la lengua vasca distintas de su dialecto nativo. Su primera gran obra, Eracasteac, se publicó en Pamplona en 1800 y está escrita en un guipuzcoano un tanto amplio y apto para que pudiera circular. El mismo nos ha dejado constancia de la "commoción como general" que se produjo entre los elesiásticos vizcainos, porque se había servido de otro dialecto distinto del vizcaino. Y habla de las "razones poderosas" que podría alegar para justificar su proceder (6). Sin duda que una de estas razo-

(3) Cf. *Euskera* (1981), 821.

(4) *Nequezale, bearguin, achurlari, olaguizon, icazquin, emacume gorula, eula, jostun...* Véase el prólogo del libro *Eracasteac*, p. IV.

(5) Cf. *Euskera* (1968), 219.

(6) Véase VILLASANTE, "Texto de dos impresos sumamente raros de Juan Antonio de Moguel", BAP (1964).

nes es la mayor difusión del libro. El autor quiere que el libro se difunda. En el prólogo de su Confesino Ona (Vitoria, 1803) nos dirá, refiriéndose a la dicha obra Eracasteac, que se han despachado unos mil mil ejemplares de ella por Navarra, Guipúzcoa y Vizcaya, que muchos curas la leen en sus iglesias y no pocos particulares en sus casas. Es claro que una tal difusión no la hubiera alcanzado si la hubiera escrito en un dialecto un tanto marginal, como es el vizcaino. Bajo este aspecto Moguel encabeza una larga lista de nombres de autores que, además de su dialecto nativo vizcaino, han utilizado otro, o han sido partidarios de la creación de un euskara común, al menos para ciertos usos o menesteres: el propio Añibarro, el P. Uriarte, Domingo Aguirre, Garitaonandia, Azkue, Altube, Eleizalde, Andima, Zaitegi, M. Zarate, Aresti, Berriatua...

En un punto concreto, a saber, en eso que se ha convenido en llamar joskera, o sea, el modo de ordenar los elementos dentro de la frase, fuerza es confesar que con frecuencia el euskara de Peru Abarca causa la impresión de ser un tanto desmañado o trakets. Tal vez prestó menos atención a este punto. Sin duda, no hizo los análisis sutiles que luego había de hacer S. Altube. Pero también hay que decir, en su descargo, que una aplicación indiscriminada de las reglas de éste para deducir de ahí que la ordenación de Moguel es mala, lleva a cometer de nuevo una extrapolación y una injusticia. En primer lugar habrá que tratar de comprender bien el texto en su contexto, descubrir el por qué de una determinada colocación, pues casi siempre la elección del orden está dirigida por el instinto que guía al autor. El colocar el atributo después del verbo, o sea, fuera de su lugar normal, se justifica muchas veces por el deseo de destacarlo, o sea, de ponerlo más de relieve. Esto sucede en frases como suguia da subaguaia, y en tantas exposiciones un tanto largas que hace Peru explicando a Maisu Juan las particularidades de la anatomía del cerdo, etc.

Otro punto, que disuena un tanto, es la tendencia a encabezar las frases por el verbo. Pero acerca de este particular tenemos la confesión que nos dejó el P. Añibarro en su Gramática Bascongada para el uso y alivio de Párrocos y Predicadores Bizcaynos, Guipuzcoanos y Navarros, publicada por primera vez en ASJU III (1969). Dice así:

“De paso advierto que assi Axular, como el P. Cardaveraz ponen el verbo al último de la oración, a no venir con relativo, y será bien se haga assi, pues sale más natural. No tuve este methodo presente en dos libritos que di a luz Esculibrua, y Lorategui espirituala. Esta misma falta me dijo que cometió el inmortal Don Juan Antonio de Moguel, Catequista bascongado, cuja muerte ha sido mui sensible para todo el Pays bascongado, quien tuvo en vida el consuelo de ver impresa parte de su Catecismo bascongado, y lo restante con las aprobaciones necesarias; y en muerte el de morir como buen soldado de Jesús, ejerciendo el ministerio de Cura Párroco contagiado de resultas de asistir a unos apestados. Con tan feliz muerte premió Dios su virtud, pues fue

uno de los sacerdotes más celosos, laboriosos, doctos, caritativos, y ajustados de Bizcaya: cuya memoria hago aquí, por la que por dos veces él hizo de mí en su último impreso de Confesino oná” (7).

En este hermoso testimonio Añibarro nos ha dejado una pequeña semblanza de lo que fue Moguel: sacerdote ante todo, y catequista. A este trabajo de impartir la doctrina de Cristo a los vascos en vasco consagró sus trabajos. Esto se evidencia por sus obras publicadas y por las que aún yacen inéditas. Cultivó además el género fabulístico. Ultimamente Kortazar se ha ocupado de las fábulas de Moguel (8). Fue también traductor: tradujo los Pensamientos de Pascal (9), el catecismo de Lavieuxville, las arengas y oraciones selectas de autores latinos (10); lexicógrafo (11), etc.

Acerca de la familia Moguel, su condición económica y rango cultural, poseemos hoy nuevos datos (además de los que en su día aportaron Carmelo Echegaray y Justo Gárate), gracias a las investigaciones del P. J. I. Lasa (12).

Pese a todo, su vida y personalidad no nos es aún suficientemente conocida. El dato de que nació en Eibar lo sabemos gracias a Juan San Martín, que publicó biografía de nuestro autor (13). Sin duda, Juan Antonio poseyó una formación literaria bastante esmerada, al estilo de la época, ya que cursó estudios en el Colegio de Jesuitas de Calatayud (14). Sabemos que tuvo relaciones con Humboldt, Vargas Ponce (15), Astarloa (el apologista), etc. Por Daranatz (16) sabemos también que acogía en su casa a los curas vasco-franceses que venían huyendo de los horrores de la Revolución. El grueso de su vida lo pasó en Marquina, en los trabajos de su ministerio parroquial.

* * *

(7) *Gramática Bascongada* (edición del P. Villasante), p. 14.

(8) JON KORTAZAR, “¿Fábulas inéditas de Juan Antonio Moguel?”, FLV (1980), 253.

(9) Ahora nuevamente traducidos por P. Narbaitz: *Gogoetak*, Bayonne, 1980.

(10) *Versiones Bascongadas de varias arengas y oraciones de los mejores autores latinos*; Tolosa, 1802.

(11) *Nomenclatura de las voces guipuzcoanas, sus correspondientes vizcaynas y castellanas, para que se puedan entender ambos dialectos*. San Martín supone que se imprimió en 1801 en Vitoria.

(12) J. I. LASA, “Datos biográficos acerca de Juan José Moguel Elgueazabal y de sus antepasados”, *Euskera* (1981), 663.

(13) JUAN SAN MARTIN, *Juan Antonio Mogel eta Urkitza. Bere bizitza eta lanak*, Zarautz 1959.

(14) Véase VILLASANTE, “Juan Antonio de Moguel, estudiante en el Colegio de Jesuitas de Calatayud”, BAP (1962), 325.

(15) Véase “Cartas y disertaciones de D. Juan Antonio Moguel sobre la lengua vascongada” en *Memorial histórico español*, tomo VII, Madrid 1854; p. 661.

(16) DARANATZ, *Curiosités du Pays Basque*, Bayonne 1927; tomo I, p. 273 nota.

*Volviendo a Peru Abarca, Michelena, en un artículo aparecido en el Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo" (17) ha levantado la liebre sobre el problema del texto, que esta obra plantea. En efecto, al existir diversas copias manuscritas de Peru Abarca, que presentan divergencias entre sí y con el texto o textos publicados, y al haberse hecho las ediciones a partir de copias distintas, surgen las dudas a la hora de fijar y establecer el texto auténtico. La edición que apareció en 1880 en las páginas de la revista *Beti bat* no sabemos de dónde tomó el texto. La edición de 1881 consta que se basó en el original que se guarda en los Franciscanos de Zarauz y que parece ser autógrafo del propio Moguel; y aunque el texto impreso sigue con fidelidad a dicho original, no obstante hay variantes, sea por error o por otra causa. Añádase que Azkue en 1898 publicó nuevamente Peru Abarca en la revista *Euskaltzale* siguiendo otra copia distinta de la de Zarauz y que ofrece un texto que no concuerda en todo con el de la edición de 1881. Además, como ya antes se ha dicho, existen aún otras copias manuscritas de esta obra, con nuevas variantes, y por lo general se ignora quiénes son los autores de las copias y la fecha en que se hicieron y la fuente de donde tomaron el texto.*

*Todo esto invita a hacer una edición crítica que fije el texto verdadero y dé razón de las variantes existentes. Creemos que el problema no es muy difícil, por cuanto poseemos el original autógrafo de esta obra. Tenemos entendido que hay quien trabaja en ello, y quisiéramos que estas palabras le sirvieran de aliento para llevar adelante este trabajo. La colección "Leku-koak" de *Euskaltzaindia* se sentiría honrada de publicar la edición crítica de Peru Abarca.*

* * *

A título de contribución a este centenario, Euskera publica a continuación cuatro trabajos en torno a Peru Abarca. El primero es de Marisa Díez: "Peru Abarca como acto comunicativo", que trata de esclarecer el género o índole literaria de este libro. El segundo, de Antonio Mallea: "Berezko -A dun izen eta izenlagunak Peru Abarkan". Estudia todas las palabras con "a" orgánica que figuran en el libro y los fenómenos que surgen al chocar dicha "a" con el artículo, que es también "a". El tercero, de Ricardo Badiola: "Euskal joskeraz zenbait puntu Peru Abarka liburuaren pasarte batzu aztertuz": Trata del tema de la ordenación de los elementos de la frase. Y, por fin, el cuarto, de Josebe Azpillaga: "Peru Abarka: Azterketa fonologikoa eta komentaketa labur bat", o sea, estudio fonológico del libro.

---

(17) LUIS MICHELENA, "El texto de Peru Abarca", ASJU, XII-XIII (1978-79), 201. En el mismo número A. ZELAIETA publica también "Peru Abarca-ren hiztegia".

PERU ABARCA COMO ACTO COMUNICATIVO

Marisa Díez Ezkerra

INTRODUCCION

Peru Abarca es la obra más conocida de Juan Antonio MOGUEL y suele ser considerada como una de las más importantes en la literatura vasca.

Esta obra ha sido muy estudiada en los últimos años, aunque pasó completamente desapercibida durante el siglo pasado.

Pero la mayor parte de los trabajos sobre *Peru Abarca* se refieren a aspectos externos a la obra: su valor etnográfico, sus informaciones sobre las ferrierías y otros oficios, etc. Nosotros hemos pretendido mostrar el entorno externo que ha condicionado la obra.

Una primera lectura de *Peru Abarca* puede sorprender a aquel lector que pensara encontrar una novela. En efecto, ante este género, normalmente se esperan ciertos elementos como un narrador, un tratamiento especial del tiempo y del espacio, una composición, una forma, etc.

Sin embargo, la sorpresa procede de que la obra no encaja en lo que se entiende tradicionalmente por "novela".

Por ello, hemos enfocado un análisis que quisiera revelar lo que la obra presenta como "anormal", y ajeno a los cánones literarios.

Por otra parte, creemos que no es suficiente señalar las características que sitúan esta obra como marginal. Habría que llegar también a las causas de esa desviación con respecto a la normativa de la narración.

El escritor es miembro de la sociedad, goza de un status social propio y se dirige a un público concreto. La producción literaria, en este sentido, tiene una función social y suele reflejar una situación económica, social y política. En estas condiciones, ciertas obras literarias aspiran a transformar aspectos de dicha sociedad.

A lo largo de nuestro análisis intentaremos mostrar hasta qué punto las peculiaridades de una obra como *Peru Abarca* pueden estar motivadas, en última instancia, por determinantes sociales precisos, como la situación económica, política y cultural del País Vasco a comienzos del siglo XIX.

I. PRELIMINARES

I.1. Objetivos

Los objetivos que pretendemos alcanzar en este trabajo se pueden concretar en los siguientes puntos:

1. Hacer un estudio de *Peru Abarca* de Juan Antonio MOGUEL partiendo del análisis intrínseco de la obra misma.
2. A partir del análisis de los diversos factores que constituyen la obra, destacar aquellos que a nuestro parecer dan a *Peru Abarca* su peculiaridad.
3. Analizar las causas socio-históricas y políticas que han podido determinar la estructura de la obra y le han dado una configuración especial.

I.2. Corpus

Nos vamos a limitar al estudio de una obra: *Peru Abarca*, que es la que ha convertido a Juan Antonio MOGUEL en un clásico de la literatura vasca.

En general, hablar de *Peru Abarca* es referirse a una parte solo: los Diálogos y más concretamente los seis que tratan de Peru Abarca.

Nosotros creemos, en cambio, que para la comprensión de cada una de las partes es necesario considerar la obra como una unidad, no limitada a lo anteriormente señalado. En realidad comprende el prólogo, los diálogos, y la nomenclatura final, ya que estas distintas partes parecen responder a una misma intención.

Nuestro análisis, con todo, se va a centrar en los siete diálogos, ya que son la única parte que puede considerarse propiamente literaria. Pero conscientes de la unidad de la obra señalada, serán frecuentes las referencias a las otras partes, que nos ayudarán a comprender muchos aspectos de los mismos (1).

I.3. Método

Nuestro análisis será enfocado desde un punto de vista *funcional*. Partimos de los siguientes presupuestos:

---

(1) A lo largo del trabajo se manejarán dos ediciones, ya que las actuales carecen del Prólogo y Nomenclatura final. Para estas partes seguiremos la edición príncipe, Durango 1771. Para los Diálogos la editada por La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1970.

a) Que la lengua, incluso en su aspecto literario, es una *estructura* y los valores estilísticos no son propiedades del signo, sino del sistema.

b) Que estas estructuras responden a unas *funciones* definidas por la naturaleza de la comunicación y los diversos factores que la constituyen (2).

c) Que el predominio de una u otra función, o las relaciones entre los factores que intervienen en la obra pueden explicarse considerando al *destinatario* de la obra, el público-lector, que todo escritor en el momento de escribir tiene presente y que existe en las fuentes mismas de la creación literaria (3).

PRIMERA PARTE

PRESENTACION DE PERU ABARCA

I. El autor y su época

Juan Antonio de MOGUEL y URQUIZA vivió en un período “decisivo” por los frutos del espíritu de alta cultura que difundió al País Vasco el enciclopedismo de la época y la gestión de los “caballeritos de Azcoitia” (4).

Nació en Eibar el seis de diciembre de 1745. Procedía de una familia de médicos. Su padre, nacido en Marquina, fue a Eibar a desempeñar su función de médico y allí nació Juan Antonio MOGUEL. Cuando éste tenía cuatro años marcharon a Deva, pero en 1753 la familia volvió a Marquina.

Pocos datos más se conocen de su vida. A partir de 1770 aparece en Marquina, como sacerdote y desde 1788 como párroco en la iglesia de Xemein (Marquina), donde continuará hasta su muerte, el 11 de mayo de 1804 (5). El P. ANIBARRO, amigo de Juan Antonio dijo de él:

“Fue uno de los sacerdotes más celosos, laboriosos, doctos, caritativos, ajustados (sic) de Bizcaya” (6).

MOGUEL vivió, por tanto, en el siglo de la Ilustración. La dinastía de los Borbones aceptó los valores de los “ilustrados” y fomentó su difusión

---

(2) GUIRAUD, Pierre: *la stylistique*. Presses Universitaires de France, París 1975, pp. 125-6.

(3) ESCARPIT, R.: *sociologie de la Littérature*. Presses Universitaires de France. París, 1973, pp. 98-99.

(4) GARATE, Justo: *la época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel*, Diputación de Vizcaya, Bilbao, 1936, p. 9.

(5) ONAINDIA, Santiago: *euskal Literatura*, II, Bilbao, 1973, pp. 19-20.

(6) VILLASANTE, Luis: *historia de la Literatura Vasca*, ed. Sendo, Bilbao, 1961; p. 200.

para mejorar el nivel cultural del pueblo. Fue un gobierno fuertemente *centralista* en lo político-administrativo y en su intervención en los asuntos de la Iglesia.

Fue una época de gran expansión demográfica (sobre todo en la periferia), y de progreso en la economía: agricultura, industria y comercio se vieron beneficios por la política de los Borbones.

Las Sociedades Económicas de Amigos del País fueron los cauces por los que se pretendía llegar a ello. Tales Sociedades cumplieron la doble misión de difundir las “luces” y fomentar el desarrollo de la economía (7).

La primera Sociedad que se fundó fue la *Sociedad Vascongada de Amigos del País* en 1765, ya que el País Vasco, por su proximidad a Francia, tenía una situación de privilegio para recibir las ideas “ilustradas”.

Con el fomento de todas las ciencias se vio surgir la ciencia *filológica*, de la que fueron figuras destacadas, en el País Vasco, Pablo ASTARLOA y Juan Antonio MOGUEL. Este mantenía además, estrecha relación con VARGAS PONCE, HERVAS y PANDURO; y Juan Bautista ERRO. Era gran amigo del P. ANIBARRO: ambos elevaron el dialecto vizcaino al nivel literario. Muy importantes fueron los viajes que Guillermo de HUMBOLDT hizo al País Vasco, en 1799 y en 1801, donde se relacionó con ASTARLOA y MOGUEL. Este le proporcionó el *Canto de Lelo*, que HUMBOLDT estudiaría y daría a conocer en Europa (8).

En 1789 se produjo la *Revolución Francesa* y a consecuencia de ella hubo una fuerte reacción, tanto a nivel del Estado central (se empieza a mirar con recelo las ideas de los “ilustrados”), como a nivel del País Vasco.

En el País Vasco-Francés, muchos pueblos fronterizos con España fueron saqueados por haber presentado resistencia a las medidas revolucionarias. El propio Juan Antonio MOGUEL recogió en su casa a muchos curas vasco-franceses que habían huido de sus pueblos. En su obra *Peru Abarca* aparece uno de ellos como personaje (9).

En España, el País Vasco conserva sus fueros, pero éstos comienzan a ser muy criticados (10). HUMBOLDT señaló: “El gobierno español trata a las provincias vascongadas con dureza y envidia” (11).

(7) ANES, Gonzalo: *economía e Ilustración en la España del siglo XVIII*, ed. Ariel, Barcelona, 1972; pp. 13-41.

(8) VILLASANTE, Luis: op. cit., pp. 115-116 y 200-201; y GARATE, Justo: op. cit., pp. 27-28.

(9) VILLASANTE, Luis: op. cit., pp. 114-115.

(10) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliano: *crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco 1.100/1.850*. Ed. Siglo XXI, Madrid, 1974; pp. 339-340.

(11) Citado en GARATE, Justo: op. cit., p. 26.

Consecuencia de esta actitud son los problemas con que se encontraron los escritores vascos:

“El P. MOGUEL tropezó con las mismas dificultades que el P. CARDABERAZ para la publicación de obras en euskera: “Es sabido que el Conde de Arana, ministro de Carlos III, se opuso a las publicaciones que no fuesen en castellano...” (12).

En el siglo XVIII la literatura vasca está escrita, prácticamente, por el *clero*. Los curas y párrocos tenían una gran influencia sobre los feligreses y, dado que su situación económica no era muy próspera, serían mirados con simpatía por los campesinos. Por otra parte, los sacerdotes tenían asignadas otras funciones, además de la propiamente religiosa: velar por la ética y las costumbres, difundir la cultura (13). En Euskalerría fue el clero vasco el que se preocupó por el estudio y el fomento del euskera. Partiendo del P. LARRAMENDI, hay toda una generación de escritores vascos pertenecientes al clero (14). Entre ellos está el autor Juan Antonio MOGUEL y URQUIZA.

MOGUEL tiene plena conciencia de la importancia de los sacerdotes en el fomento del euskera y trata de este problema en el *Diálogo entre dos amigos eclesiásticos*. Consecuente con sus ideas MOGUEL no sólo escribió apoloías del euskera en castellano (como LARRAMENDI y ASTARLOA) sino que escribió en *euskera*, como el P. ANIBARRO y a estos dos se debió el cultivo literario del dialecto vizcaino.

II. Obras de Moguel

1. Confesio ta Comunioco Sacramentuen gañean Eracasteac edo cembat gauzac lagundu behar dien Confesio ta Comuniolari ongui egiñac izaiteco. Pamplona, 1800. Escrita en dialecto guipuzcoano.

2. Versiones Bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos o Demostración práctica de la pureza, fecundidad y elocuencia del idioma Bascuence contra las preocupaciones de varios escritores extraños, y contra algunos bascongados que sólo tienen una noticia superficial del idioma patrio. Tolosa, 1802. Al final de *Peru Abarka* se encuentran estas traducciones también en vizcaino.

3. Nomenclatura de las voces guipuzcoanas, sus correspondientes vizcainas y castellanas, para que se puedan entender ambos dialectos.

---

(12) *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*; Ed. Auñamendi, cuerpo B, vol. I (Literatura), S. Sebastián, 1969, p. 267.

(13) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliano: *op. cit.*, pp. 364-373.

(14) Véase el índice de VILLASANTE, Luis: *op. cit. cap. IV-V*.

4. Confesiño Ona edo cembat gauzac lagundu biar deutseen Confesiñuari ondo eguiña izateco. Ateraten dau Bizcaico eusqueran... Vitoria, 1803. En vizcaino.

5. Cristinauaren jaquinbidea aita Astetec erderaz egina, ceñetan aguer-tu ta adierazoten dirian itaune ta erantzunetan gueure fedeco gauzaric biarre-nac. Vitoria, 1805.

6. *Cartas y disertaciones de don Juan Antonio Moguel sobre la lengua vascongada*. Madrid, 1854.

7. *El Doctor Peru Abarca, catedrático de la Lengua bascongada en la Universidad de Basarte o Diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan*. Publicado primeramente en el diario "Beti Bat" de Bilbao, 1880. Una edición parcial en 1880 en la revista "Ate-neo" en Vitoria, y la 1.ª edición completa en 1881 en imprenta Elizalde de Durango. Más tarde también en Durango en 1904 y en Zarauz en 1956, ésta sin el prólogo ni el diálogo entre los dos eclesiásticos. AZKUE editó la obra con traducción castellana en "Euskalzale" en 1899. Y ésta ha sido reeditada, con ortografía modernizada por la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao (15). Está escrita en dialecto vizcaino de la comarca de Marquina. Y aunque esta-ba ya escrita en 1802 no pudo publicarla en vida porque no obtuvo el permiso legal para ello.

8. *Análisis filológico de un sermón euskérico escrito en 1792 por don Juan Antonio Moguel, cura párroco de Markina e inédito hasta la fecha*. Lo publicó y estudió Sabino ARANA, en el periódico Bizkaitarra, en 1895.

9. *Pascalén Gogamenak*. Publicado por AZKUE en la revista "Euskal-zale", en 1899.

10. *La Historia y Geografía de España ilustradas por el idioma vas-cuence*. Se publicó sólo parcialmente en la revista "Euskera", años 1925 y 1937.

11. Algunas fábulas y versos, sin publicar. Aunque algunas de éstas las incluyó la sobrina de Juan Antonio, Vicenta MOGUEL en su libro. Dos de ellas aparecen en *Peru Abarca* (16).

Sus obras se pueden agrupar:

1. *Obra de carácter religioso o ético*: Son cuatro (las indicadas con los números 1-4-5-9) y están escritas todas en euskera ya que se dirigen al pue-blo: campesinos, artesanos, etc., que hablaban sólo en esta lengua. La 1.ª está en dialecto guipuzcoano y las restantes en vizcaino (17).

(15) Para los problemas de ediciones véase: P. Onaindía: *op. cit.*, p. 21.

(16) VILLASANTE, Luis: *op. cit.*, pp. 205-210 y ONAINDIA, Santiago: *op. cit.*, pp. 20-23.

(17) El *Sermón* de MOGUEL analizado por S. ARANA no lo hemos clasificado por con-siderar que no constituye propiamente una obra.

2. *Obras "lingüísticas"* son cuatro y su tema común es el estudio del euskera. Dentro de estas obras, todas dirigidas a lectores cultos, hay unas destinadas a explicar aspectos de lingüística vasca a lectores que desconocen el euskera, fundamentalmente los filólogos españoles (obras 6 y 10) y otras que pretenden demostrar a hablantes vascos, la riqueza de la lengua, la unidad de los dialectos vascos, etc., para lograr que ellos también cultiven y fomenten el euskera (obras 2 y 3).

3. *Obras de carácter estético o poético*. Las fábulas (aunque en éstas es importante también el matiz moralizante y ético) y los versos. Están escritos en euskera.

Y dejamos sin clasificar *Peru Abarca*. El objetivo de nuestro trabajo será, como anteriormente hemos dicho, un análisis que permita conocer las motivaciones de la obra, el público al que se dirigía y en qué medida estos aspectos han configurado su estructura

III. Composición de PERU ABARCA

La obra está constituida de la siguiente manera:

a) *Prólogo al lector bizcaino*. Es muy extenso. Está en castellano. Tiene una gran importancia a la hora de comprender los motivos de la obra. En él MOGUEL nos habla de los objetivos que pretende y de sus teorías sobre el euskera. Trata de la ortografía vasca (problemas de la *f*, la *h*, *ts*, *tz*, etc.); de morfología y sintaxis (grados del adjetivo, sufijos, género, artículo, pronombres, conjugación verbal, verbos irregulares, etc.), también estudia algunos aspectos fonéticos (terminaciones, -ja, -ba...), y pone mucho énfasis en las etimologías y su teoría de las "voces radicales" en euskera (18).

Este prólogo es, pues, un pequeño tratado de "gramática vasca", y en él no hay sino intención científica, de ensayo lingüístico y ofrece la base teórica sobre la que redacta los diálogos.

b) *Diálogos*. Son siete, de los cuales los seis primeros constituyen propiamente *Peru Abarca*. El séptimo es el *Diálogo entre dos amigos eclesiásticos*.

Esta estructuración en diálogos la hizo a imitación de los Diálogos que escribió Luis VIVES para que "...aprendiesen sin fatigarse con diccionarios una abundancia de voces, las más usuales en la conversación y trato común. Se valió para el efecto del atractivo que trae de sí el diálogo" (19).

(18) Ed. Durango, 1881, pp. 5-43.

(19) MOGUEL, Juan Antonio: *el Doctor Peru Abarca, catedrático de la Lengua Bascongada en la Universidad de Lasarte o Diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan*. Imp. y lib. de Julián de ELIZALDE, Durango 1881, p. 5.

c) Nomenclatura de diferentes voces bascongadas comunes a los rústicos e ignoradas por no pocos de los bizcainos.

Es un pequeño diccionario vasco-castellano. Hay que relacionar esta nomenclatura con la más amplia Nomenclatura de las voces guipuzcoanas, sus correspondientes vizcainas y castellanas, para que se puedan entender ambos dialectos, y con el proyecto de elaboración de un Diccionario Bascongado al que le anima su amigo VARGAS PONCE (20).

IV. PERU ABARCA en la literatura vasca

Las críticas y comentarios sobre la obra han sido siempre elogiosas. Nos ha parecido interesante reunir las más representativas:

1. Luis MICHELENA en *Historia de la Literatura Vasca* nos dice: "...no es solamente el más ameno de toda la literatura vasca, sino también el de *mayor interés científico* por las abundantes noticias que ofrece sobre el lenguaje, las costumbres, y la técnica de su época... En cierto modo es, en forma dialogada, *el primer conato de novela en vascuence*" (21).

2. Luis VILLASANTE en *Historia de la Literatura Vasca*: "Y es *Peru Abarca* sin duda, una de las cumbres de la literatura vasca. Libro amenísimo que se lee con indecible gusto" (22).

3. Karlos OTEGI en *Pertsonaia euskal nobelagintzan* cita a MICHELENA: "es en forma dialogada el primer conato de novela en vascuence". Y añade: "Berez, liburu hori elkarrizketa bat da... Kritikok irakurgai atsegintzat ematen dute liburua, eta baliozkotzat, nola hizkuntza aldetik hala garai-ko ohituraz dagitzan aipamenengatik" (23).

Debemos señalar que aunque el trabajo de Karlos OTEGI analiza los personajes en la novela vasca no incluye a *Peru Abarca* entre las novelas estudiadas, seguramente porque no la considera como tal.

3. "ORIXE" (Nicolás de ORMAETXEA) opina sobre *Peru Abarca*: "Bizkaian ez ezik Euskalerrian argitaratu den libururik ederrenetakoa da *Peru Abarca*... Esaera, oikuntza, neurtitz, atsotitz eta olakoak edertzen dute liburu au..., Izkera apaina, bizia etorria, ugaria ta egokia du" (24).

(20) GARATE, Justo: Op. cit., pp. 79-80.

(21) MICHELENA, Luis: *historia de la Literatura Vasca*, Minotauro, Madrid, 1960, p. 108. Los subrayados son nuestros.

(22) VILLASANTE, Luis: op. cit., p. 209.

(23) OTEGI, Karlos: *pertsonaia euskal nobelagintzan*, Gero, Bilbao 1976, p. 51. "Este libro es un diálogo. Los críticos la señalan como obra amena, y como valiosa, tanto desde el punto de vista del lenguaje, como por las citas que hace de las costumbres de su tiempo".

(24) Citado por ONAINDIA, Santiago: Op. cit. p. 23. Trad.: "Peru Abarca es uno de los más hermosos libros que se han publicado, no sólo en Vizcaya, sino en Euskalerrria... Refranes, costumbres, versos, proverbios y otras cosas hermocean este libro. Tienen un lenguaje elegante, vivo, elocuente, abundante y adecuado".

4. Santiago ONANDIA: en *Euskal-Literatura* (t. II) nos remite al juicio de ORIXE, ya citado.

5. En la *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco (EGIPV)* emiten el siguiente juicio: “Peru Abarca nuestra primera tentativa de novela” (25).

6. Ibon SARASOLA en *Euskal Literaturaren historia*: “obra hau da, hain zuzen, tesisko obra literario ondeuses artean, tesisak obraren balore literarioa deusezten ez duen bakanetatik bat... Tesisak galdu duena obrak irabazi du; Peru Abarca, euskal literatura zaharreko obrarik atsegina bihurtuz” (26).

7. Justo GARATE en *La época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel* nos da una de las opiniones, a nuestro parecer, más certeras: “si me preguntaran: ¿Cuál cree Ud. que es el libro vasco cuya traducción es más interesante desde el lado científico? Yo elegiría sin vacilar el Peru Abarca”... (“este libro, tan interesante y ameno, es mejor estímulo intrínseco y gradual para el aprendizaje del euskera que todas las gramáticas que existen...” (27).

Todos los autores citados coinciden en considerar esta obra como cumbre de la literatura vasca, pero las razones varían:

– Unos destacan la *amenidad* de la obra como su carácter más importante;

– otros la valoran por su *carácter etnográfico*: refranes, costumbres y oficios de la época;

– hay quien destaca más su huella en la *lingüística vasca* que en la literatura (28);

– finalmente otros como Justo GARATE destacan el valor *científico* de *Peru Abarca*: lo que hay en la obra de “gramática” y de tratado para aprender el euskera.

A esta diversidad de juicios se añade la cautela de los críticos a la hora de clasificar, de alguna manera, la obra. Así, se habla de “conato de novela”, “primera tentativa”, etc.

(25) E.G.I.P.V., p. 270.

(26) SARASOLA, Ibon: *euskal Literaturaren historia*. Donostia, 1971, pp. 33-36. Trad.: “Esta obra es una de las pocas obras de tesis en que la tesis no deshace el valor literario... Lo que ha perdido la tesis lo ha ganado la obra, convirtiéndose en la más amena de la lit. vasca”.

(27) GARATE, Justo: op. cit., pp. 67 y 72.

(28) LOJENDIO, José María: “*euskeraren batasuna eta Mogel*”, EUSKERA. t. V, pp. 155-163, Bilbao, 1960.

IRIGARAY, Angel: *Mogel eta literatur-euskara*, EGAN, núms. 5-6 de 1959. pp. 130-138, San Sebastián, 1959 y en “Euskera”, t. V, pp. 110-123, Bilbao, 1960.

Desde esta perspectiva, nos acercamos a *Peru Abarca*, no con ánimo de clasificarla o encasillarla en un género determinado, sino para intentar descubrir las causas de esta disparidad de criterios y analizar lo que esta obra pueda presentar de original y especial desde un punto de vista literario.

SEGUNDA PARTE

EL ACTO DE COMUNICACION EN PERU ABARCA

I. Acto de comunicación y obra literaria

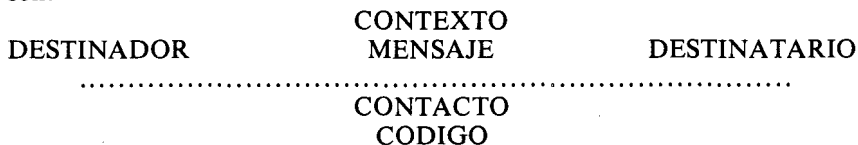
Tendríamos que remontarnos, quizá, a PLATON, para encontrar la definición del lenguaje como "organum" o instrumento de *comunicación*, pero ha sido modernamente Karl BULHER quien ha centrado el interés en el estudio de las *funciones* del lenguaje, como acto comunicativo. A él se debe, también, el primer intento de clasificación de los tradicionales géneros literarios, según la función predominante (29).

Posteriormente, la *lingüística estructural* profundizará en esta noción, a partir de diversos modelos, de los cuales el más conocido es el que Roman JAKOBSON tomó de la teoría de la comunicación (30).

A Roman JAKOBSON se le debe también, el haber aplicado la teoría de la comunicación a la obra literaria, a la "poética" (31), considerada como parte integrante de la lingüística:

"Estoy convencido de que los métodos que la lingüística estructural y la teoría de la comunicación han desarrollado recientemente, serán capaces de abrir amplias perspectivas para la consecución de los esfuerzos combinados de ambas disciplinas cuando se apliquen al análisis del verso y a tantas otras zonas de la lengua" (32).

Los factores que constituyen cualquier acto de comunicación verbal son:

(29) BUHLER, Karl: *teoría del lenguaje*, REV. DE OCCIDENTE, Madrid, 1967: p. 73.

(30) GUIRAUD, Pierre: op. cit., pp. 85-86.

(31) "Poética" es para R. JAKOBSON la ciencia que se ocuparía de "la diferencia específica del arte verbal en relación con las demás artes y otros tipos de conducta verbal". JAKOBSON, Roman: *ensayos de lingüística general*, Seix Barral, Barcelona, 1975, p. 348.

(32) JAKOBSON, Roman: op. cit., p. 94.

“El DESTINADOR manda un MENSAJE al DESTINATARIO. Para que sea operante el mensaje requiere un CONTEXTO de referencia... que el destinatario pueda captar... un CODIGO del todo, o en parte cuando menos, común a destinador y destinatario...; y, por fin, un CONTACTO, un canal físico y una conexión psicológica entre el destinador y el destinatario, que permite tanto al uno como al otro establecer y mantener una comunicación” (33).

A cada uno de los factores corresponde una función diferente del lenguaje; aunque no se puede hablar de una función única; se trata, más bien, de una *jerarquía* de funciones.

La utilización particular de uno u otro de los factores da lugar al siguiente esquema de las funciones del lenguaje: (34).

A partir de estas premisas generales, intentaremos ver por medio de los factores que constituyen el acto comunicativo en *Peru Abarca*; cuáles son las funciones que predominan en la obra.

II. PERU ABARCA: doble situación comunicativa

Toda obra literaria es, en definitiva, lenguaje (35) escrito y el lenguaje es *comunicación*. En este sentido, podríamos decir que lírica, narrativa y drama son distintos modos de comunicar que se distinguen por la diferente interacción de dos planos:

- 1.º Aquello de lo que se habla.
- 2.º El acto mismo de la comunicación (36).

Esta dicotomía ha sido denominada de múltiples maneras:

“El hecho en sí” / “el discurso en sí” (Roman JAKOESON); “procès de l’énoncé” / “procès de l’énonciation” (Emile BENVENISTE); “fable” / “sujet” (B. TOMACHEVSKI), etc. (37).

(33) JAKOBSON, Roman: op. cit., pp. 352-353.

(34) JAKOBSON, Roman: op. cit., p. 360.

(35) SAPORTA, Sol.: *la aplicación de la lingüística al estudio del lenguaje poético*, en “*Estilo del lenguaje*”, Thomas A. SEBEOK, Cátedra, Madrid, 1974, pp. 39-61.

(36) GUIRAUD, Pierre: op. cit., p. 89.

(37) JAKOBSON, Roman: op. cit., p. 313; BENVENISTE, Emile: *problemas de lingüística general*, Siglo XXI, Madrid, 1974, cap. XIV, XV. Y TOMACHEVSKI, B.: *Thématique*, en “*Théorie de la littérature*”, Seuil, Paris 1965; pp. 267-268.

La relación entre estos dos planos, el paso de uno a otro, su distinción y confusión juegan un papel importante en toda obra literaria y permiten una primera caracterización de los tres grandes "géneros": lírica, narrativa y drama:

1. *La lírica y el drama* confunden los dos planos y en ellos sólo aparece una situación comunicativa, aunque con una diferencia: la lírica reproduce la comunicación y el drama la representa:

2. La *narración*, en cambio, distingue los dos planos (38), que son denominados en estudios actuales, como "recit" y "discours" (39), y que nosotros traduciremos como *relato* (o *historia*) y *discurso*.

Así, en la narrativa hay un tiempo, un lugar y unas personas narradas y un tiempo, un lugar y unos actantes de la narración. Podemos distinguir, por tanto, dos situaciones comunicativas:

1. Entre el *Narrador* y el "*lector virtual*".
2. Entre los "*personajes*", participantes del relato.

Y es la existencia de esta primera situación comunicativa la que los críticos coinciden en señalar como fundamental en la novela:

"La *narration* est un des éléments déterminant la forme de l'oeuvre, parfois l'élément principal" (40).

O según la definición de E. M. FORSTER:

"El fundamento de una novela es un relato y un relato es una *narración* de sucesos dispuestos en su orden temporal" (41).

En *Peru Abarca* se da esta doble situación comunicativa:

1. Entre el *Narrador* y el "*lector virtual*".
2. Entre los personajes, principalmente, *Peru* y *Maisu Juan*.

Pero hay que señalar que las dos situaciones comunicativas no son independientes, ni iguales lógicamente. La primera situación engloba la segunda y ésta sólo se comprende por su subordinación a la primera. Es la clave del narrador la que engloba las claves de los "personajes":

"...la obra épica, cualquiera (sic) sea la parte que comprendan los diálogos y discursos en estilo directo, y aún si esta parte supera a la del relato,

(38) GUIRAUD, Pierre: op. cit., p. 89.

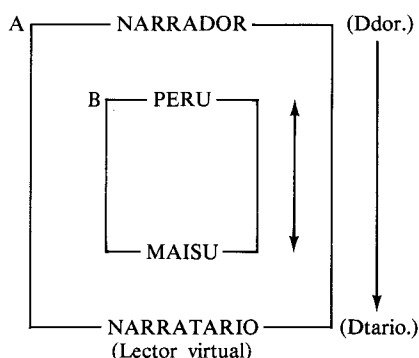
(39) RHETORIQUE GENERALE, Larousse, Paris, 1970, pp. 172 y ss.

(40) EIKHEMBAUM, B.: *sur la théorie de la prose*, en "*Théorie de la littérature*"; p. 197.

(41) FORSTER, E. M.: *aspectos de la novela*, Universidad Veracruzana, México, 1961, p. 47.

sigue siendo esencialmente narrativa porque los diálogos están en ella necesariamente encuadrados y provocados por partes narrativas que constituyen, en sentido propio, el *fondo* o, si se quiere, la traza de su discurso” (42).

Intentaremos mostrar, mediante un gráfico, el *englobamiento* o interrelación de las dos situaciones comunicativas:

De acuerdo con el gráfico, podríamos señalar:

1.º Que la comunicación NARRADOR → (LECTOR) se produce en una sola dirección, ya que éste no puede responder aunque se sienta apelado.

2.º Aunque en la comunicación B el destinatario próximo es uno de los actantes, el destinatario remoto, pero real, es también el lector, quien recibe los mensajes de narrador y actantes y que es el destinatario final y último al que la obra va dirigida.

Parece interesante analizar la obra en sus dos situaciones comunicativas, comenzando por aquélla que engloba e introduce a la segunda.

II.A) Primera situación comunicativa: narración

Es la que tiene lugar entre los participantes del hecho discursivo: Uno activo (el NARRADOR) y otro pasivo (el LECTOR virtual) y donde la relación destinador-destinatario es irreversible.

Corresponde al nivel del *discurso* (según la denominación más usual) y al nivel de la *narración*, estudiado por Roland BARTHES (43).

(42) GENETTE, Gérard: *fronteras del relato*, en *Comunicaciones*, núm. 8; Tiempo Contemporáneo, Buenos Aires, 1974, p. 195.

(43) BARTHES, Roland: *introducción al análisis estructural del relato*, en *Comunicaciones*, núm. 8; pp. 32-38.

Es el estudio de este nivel el que más ha atraído la atención de los críticos al acercarse a una novela y pretender establecer sus diferencias con los otros géneros:

“Es la relación entre el autor y su obra lo que constituye el problema central del modo narrativo. Una obra de teatro supone la ausencia del narrador” (44).

Decir que la novela es principalmente una narración significa que “el novelista se sitúa entre el lector y la realidad que quiere mostrarle y la interpreta para él” (45).

A.1) ELEMENTOS DEL ACTO DE COMUNICACION

Destinador

En este primer nivel de la narración, el único destinador de mensajes es el *narrador*. Y al hablar de él nos referimos a un personaje de ficción que en ningún momento se identifica con el autor real:

“...le narrateur est lui-même un rôle, fût-il directement assumé par l'auteur et où la situation narrative supposée peut être fort différente de l'acte décriture... qui s'y réfère” (46).

El autor, que es un ser real, no puede formar parte de situaciones comunicativas imaginarias (47).

Destinatario

De la misma manera que hay que evitar la confusión autor-narrador hay que rechazar la identificación del destinatario de la narración con el lector de la obra.

“Comme le narrateur, la *narrataire* est un des éléments de la situation narrative...; c'est à dire, qu'il ne se confond pas plus a priori avec le lecteur (même virtuel) que le narrateur ne se confond necessairement avec l'auteur” (48).

---

(44) WELLEK, René y WARREN, Austin: *la théorie littéraire*, Seuil, Paris, 1971; p. 311.

(45) BOURNEUF, R. y OULILLET, R.: *la novela*, Barcelona, 1975, p. 33.

(46) GENETTE, Gérard: *Figures III*, Seuil, Paris, 1972, p. 226.

(47) MARTINEZ BONATI, Félix: *la estructura de la obra literaria*, Seix Barral, Barcelona 1972, pp. 136-137.

(48) GENETTE, Gérard: op. cit., p. 265.

La presencia lingüística del *narratario* en el discurso depende del tipo de narrador: un narrador “extra-diégetico” se dirige necesariamente a un narratario “extra-diegético”, que por estar *fuera del discurso* se confunde con el “lector virtual” (49).

En *Peru Abarca* no aparece a nivel del discurso, no hay “señales” o “huellas del narratario” (50), de ahí que en esta obra se confundan los planos de “narratario” y “lector virtual”.

Código

El código que utiliza el narrador en todas sus intervenciones es el *castellano*. Esto supone que el narratario y, en última instancia, el “lector virtual”, conoce este código, en virtud del cual es capaz de descodificar el mensaje.

Ahora bien, es importante señalar que el código castellano funciona *sólo a nivel de la narración*. Los “actantes” utilizan el código *euskera*.

Como, de una manera remota, el “lector virtual” recibe también el mensaje de los “actantes”, tenemos que concluir que este lector conoce los dos códigos y es capaz de descodificar los mensajes del “narrador” y de los “actantes”. La obra parece dirigirse, por tanto, a unos hablantes *bilingües*.

Contacto o canal

De nuevo tenemos que deshacer la ilusión de que el narrador se comunica *realmente* con el lector virtual. Es el autor el que envía un mensaje *escrito* al lector. Pero narrador y narratario son “seres de papel” (51), ficticios y la comunicación que establecen es *imaginaria*. Aceptamos que el narrador “nos habla” pero no es en el fondo sino una convención, un pacto establecido entre el autor y los posibles lectores. Carlos BOUSONO lo denomina “la ley del asentimiento” (52).

El fenómeno literario es precisamente, la aceptación de las frases de los personajes y narrador como auténtico lenguaje y auténtica comunicación.

El narrador de *Peru Abarca* se comunica, por tanto, a través de un *canal oral imaginario*.

(49) GENETTE, Gérard: *Figures III*, p. 266.

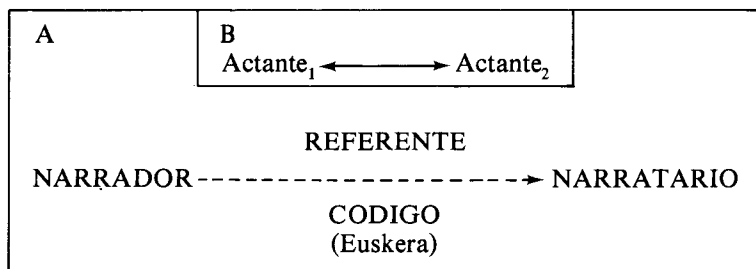
(50) BOURNEUF, Roland y OUELLET, Réal: op. cit., p. 88, not. 2.

(51) BARTHES, Roland: op. cit., pp. 33-34.

(52) BOUSONO, Carlos: *teoría de la expresión poética*. Gredos, Madrid, 1970, T. II, Cap. XX.

Referente

El referente es en este nivel la *segunda situación comunicativa*:

El referente es el espacio, el tiempo, las acciones de los actantes y la presentación de los mismos (Peru, Maisu Juan, y los otros interlocutores).

A.2) FUNCIONES DEL NARRADOR

1. *La función emotiva* (53) o *testimonial* falta por completo en la obra (54): el narrador utiliza un sistema de signos “apersonal”:

“Se da principio al diálogo...” (Diálogo I, pp. 33) (55).

2. *La función conativa* se da cada vez que el narrador relata hechos que él conoce pero que el destinatario ignora. Ahora bien, son pocos los *signos* que muestren esta función:

El diálogo II, III, V se inician así:

“Entre los *mismos* Maisu Juan y Peru” (pp. 67, 91, 136).

“Mismos” es una apelación al destinatario; son los mismos que el narrativo ya conoce porque han aparecido antes. Igualmente se da en el comienzo del diálogo IV:

“*Continúa* Peru en instruir a Misu Juan” (115) es también una apelación a lo conocido ya por el destinatario.

3. *La función fática* no se realiza expresamente en ningún momento.

(53) JAKOBSON, Roman: op. cit., pp. 353-4.

(54) GENETTE, Gérard: *Figures*, III, pp. 261-263.

(55) La paginación corresponde a la edición de Durango, 1881. Las ediciones actuales han uniformado la obra traduciendo al euskera las frases del narrador.

4. La “función metanarrativa” (56) que consiste en las referencias al propio texto narrativo, se da también escasamente y coincidiendo con las señaladas en el punto 2:

“Entre los *mismos* Maisu Juan y Peru” y “*Continúa* Peru en instruir a Maisu Juan”.

Se hace referencia al propio discurso narrativo, a lo “ya dicho” antes. Se trata de una mostración *anafórica* (57), que señala en el propio texto narrativo.

5. La *función referencial*: Es la función que predomina. El narrador se limita a dar los datos mínimos imprescindibles para la comprensión de la “historia”. Todas las frases del narrador cumplen esta función y en ningún momento se interrumpe la “historia” para dar opiniones o juicios, o para establecer un diálogo con el destinatario.

Esta función referencial se realiza para dar la información necesaria sobre los siguientes aspectos:

a) ESPACIO:

Diálogo I: “Se da principio al diálogo en una *venta* donde se encuentran casualmente” (p. 43).

Diálogo II: “Salen de *casa* Maisu Juan y Peru” (p. 78).

“(Llegan al *lugar de la matanza* del cerdo)” (p. 86). Diálogo V: “(Pasan a la *cocina* y Maisu Juan saluda al basco francés y al guipuzcoano)” (p. 155).

Diálogo VI: “(Almuerzan, *salen de casa*)” (p. 168).

“Registra la *casa* el alguacil...” (p. 190).

Como se puede ver, las informaciones que da el narrador sobre el espacio son insuficientes y la comprensión del texto sería imposible sino fuera por los indicios que dan los actantes en sus diálogos.

b) TIEMPO:

Aún más escasos son los datos que nos da sobre el tiempo:

Diálogo I: “Viene la moza con la comida, *después de* haber colocado la mesa mal o asquerosamente cubierta” (p. 55). Diálogo VI: “(Registra la casa el alguacil y *entretanto* le habla Maisu Juan a Peru al oído lleno de pavor)” (p. 190).

(56) GENETTE, Gérald: op. cit., pp. 261-263.

(57) BUHLER, Karl.: op. cit., pp. 195-199.

El narrador no nos da datos para localizar la historia en un tiempo concreto. Y sólo en esas dos frases nos da el tiempo de un acontecimiento en relación con otros acontecimientos próximos.

Como en el caso del espacio, el desarrollo temporal de la historia lo seguimos a través de los diálogos de los personajes, que tampoco resultan suficientes para una total comprensión. Por ejemplo, en el diálogo VI comienza hablando Peru y su último párrafo es:

“Zoaz orain gorputzari atseren apur bat emotera, ta iagiko zara oeti deritxunean”. (Vaya ud. ahora a dar al cuerpo un poco de descanso y se levanta de la cama cuando le parezca).

A continuación habla Maisu Juan y dice:

“Etzun naz oera... agertu iatan loa; baiña nik eztakit zer otsak izan direan, iges dau loak nire begietatik ta... iagi naz”. (Me he acostado... se me apareció el sueño; pero no sé que ruidos ha habido que ha huido el sueño de mis ojos... y me he levantado).

Entre las palabras de uno y otro ha transcurrido un tiempo que el narrador no señala ni nos dice lo que ha hecho Peru mientras Maisu Juan iba a dormir.

Es este un ejemplo de insuficiencia de información; si bien tal carencia no hace incomprendible la historia, la presenta al lector escasamente ubicada.

c) Las ACCIONES DE LOS ACTANTES.

Todas las intervenciones del narrador están encaminadas a informar sobre las acciones:

Diálogo I:

1. “Se da comienzo al diálogo en una venta, donde se encontraron casualmente” (p. 43).
2. “...(dice el cirujano a una criada de la ventera)...” (p. 53).
3. “(Viene la moza con la comida, después de haber colocado la mesa mal o asquerosamente cubierta y dice ella)” (p. 55).
4. “Empieza a comer Maisu Juan y dícele Peru” (p. 56).
5. “...(Reza)” (p. 57).
6. “...Repite el verso expuesto, y lo escribe el Maisu Juan y dice” (p. 57).
7. “...(Los escribe; y entre tanto oye que prosigue en cantar el borracho)...” (p. 62).

Diálogo II:

8. “Toma Maisu Juan la corteza o pellejo de tocino; cae la vieja en tierra, se maltrata y exclama” (p. 76).

9. “Salen de casa Maisu Juan y Peru” (p. 78).

10. “Llegan al lugar de la matanza del marrano” (p. 86).

Diálogo III:

11. “Se hace la bendición de la mesa” (p. 111).

Diálogo IV:

12. “El tirador muestra a Maisu Juan todos los instrumentos, máquinas, etc.” (p. 133).

Diálogo V:

13. “Pasan a la cocina, y Maisu Juan saluda al basco francés y al guipuzcoano” (p. 155).

14. “(Prepara su mejunge: arma la trampa)” (p. 164).

15. “(Se acuestan)” (p. 164).

Diálogo VI:

16. “(Almuerzan, salen de casa)” (p. 168).

17. “(Se les acerca el clérigo, y dícele Maisu Juan)” (p. 173).

18. “(Registra la casa el alguacil, y entre tanto le habla Maisu Juan a Peru al oído lleno de pavor)” (p. 190).

Estas son todas las intervenciones del narrador. Como en los casos anteriores, muchos acontecimientos los deducimos a través del diálogo de los actantes.

d) PRESENTACION DE LOS PERSONAJES.

Tras el encabezamiento con “Diálogo Primero”, “Segundo”, etc., el narrador nos presenta a los actantes que van a intervenir:

Diálogo I: “Entre el inculto bascongado y barbero Maisu Juan y el culto casero Peru” (p. 43).

Diálogo II: “Entre los mismos Maisu Juan y Peru. Interlocutores la ventera y su criada” (p. 67).

Diálogo III: “Entre los mismos Maisu Juan y Peru” (p. 91).

Diálogo IV: “Continúa Peru en instruir a Maisu Juan” (p. 115).

Diálogo V: “Entre los mismos Maisu Juan y Peru” (p. 136).

Diálogo VI: “Maisu Juan, Peru, el Francés, el Guipuzcoano, en Cura, y el Alguacil” (p. 167).

Diálogo: Entre dos amigos eclesiásticos, el P. Fr. Pedro de Urlija y D. Juan de Zandija (p. 195).

Estos son los únicos indicios que da sobre los actantes. Después aparecen sólo designados por su nombre para que sepa el lector quién habla:

P. (Peru), M. J. (Maisu Juan), la moza, Praisca o Praisca (denominaciones de un mismo actante las tres); La Vieja o La Ventera-la Venta; Ehec. (echeoac); Chom. (Chomin); Ijel. (Ijelea), Los Oficiales; Hija; Las Esp. (Las espaderas), B. (Baigorritarra (?) Q. (Quiputze), AB. (Abadea), Todos; Alguacil; Fraile, Fr. Abadía AB.

Parece interesante señalar:

1. Que en la denominación de los actantes, el narrador utiliza *los dos códigos*, aunque predomina el castellano. Así nombra: “Los Oficiales”, “Alguacil”, “Todos”, etc. Pero también: “Ehec.” echeoac; Ijel. ielea; Ab. abadía; B. baigorritarra y Q. quiputze.

2. Que el análisis de las intervenciones del narrador en *Peru Abarca* nos hace pensar en un “*relato escénico*”: “Le dialogue des personnages est au premier plan et la partie narrative se réduit à un commentaire enveloppant et expliquant le dialogue, c’est à dire qu’elle s’en tient en fait à des indications scéniques. Ce genre de recit rappelle la forme dramatique, non seulement par l’accent mis sur le dialogue, mais aussi par la préférence accordé à la présentation des faits et non à la narration” (58).

3. Que las informaciones que el narrador nos da sobre la historia son muy escasas y podríamos decir que insuficientes para la comprensión del desarrollo de los acontecimientos.

A.3) “SIGNOS” DEL NARRADOR

Intentaremos analizar en este apartado de qué manera aparece el narrador en el discurso, a través de sus “Signos” o “huellas” lingüísticas.

1. De los 2 sistemas de signos propios del narrador: el personal y el apersonal (59), en *Peru Abarca* aparece el sistema *apersonal*: el “YO” del narrador no se muestra lingüísticamente en ningún momento, utilizando la “tercera persona” (60) que muestra a un participante del discurso.

(58) EIKHENBAUM, B.: op. cit., p. 197.

(59) BARTHES, Roland: op. cit., p. 34.

(60) Mejor llamada la “no persona” BENVENISTE: op. cit., p. 166.

Así el narrador nos dice:

“Se da principio al diálogo” (diálogo I, p. 43).

“Viene la moza” (diálogo I, p. 55).

“Empieza a comer Maisu Juan y dícele Peru” (diálogo I, p. 56).

Con uso exclusivo de “tercera persona”. “Este sistema, el “apersonal”, es el modo tradicional del relato” (61).

Los dos niveles de la narración se ven reforzados así por la oposición en el uso de los pronombres personales:

– El narrador utiliza la tercera persona.

– Los actantes utilizan el “Yo” y “Tu”, propios del diálogo.

2. Igualmente existe un “tiempo” propio de la narración y un tiempo propio del hecho narrado.

El tiempo tradicional y característico de la narración es el “aoristo”: “Tiempo histórico por excelencia” (62).

Cuando el novelista utiliza el aoristo o pretérito indefinido es porque quiere hacer un relato objetivo.

En *Peru Abarca* nos encontramos, en cambio, que el narrador utiliza siempre el *presente*, que no es sino “un dato lingüístico: la coincidencia del acontecimiento descrito con la instancia del discurso que lo escribe” (63).

El narrador ha prescindido del tiempo que le caracteriza, como tal narrador, para acercarse al *presente* de los actantes. Con esto se consigue una progresiva eliminación del narrador y orientar el interés de los destinatarios del relato en los personajes, o actantes.

El paso del “él” del narrador al “yo-tú” de los personajes, y del “presente narrativo” al “presente dramático” se realiza, frecuentemente, por medio de un “*verba dicendi*”:

Ejemplos: “Empieza a comer Maisu Juan y *dícele* Peru” (p. 56).

“Repite el verso expuesto, y lo escribe el Maisu Juan y *dice*” (p. 56).

“(Se les acerca el clérigo, y *dícele* Maisu Juan)” (p. 173).

Este paso de una situación comunicativa a la otra se marca, además, por el uso de los *nombres propios*, que son los únicos que permiten identificar a los interlocutores.

(61) BOURNEUF, R. y OUELLET, R.: op. cit., p. 109.

(62) BOURNEUF, R. y OUELLET, R.: op. cit. 109.

(63) BENVENISTE, E.: op. cit., p. 183.

A.4) Conclusiones

A partir del análisis de esta primera situación comunicativa, podemos señalar algunos aspectos que parecen interesantes a la hora de considerar esta obra como novela:

1.º El narrador y por consiguiente, el destinatario, utiliza un código, el *euskera*, diferente al que utilizan los actantes: el *castellano*. La obra tiene que dirigirse, por tanto, a *hablantes bilingües*.

2.º El narrador interviene sólo 18 veces en toda la novela y lo hace con frases muy cortas, limitándose a dar información sobre la "historia". La figura del narrador, que tiene un amplio papel en toda novela (descripciones, análisis físicos y psicológicos, digresiones, etc.), queda reducido en *Peru Abarca* a lo más imprescindible.

3.º La información que da sobre la historia resulta, casi siempre, insuficiente para una comprensión total, y lo que narra no son acciones, sino *esquemas de acciones*.

4.º Los actantes no son tampoco descritos, sino que el narrador se limita a *señalarlos* siempre con su nombre propio, resultando así sus intervenciones muy parecidas a las acotaciones de las obras dramáticas.

5.º Igualmente, el uso del *presente* (en lugar del pretérito simple, tiempo del relato), lo aproxima al tiempo dramático de los actantes, quedando de esta manera, muy diluida la presencia del narrador.

Estos puntos coinciden en mostrarnos una utilización de la figura del narrador que da a la obra una configuración especial y que podríamos calificar de "poco novelesca".

Parece interesante analizar ahora la segunda situación comunicativa y comprobar de qué manera actúan los actantes y el tipo de función que predomina.

II.B) Segunda situación comunicativa: actantes

La segunda situación comunicativa es la realizada por los participantes del hecho relatado, los "actantes", según la denominación que propone A. J. GREIMAS (64).

Este plano correspondía al nivel de las "acciones", que propone Roland BARTHES (65), y según la crítica tradicional, al nivel de los *personajes*.

(64) GREIMAS, A. J.: *semántica estructural*, Gredos, Madrid, 1973; pp. 265-267.

(65) BARTHES, Roland: op. cit.; pp. 28-32.

Podemos señalar algunas diferencias entre las dos situaciones comunicativas:

1. Desde un punto de vista *lógico*, las frases de los personajes están subordinadas a las frases del narrador: “Las afirmaciones singulares del narrador tienen preeminencia lógica” y “Para la comprensión básica de toda narración hay que tomar las frases miméticas del narrador como verdaderas y las de los personajes, justamente, no” (66).

2. Frente a la narración propiamente dicha, en este nivel aparece el *diálogo*; es decir, el *estilo directo*.

3. En esta situación, los participantes del “hecho relatado” coinciden con los participantes del “hecho discursivo”, apareciendo el “yo” y “tú”. Y, en consecuencia, el tiempo que utilizan es el *presente*, que indica que el hecho relatado es simultáneo con el discursivo (67).

Situándonos a este nivel de “participantes del relato” o “actantes”, vamos a analizar los elementos que constituyen este acto de comunicación.

B.1) Elementos del acto de comunicación

Destinador-destinatario

A diferencia del primer plano comunicativo, en que el narrador emite un mensaje al lector virtual, sin que éste pueda responder, aquí el destinador y el destinatario intercambian sus papeles:

Narrador-----> Narratario (Lector virtual)
Actante₁ <-----> Actante₂

Los principales “participantes” son dos: *Peru Abarca* y *Maisu Juan*. Su conversación ocupa toda la novela y sólo esporádicamente aparecen otros interlocutores, en comunicación con alguno de estos dos.

Estos *participantes secundarios* son:

En el diálogo I: la “moza”.

En el diálogo II: “la moza” y “la vieja”.

En el diálogo III: “Chomin” (hijo de Peru), las “Hijas”, “Echecoac”.

En el diálogo IV: “Laminador” y los “Oficiales”.

(66) MARTINEZ BONATI, Félix: op. cit.; p. 66.

(67) JAKOBSON, Roman: op. cit.; pp. 312-316 y BENVENISTE, Emile: op. cit.; pp. 182-184.

En el diálogo V: “La Hija”, “Las Espaderas”, Chomin, Amigos: Joanis (el baigorritarra) y Gregorio (el guipuzcoano).

En el diálogo VI: “El Cura”, los amigos de Peru, Chomin, y el “Alguacil”; en este diálogo el cura interviene tanto como Peru o Maisu Juan.

En el diálogo siguiente cambian por completo los interlocutores. Es el “*Diálogo entre dos amigos eclesiásticos, Fr. Pedro de Urtija y D. Juan de Zandija*”. Dialogan sólo ellos dos, sin intervenciones de ningún otro y la duración de este diálogo es inferior a la de los otros.

Por sus diversas características, éste se presenta desligado de los seis anteriores.

Código

El código que utilizan es el *euskera*. El código castellano es empleado, a veces, indirectamente, pero no como instrumento de comunicación entre Peru y Maisu Juan, ni entre los demás interlocutores.

De nuevo, parece oportuno destacar aquí una importante diferencia entre los dos planos de la obra: en la primera situación comunicativa, el narrador y el narratario se comunican en el código *castellano*, mientras que en la segunda, los actantes lo hacen en *euskera*.

Este hecho lleva a una constatación subyacente a los problemas que encontramos en *Peru Abarca*: una situación de *bilingüismo*, que no sólo forma parte del referente de la obra, sino que además se ve reflejada en la propia estructura.

Contacto o canal

Conviene recordar aquí lo que ya dijimos en la primera situación comunicativa. Estamos hablando de “comunicación”, “interlocutores”, etc., pero es obvio que tratándose de una lectura literaria, la situación comunicativa es *imaginaria*. Unos interlocutores imaginarios se comunican con “pseudo-frases” (68) y mediante un *canal oral imaginario*.

Referente

El primer diálogo tiene como referente situacional una taberna donde se encuentran Peru y Maisu Juan. Discuten entre sí acerca de los “barberos”, la

---

(68) MARTINEZ BONATI, Félix: op. cit.; pp. 130-131.

comida, y de una canción que oyen cantar a un borracho, en la que se habla de Maisu Juan.

El segundo diálogo transcurre en la misma venta que el anterior y versa sobre algunas peripecias que suceden con la Ventera. Después van a ver la matanza del cerdo, donde Peru le explica a Maisu Juan todas las partes del animal.

En el diálogo tercero van a casa de Peru. Este presenta a su familia. El hijo cuenta una fábula. Se habla sobre la casa y Peru va diciendo los nombres de los animales del caserío.

En el diálogo cuarto, siguen en casa de Peru. De allí van a una ferrería. En el camino, Peru le dice sesenta y cinco refranes. Una vez en la ferrería, Peru le va dando todos los nombres de instrumentos.

En el diálogo quinto, vuelven a la casa. Allí Peru explica a Maisu Juan el espadamiento del lino, los diversos instrumentos y las espaderas cantan su canción. A continuación, habla de los trabajos de la aldea, la elaboración del pan, las herramientas de carpintería. Vienen dos amigos de Peru (un guipuzcoano y un vasco-francés) que recitan oraciones religiosas en sus dialectos respectivos.

En el diálogo sexto, el baigorritarra dice 17 refranes a Maisu Juan. Llega un sacerdote y hablan entre ellos sobre el significado de los nombres de animales, árboles y arbustos. De nuevo en casa de Peru, tiene lugar el final de las peripecias del diálogo segundo.

El “Diálogo entre dos amigos eclesiásticos: Fr. Pedro de Urlija y D. Juan de Zandija” no está localizado en ningún lugar ni tiempo concretos; su único referente es la lengua vasca y sus problemas. D. Juan de Zandija introduce 8 fragmentos de autores latinos traducidos al euskera.

B.2) Análisis de la función metalingüística

Una primera lectura de la obra llama la atención por el número de veces que el diálogo se centra en el propio código; es decir, sorprende el uso casi continuo de la *función metalingüística*.

Roman JAKOBSON toma también de los lógicos la noción de “meta-lenguaje” y la define como “cualquier referencia hecha en una comunidad lingüística a otra lengua, o en general, a cualquier referencia al lenguaje dentro del lenguaje” (69).

La función metalingüística se usa en el lenguaje cotidiano, cuando el destinatario no comprende parcial o totalmente el *código* que utiliza el desti-

---

(69) JAKOBSON, Roman: op. cit.; p. 36.

nador; y su uso es imprescindible en el aprendizaje de la lengua materna por parte del niño, así como en la adquisición de otras lenguas (70).

La utilización de la función metalingüística en una obra literaria es, ya desde el primer momento, sorprendente, y más si, como creemos poder mostrar, es esta función la que reaparece constantemente y con mayor frecuencia que las demás funciones.

B.2.a) Frecuencia

Las cifras que damos no han sido tratadas con el rigor de un estudio lingüístico cuantitativo, pero, para nuestro objetivo, las relaciones siguientes son indudablemente significativas:

En el *diálogo I*, la relación entre las veces en que se realiza la función metalingüística y los actos comunicativos totales es: 18/44 (lo que supone un porcentaje del 41 %).

En el *diálogo II*, es ya significativo que sean explicadas 20 palabras, pero además Peru da a conocer todo el campo léxico de "las partes corporales visibles del cerdo", en euskera, introduciendo hasta 53 unidades nocionales.

En el *diálogo III*, la relación es: 9/20 (con un porcentaje del 45 %).

En el *diálogo IV*, son explicadas 9 palabras, pero, como en el diálogo II, se introduce un campo léxico: el de "instrumentos y trabajadores de una ferrería", con 92 palabras nuevas.

En el *diálogo V*, se explican 13 palabras, pero además se introducen los campos léxicos de "herramientas para las labores del campo", con 20 voces; de partes del "carro", con otras 20; y el campo de "herramientas de carpintería" con 13 voces nuevas. En total, 66 sustantivos.

En el *diálogo VI*, son introducidas, en total, 98 palabras, muchas de ellas, por medio de su agrupamiento en campos léxicos: campo de "animales": 49 sustantivos; campo de "árboles": 20 sustantivos; campo de "arbus-tos": 20 sustantivos.

En el *Diálogo entre dos amigos eclesiásticos*, son explicados sólo 6 sustantivos, pero a diferencia de los demás diálogos, en éste se tratan cuestiones de *morfología* (verbos y pronombres) y de *estructura gramatical*. Podríamos decir, por tanto, que la función metalingüística se plantea, en este diálogo a un nivel superior a los demás, justificado por los actantes que intervienen: dos eclesiásticos, que poseen un gran conocimiento de la lengua vasca (71).

(70) JAKOBSON, Roman: op. cit.; pp. 357-358.

(71) Estos eclesiásticos parecen ser el propio J. AL MOGUEL y el P. ANIBARRO.

B.2.b) Realizaciones

La función metalingüística se realiza de tres maneras:

1. Explicación de un código (*euskera*) recurriendo al *propio código*. Ejemplos:

Peru: "...*Donianeak* esaten iakee San Juanetako egunai" (p. 26). (*Donianeak* se les llama a los días de San Juan) (72).

Peru: "Gurasotzat artuten direanai... deituten iakee apoa" (p. 54). (A los que eligen para reproductores les llaman *apoa*).

Peru: "*Bikotxak* edo batera iaioak". (Mellizos o nacidos al mismo tiempo) (p. 61).

Este tipo, en que se da la definición de una palabra del código-euskera mediante el propio código, es el menos utilizado, y lo hace casi siempre Peru Abarca, ya sea en contestación a una pregunta de Maisu Juan, o adelantándose a ella.

Frecuentemente, este tipo de explicación se reduce a dar el *sinónimo* de la palabra:

Ejemplos: "lotu edo katigatu" (aprisionar), (p. 40);

"usa edo erri-basoak" (montes comunales), (p. 71);

"bartzak edo zorrikaiak" (liendres), (p. 125).

2) Una palabra del *código-euskera* es explicada acudiendo a un préstamo tomado de otro código: el *castellano*.

En este caso ya nos encontramos con dos códigos que se enfrentan y que pertenecen a dos comunidades lingüísticas vecinas. De nuevo, tenemos que señalar un problema que aparece en los distintos niveles de la obra: el *bilingüismo*. Ambos interlocutores son hablantes bilingües, ya que se comunican mediante dos códigos diferentes: el euskera y el castellano.

Este procedimiento se realiza, principalmente, entre Peru Abarca y Maisu Juan, que representan dos posturas opuestas:

— Maisu Juan, aunque habla en euskera, introduce gran número de *erderismos*, palabras tomadas de la lengua castellana e incorporadas al código vasco tras un mínimo grado de transformación.

— Peru, por el contrario, ataca el uso de estos erderismos y da la correspondiente palabra en euskera.

(72) La paginación responde a la ed. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1970.

Veamos algunos ejemplos:

Maisu: "Aren aoaz ta buruan *desberguenza* gogorak esaten deustazuz.

Peru: Za berba da *desberguenzea*? Nik eztakit. Esan gurako dozu *lotsa-bagakeria*".

(M. J.: "Por su boca y en su nombre, me está ud. diciendo duras desvergüenzas.

Peru: ¿Qué palabra es *desberguenzea*? Yo no sé. Querrá ud. decir *lotsa-bagakeria*".) (pp. 18-19).

Otro ejemplo, en el que el procedimiento es inverso: Maisu Juan es el que pregunta. Es el más frecuente:

Peru: "Ori epailla baten zer-egiña da.

Maisu: Zer da *epailla*?

Peru: *Epailla* da zuk *karnazerua* esango zeunskiona".

(Peru: "Ese es quehacer de *carniceros*.

M. J.: ¿Qué es *epailla*?

Peru: *Epailla* es lo que ud. llamaría *carnicero*".) (pp. 23-24).

A veces, Peru da la explicación sin haber sido preguntado por Maisu Juan:

Peru: "... oratzaille, zuek tenedoren izena emoten deutseezunak."

(Peru: "... oratzaille, a los que dais vosotros el nombre de tenedores."), (p. 25).

Creemos que estos ejemplos muestran claramente la *oposición* entre los dos actantes, Peru y Maisu Juan. El primero, defensor de su lengua y muy reacto a la admisión de extranjerismos; Maisu Juan, por el contrario, presenta numerosas *interferencias codales*, en las que se ve que el código-castellano va imponiendo sus estructuras al código-euskera.

3) El tercer procedimiento, muy frecuente también es aquel en que las palabras no son explicadas acudiendo al propio código ni a otro. Simplemente son *mostradas* las referencias *extralingüísticas*.

Ejemplos: "*Ona emen euntegiak. (He aquí los telares).*

Au da goisubilla. (es el rodillo superior).

Beragoko au, beesubilla. (*Este de abajo* el rodillo inferior), (p. 96).

Creemos que es interesante señalar:

a) Que no se trata de dar una explicación lingüística de un "signo", sino de *nombrar* la realidad mostrada; es decir, de atribuirle su "significante".

Este procedimiento, a primera vista, puede no parecer “meta-lingüístico”, ya que no hay lenguaje que apunta al lenguaje, sino lenguaje que apunta al referente. Si lo hemos incluido es:

1.º Porque, al igual que en los procedimientos anteriores, el discurso se centra en el *código*.

2.º Los tres tipos tienen una misma finalidad: el *aprendizaje* de un signo nuevo del código-euskera.

3.º Porque, si bien al tratarse de “*lenguaje-objeto*” (y no de “*metalinguaje*”), parece ser el uso normal de éste, aquí nos encontramos en el momento mismo en que ese signo comienza a funcionar en el sistema. Es decir, sería un paso previo a la utilización normal del “signo” en el código de la lengua.

b) Otro hecho importante que podemos señalar es el tipo de *mostración* que se realiza en estos casos.

Karl BUHLER señala tres tipos de *mostración*:

1.º *Mostración “ad oculos”*: muestra en el campo de percepción de los dos interlocutores.

2.º *Mostración “anafórica”*: muestra en el discurso.

3.º *Mostración “en fantasma”*: muestra en lo ausente, en la fantasía y el recuerdo de los hablantes (73).

El tipo de *mostración* que aparece en el texto es la *mostración “ad oculos”*. En efecto, en los ejemplos anteriores, encontramos:

– “Ona emen” (“He aquí”).

– “Au” (“Este”).

– “beragoko au” (“Este de abajo”).

“Aquí”, “este de abajo”, “esos”, etc., sólo tienen sentido para los interlocutores: los actantes Peru, la Hija y Maisu Juan. Están mostrando dentro del campo perceptivo del hablante y del oyente. De tal manera que *se rompe la comunicación* con el lector virtual, ya que éste desconoce los referentes que señalan los mostrativos.

En una obra literaria, en que el lector virtual no está en el mismo campo de percepción de los actantes, el procedimiento no parece admisible (74), salvo en el caso del teatro, donde el espectador está presente y en el mismo campo visual de los “personajes” y conoce el espacio y las realidades señaladas por los mostrativos.

(73) BUHLER, Karl: op. cit.: pp. 195-199.

(74) El tipo de *mostración* característico de la narración y, en general, de una obra literaria es la *mostración “en fantasma”*.

En el relato, es el *narrador* quien suele explicar al destinatario-lector lo que señalan los actantes. Al faltar tal narrador en estos pasajes, la obra, en lo que tiene de comunicación con el lector, fracasa.

Por otra parte, ya que la intención de estos fragmentos es la *introducción de palabras* en euskera referentes a campos léxicos específicos, como “partes del tronco humano”, “partes del cerdo”, léxico de “ferrería”, etc., se plantea la duda de si el lector llega a comprender el significado de las palabras, ya que *no tienen* al lado su correspondiente *traducción* al castellano (75).

Este problema, sin duda, lo previó el autor y así en el “*Prólogo al lector bizcaino*” dice:

“Pero, ¿qué utilidad sacaría con ingerir en los Diálogos o conferencias una multitud de voces desconocidas a los cultos si no se les presenta un breve diccionario de ellas, con sus correspondientes castellanas?... Para evitar este obstáculo, al fin de la obra pondré una *nomenclatura* suficiente de tales voces, mas no de todas las de instrumentos mecánicos de las oficinas. Sería preciso que se alargase demasiado la nomenclatura, la que exigiría además una descripción de los instrumentos y confieso que *no sé* las equivalentes castellanas de varias piezas de las ferrerías y de las tejedoras de lienzo, ni las puedo hablar en el diccionario de la Academia Española ni en el de Terreros” (76).

Esta cita nos ha parecido interesante por dar de alguna manera, las razones de un problema, que el autor no ha llegado a resolver, y en segundo lugar porque deja apreciar la intención, fundamentalmente *lingüística* de MOGUEL al escribir la obra y *unión* indisoluble entre el Prólogo, los Diálogos y la Nomenclatura final. El objetivo de éste es claro: dar a conocer un código (el euskera) y mostrar su riqueza.

B.2.c) OTROS PROCEDIMIENTOS RELACIONADOS

1) Etimologías

Este tipo de explicación etimológica no aparece hasta el *diálogo sexto*, del que podríamos decir prácticamente, que todo él es metalingüístico.

Los actantes que intervienen son: el Cura, preguntando, y Peru y sus amigos (Joanis y Gregorio), respondiendō. En este diálogo son explicada “etimológicamente” *50 palabras*, pertenecientes todas al campo léxico de seres animados: animales y árboles.

(75) Nos referimos a la edición príncipe, Durango, 1881, ya que las últimas ediciones son bilingües.

(76) “*Prólogo al lector Bizcaino*”, ed. Elizalde, Durango, 1881; p. 9.

El procedimiento consiste en dar el significado de una palabra a partir de su “etimología”; en realidad, se trata de descomponer la lexía en los supuestos componentes.

Ejemplos:

– Abadea: “Zer esan gura dau *agureak*?”

– Peru: *Agureak*, AI gurea, edo aika illetan dagoana...” (p. 119).

(“Ab.: ¿Qué quiere decir *agurea* (anciano)?

Peru: *Agurea* (quiere decir) “ai gurea” o el que se está muriendo y lanzando ayes...”).

– Abadea: “Zer esan gura dau *sugeak*?”

Peru: *Sugea* da su-bagea, otz otza dalako...” (p. 120).

(Ab.: “¿Qué quiere decir *sugea* (culebra)?

Peru: *Sugea* es “su-bagea” (sin fuego) porque es enteramente fría...”).

Este tipo de explicaciones son muy frecuentes, pero la mayoría inaceptables desde un punto de vista lingüístico.

La práctica de las “etimologías” eran muy corriente en la época. En el País Vasco, Juan Antonio MOGUEL y Pablo ASTARLOA fueron los que más la ejercitaron, pero, aunque MOGUEL cayó en graves errores, siempre fue más prudente en las “etimologías” que ASTARLOA (77).

El interés de estos filólogos en las “etimologías” nos lo explica *Peru Abarca*, en el diálogo sexto:

“... ta bizitzea daukenen izen guztiak, direala berariaz eraatsiak, adierazoteko euren *inklinazino edo propiedaderen batzuk*”. (“... y todos los nombres que tienen vida, son especialmente puestos para manifestar algunas de sus *inclinaciones y propiedades*”). (78).

En el *Prólogo*, el autor expone la misma teoría de que el nombre en euskera refleja la propiedad o cualidad esencial de la cosa. Expone, por tanto, la idea de que la relación significado/significante no es arbitraria en euskera; sino *motivada*:

‘*El idioma bascuence es muy fecundo... y de él se puede decir: Conveniunt rebus nomina saepe suis.*’ (79).

En esta peculiaridad conincidiría el bascuence con el hebreo, según MOGUEL y en el corto número de voces radicales, de las que se derivarían todas las demás palabras (80).

(77) GARATE, Justo: op. cit.; pp. 30-31.

(79) /80) “*Prólogo al lector Bizcaino*”, ed. Durango, 1881; pp. 14 y 22.

(78) Edición La Gran Enciclopedia Vasca, p. 128.

2) CAMPOS LEXICOS

Algunos de los diálogos entre los actantes *Peru* y *Maisu Juan* van encaminados, no a explicar una sola palabra, sino a introducirnos gran número de voces pertenecientes a un mismo *campo léxico*.

A veces, se limita a dar unas pocas palabras:

Diálogo I:

Campo léxico "barbería": bizargillea, apaindu, garbitzaille o apainkiña o labaiña (p. 19).

Campo "oficios manuales": arotza, Argiña, Itzaiña, Atxurlaria, Basoazterlaria (p. 19).

En los siguientes diálogos los campos léxicos son mucho más amplios:

Diálogo II:

Campo "tronco humano": tronkoa, kabidades, burua, bularra, Beekosabela, besoak; (en la cabeza) pelikraneo, kraneo, kutikulea, kutisa ta gizentasuna. Estas son dadas por Maisu Juan. Peru le da la réplica en mejor euskera:

Campo "cuadrúpedo": burua, bularra, sabel beekoa, azala, azaltxu bat, gizentasuna, mintzak, buru-azur (p. 53).

Campo "partes externas e internas del cerdo": da una lista de 57 palabras, en que son enumeradas todas las partes del cerdo, sin traducción al castellano y sin explicación en euskera (pp. 53-54).

Diálogo III:

Campo "clases de manzanas": berazak, gazamiñak, urtebateak, domentxak, kurkubietak, gorrigarrazak, abapuruak (p. 66).

Campo "ganado doméstico": beiak, idiak, bigae, bigantxa, basa-bei, basa-idisko, zezin-idi, txala, urruza, ardi, bildots, beieantzitua, giberri, aari, aantz, bizartsua, atxumeak (pp. 70-71).

Diálogo IV:

Campo "ferrerías": Peru introduce 92 voces para designar a los trabajadores, instrumentos y máquinas de una ferrería (pp. 90-91).

Diálogo V:

Campo "tejedoras del lino": va describiendo todas las labores desde la siembra del lino hasta tenerlo preparado para el telar. Introduce además 19 sustantivos que designan las partes del telar (pp. 94-96).

Campo "trabajos de aldea": Labores "... laietan, saaketan, iorraan..., idiak buztartuten, itzaintzea egiten..." (p. 100). *Instrumentos y herramientas*: introduce 40 palabras (pp. 100-102).

Campo "elaboración del pan" (pp. 102-103).

Campo "herramientas de carpintería" (p. 104).

Campo "religión": el baigorritarra Joanis y el guipuzcoano Gregorio, dicen el "Aita gurea" y el "Agur Maria" y el "Credo". También recita Peru en su dialecto vizcaíno, pero solamente el "Credo" (pp. 107-112).

Diálogo VI:

Campo "animales": son explicados etimológicamente, primeramente 37 nombres de animales. Luego son recopilados y traducidos al castellano por el Cura. Vuelven a ser explicados otra tanda de sustantivos que el Cura va traduciendo. En total son explicados y traducidos cuarenta y nueve nombres de animales (pp. 119-128).

Campo "árboles": éstos son recopilados también por el Cura, pero no tienen traducción. Los clasifica en árboles (abe bizi), arbustos (basaberak) y beresiak (jarro). En total son explicados 42 sustantivos, 20 árboles y 22 arbustos.

"Diálogo entre dos amigos eclesiásticos": en éste no hay ninguna agrupación por campos léxicos.

Todos los campos que hemos estado señalando, se pueden reducir a tres grandes temas que describen el *tipo de sociedad* que MOGUEL muestra como ideal:

1. *Mundo rural*: animales, árboles, labores del campo, etc.
2. *Oficios manuales*: barbería, espadamiento del lino, carpintería, etc.
3. *Religión*.

Sobre estos tres pilares se mantendría la sociedad ideal. Sería de tipo rural, y su centro sería el *caserío* y no la ciudad. El hombre modelo es el *base-rritarra*, único maestro de la lengua vasca que tiene que enseñar al barbero "callejero".

B.3) Cuestiones de lingüística vasca

Hay en *Peru Abarca* una atención especial a problemas que pertenecen al campo de la lingüística vasca. Es el actante Peru quien se ocupa de ellos, asumiendo el papel de un especialista de la lengua.

Como la función metalingüística, y los otros procedimientos analizados (campos léxicos, etimologías), estas cuestiones se plantean en la segunda situación comunicativa: entre los actantes Peru y Maisu Juan.

a) Problemas de los dialectos en euskera

El problema de los dialectos se plantea en los diálogos V y VI, donde aparecen dos nuevos interlocutores: Joanis, el vascofrancés (*dialecto de Baja Navarra*) y Gregorio, el guipuzcoano (dialecto *guipuzcoano*). Cada uno de ellos habla en su dialecto y Peru en el *vizcaino*.

El problema se centra en la actitud de Maisu Juan que no comprende al vasco-francés y al guipuzcoano y que acepta únicamente el vizcaino como euskera puro, opinando que los demás dialectos están “mezclados” con otros idiomas:

“... Ta beste nik aituten ezto dan linguajeren bategaz *nastetan dau*, ta niri sinistu eragin gura zeunsee, euskera berba egiten dabela” (p. 108).

(“... Y lo mezcla (el euskera) con algún otro lenguaje que yo no entiendo y querría hacerme creer a mí que habla vascuence.”)

La actitud que propugna MOGUEL es la que protagonizan Peru y sus amigos:

“Ona emen iru euskaldun modu, pranzesa, kiptutz ta bizkaitarra, alkar ederto aituten dabeenak” (p. 119).

(“He aquí tres clases de euskaldunes: francés, guipuzcoano y vizcaino que se entienden muy bien entre ellos.”)

Lo que MOGUEL pone de relieve (por boca de Peru) no es, por tanto, las diferencias existentes entre uno y otro dialecto sino sus semejanzas para dar cuenta de la *unidad vasca*.

Y es esta actitud de MOGUEL la que más ha destacado la crítica. Nos muestra los dialectos, porque no pretende ignorarlos, pero con vistas a mostrar lo que tienen en común (81).

No hay duda de que esta postura es de gran actualidad en unos momentos en que la *unidad* se ha presentado como camino necesario para la conservación y el fomento del euskera.

b) Problema de la traducción

Este problema se plantea en el *Diálogo entre dos amigos eclesiásticos*. Hablan entre sí de las traducciones castellano-euskera que hacían los curas para los sermones. Estos estaban llenos de erderismo léxicos y sintácticos, de

---

(81) IRIGARAY, Angel: op. cit., pp. 130-138 y LOJENDÌO, José María: op. cit., pp. 155-163.

tal manera que “no podrían entender ni los vascongados ni los castellanos” (p. 142).

La actitud de MOGUEL ante este problema, la expresa a través de *Fr. Pedro de Urdija*. Ante un texto lleno de erderismos que le presentan para corregir contesta: “Eranzun neutsan errazago zala zimentuti etxe barri bat iasoten, etxe okertu, obendu ta abe erdi ustelduen artean, zur barri ta orma barriak egitea baiño” (p. 143).

“Le contesté que era más fácil levantar una casa nueva desde los cimientos que hacer maderas y paredes nuevas entre una casa torcida, cuarteada, y de vigas medio podridas.”)

Le aconseja que no intente traducir del castellano al euskera sin antes haber aprendido bien este idioma.

La misma postura está expuesta teóricamene en el *Prólogo*:

“La diferencia de los idiotismos y otras variedades causan tal obstáculo que al fin salen unas versiones lánguidas, confusas, corruptas, y muy disonantes al oído de un buen bascongado...” (p. 21) (82).

Los que intentan traducir literalmente “No pueden hacer otra cosa que publicar mil barbarismos, solecismos, y castellanismos. Otra cosa sería si un práctico y ejercitado bascongado *bebiese el espíritu de un sermón* castellano o francés y sacando unos apuntes, olvidándose, digámoslo así del idioma castellano, predicase libremente en bascuence” (p. 21).

En este aspecto también, la actitud de MOGUEL es de plena actualidad. Propone el *estilo indirecto* de la traducción, coincidiendo con los lingüistas más actuales:

“...lo más frecuente es que la traducción de una lengua a otra se sustituyan mensajes, no por unidades codales por separado, sino por mensajes enteros a su vez en otra lengua” (83).

A nivel práctico, este problema se plantea también en el diálogo último, en que D. Juan de Zandija introduce unos fragmentos *latinos* traducidos del *euskera*. Los motivos que les mueven a ello son también “lingüísticos”:

“...; ta alan ikusiko da euskereak badituala berba bizkor, apaindu, zoli ta adiutuak gauza goratuak azaldetako” (p. 146).

“...; y así se verá que el vascuence tiene palabras vivas, elegantes, sonoras y adecuadas para expresar las cosas más elevadas.”)

(82) Todas las citas del Prólogo responden a la edición de Durango, 1881.

(83) JAKOBSON, R.: op. cit., ppp. 67-70.

c) Teoría lingüística del vasco-iberismo

El siglo XVIII sostiene la tesis del origen de las diversas lenguas a partir de una lengua madre inspirada por Dios al primer hombre. Esta lengua adánico debería ser la más perfecta y aquella que mejor reflejaba los objetos que nombraba.

En *Peru Abarca* es el actante Peru el que desarrolla esta tesis con varios puntos:

- 1) *Tesis de la monogénesis de las lenguas*: concepción teológica (84).
- 2) *Tesis de la "lengua madre"*, o lengua que Dios inspiró a los primeros hombres, que sería para Peru el euskera.
- 3) *Tesis del vasco-iberismo*

1) La primera aparece en el siguiente fragmento: "agertu iakozan oneek Adani... ta bakotxari imiñi eutsan konbeni edo ondo etortzen izena, zeñean espliketan zirean euren propiedadade... Emendi ateraten dabee iakitunak, lenengo gizonari eraatsi eutsala Jaungoikoak berbeeta bat..." (p. 128).

("Se le aparecieron éstos a Adán... y a cada uno le puso el nombre que le convenía o venía bien, en el cual se explicaban sus propiedades... De aquí sacan los sabios que Dios le inspiró al primer hombre un idioma...")

La concepción teológica tiene una consecuencia: la *perfección* de aquella lengua primera, cuyas raíces explicarían las cualidades de las cosas.

2) Después Peru explica el *diluvio universal* y la salvación de algunos hombres. Hasta entonces sólo existía una lengua, pero los hombre levantan la Torre de Babel y Dios, en castigo, les infunde lenguas diferentes. Los hombres abandonaron la Torre y se esparcieron por el mundo, cada uno con un idioma distinto:

"Noeren ondorengoren batzuk munduti zabaldu zirean denporan, etorri zirean Españiara... San Jeronimok... diño Españiara etortea tokau iakeela *Tubal* berari" (p. 130).

("Algunos de los descendientes de Noé, en la época en que se esparcieron por el mundo, vinieron a España... San Jerónimo dice que el venir a España le tocó al mismo Tubal o a sus más próximos descendientes.")

3) En cuanto a la teoría del *vasco-iberismo*:

"Euskerea zan antxinako Espainia guztiko berbetea" (p. 130).

("El euskera fue antiguamente la lengua de toda España").

---

(84) MOUNIN, Georges: *Historia de la lingüística*, Gredos, Madrid, 1971, pp. 152-153.

La teoría del vasco-iberismo fue ampliamente difundida por Guillermo HUMBOLDT y ha gozado de mucho prestigio, aunque actualmente está rechazada (85).

La consecuencia lógica es, como hemos dicho, afirmar que los nombres vascos explican las propiedades de las cosas. Y esto le ha llevado a descomponer las palabras en sus raíces y a buscar las *etimologías*, sobre todo en los nombres de animales y árboles.

En este aspecto MOGUEL se muestra como un hijo de su tiempo, aunque no llega nunca a las exageraciones de ASTARLOA, y acabó poniendo en duda esta teoría, e incluso criticándola (86).

B.4) CONCLUSIONES

En esta segunda situación comunicativa, podemos señalar un hecho muy significativo: el interés de los actantes está centrado en el *código*. En esto coinciden todos los aspectos anteriormente analizados:

– La constante utilización de la *función metalingüística*, cuya finalidad es introducir términos en euskera, desconocidos para los lectores.

– La agrupación de estos mismos en *campos léxicos*, que permiten un aprendizaje más rápido.

– La explicación de palabras, partiendo de su *etimología* y descomponiéndolas en sus supuestos lexemas.

– La aparición de los distintos *dialectos* del euskera y su problemática.

– El planteamiento del problema de la *traducción*, a nivel teórico y práctico.

– Exposición de la teoría del *vasco-iberismo*.

Todos estos aspectos son tratados por los actantes, en este segundo plano de la obra. No es el autor el que habla (lo cual no sería sorprendente), sino los “seres de ficción”. Y creemos que esto es lo que hace que *Peru Abarca* aparezca como una obra marginal en la literatura vasca, ya que estos aspectos son más propios de ser tratados en un “ensayo” o “estudio lingüístico”, que en una obra literaria.

---

(85) A raíz de esta teoría se intentó descubrir restos del euskera en los topónimos de España. El propio MOGUEL escribió: *La Historia y Geografía de España ilustrados por el idioma vascuence*.

(86) GARATE, Justo: op. cit.; pp. 88-93.

III. Estudio de las dos situaciones comunicativas

El análisis separado de las dos situaciones comunicativas nos permite llegar a la conclusión de que *Peru Abarca* presenta unas características especiales que no son justificables desde un punto de vista estético o literario. Estas características se pueden concretar en los siguientes puntos:

1.º En la primera situación comunicativa, nivel de la narración, la escasa utilización de la figura del *Narrador*, su función exclusivamente referencial o informativa, que además resulta insuficiente para una comprensión total de la obra; y finalmente, un tipo de actuación más cercana a las acotaciones escénicas que a un “relato” propiamente narrativo.

2.º En la segunda situación comunicativa, nivel de los actantes, nos encontramos por el contrario, con un predominio claro de la *función metalingüística*. Su utilización no está justificada en una obra literaria, donde el código sirve para crear un mensaje poético y no para explicar el propio código. Esta función metalingüística, que orienta la obra hacia el código, se ve reforzada por otros procedimientos, como hemos visto.

3.º Este énfasis en el código se manifiesta aún más claramente, en un hecho muy significativo: la utilización de *dos códigos* en *Peru Abarca*:

— La primera situación comunicativa (Narrador) utiliza el código castellano.

— La segunda situación comunicativa (Actantes) usa el código euskera.

El uso de los códigos hay que extenderlo a la obra entera, incluyendo el Prólogo y la Nomenclatura. Ambos códigos se reparten en la obra de la siguiente manera:

Castellano: —“Prólogo al lector bizcaino.”

— Nivel narración en los Diálogos.

Euskera: —Nivel actantes en los Diálogos.

Euskera-Castellano: —“Nomenclatura”.

El *castellano* es el código que sirve sólo de preparación y encuadre:

— El Prólogo (castellano) introduce a los Diálogos y

— El Narrador (castellano) introduce el mundo de ficción de los actantes, que son los únicos que hablan en euskera.

Esta utilización de los códigos parece dar prioridad al euskera. El encuadre castellano está pensado únicamente en función del destinatario de la obra, el lector: “Estos diálogos no se dirigen a la instrucción de la juventud bascongada, sino a la de los que son tenidos por muy *literatos*” (p. 9).

El destinatario de la obra es, pues, un lector vasco *culto*, acostumbrado a escribir y a leer en castellano y que consideraba al euskera incapaz de alcanzar el nivel de lengua literaria. El encuadre castellano tiene como función, vencer el posible rechazo de este lector que acepta sólo como lengua de prestigio el idioma oficial: el castellano.

4.º La dualidad de códigos que aparece en la estructura de la obra supone también la posesión de los dos códigos en los destinatarios últimos de la obra: *Peru Abarca* está dirigida a *hablantes bilingües*.

En situaciones de bilingüismo, en que dos códigos entran en conflicto, se produce la imposición y el triunfo de uno sobre el otro por razones extralingüísticas.

En la difusión de uno de los códigos en perjuicio del otro, los hablantes bilingües son fundamentales:

“Como los bilingües pueden hablar con un número mayor de oyentes e influenciarlos, disponen de mayor fuerza, de mayor prestigio”. Y el resultado es “Una adaptación por parte del bilingüe de una lengua a la otra con la consiguiente difusión de ciertos fenómenos que los bilingües estimulan entre los no bilingües” (87).

De ahí que Juan Antonio MOGUEL se dirija a lectores bilingües, únicos capaces de dar el triunfo a uno de los códigos.

Ya en la época de MOGUEL (y aún en la nuestra) el código que impone sus estructuras al otro, el de mayor fuerza y expansión es el castellano, y el código que está reducido a un nivel familiar y rústico, el euskera.

De esta manera, la *Nomenclatura* final es euskera-castellano, porque el lector bilingüe desconoce ya muchas palabras vascas, que le son explicadas por su traducción castellana.

Este proceso de castellanización es el que Juan Antonio MOGUEL quiere detener y cambiar de sentido con su obra *Peru Abarca*, y a esta finalidad responden los aspectos estudiados en el análisis de las dos situaciones comunicativas.

CONCLUSIONES FINALES

“No hay literatura sino en un contexto social, en el interior de una cultura y un medio” (88). El autor, Juan Antonio MOGUEL, escribe en un momento determinado de la sociedad y la cultura vasca, y sólo situándonos en su contexto, podemos comprender los factores que han influido en la estructuración de *Peru Abarca*.

(87) JAKOBSON, Roman: op. cit., p. 24.

(88) WELLEK, René y WARREN, Austin: op. cit., p. 143.

El autor la escribe movido por una intención fundamentalmente *didáctica*: pretende la “instrucción.. de los que son tenidos por muy literatos” (89).

Esta finalidad aparece reflejada en diferentes aspectos de su obra:

1) La *estructura dialogada*, imitada de Juan Luis VIVES, quien “dio a luz su aplaudida obra del ejercicio de la lengua latina, con el designio... (de que) *aprendiesen* sin fatigarse con Diccionarios una abundancia de voces, las más usuales en la conversación y trato común. Se valió para el efecto del *atractivo* que trae de sí el diálogo” (90). Vemos, pues, en su intención, el deseo de conjugar el “dulce et utile”.

2) Los *actantes* elegidos, Peru y Maisu Juan, son representativos de dos posturas ante la sociedad y la lengua vasca:

—*Peru*: baserritarra, euskaldun puro, que no habla más que en euskera, porque no conoce el castellano. MOGUEL lo presenta como modelo a imitar, calificándole de “Catedrático de la Lengua Bascongada”.

—*Maisu Juan*: kaletarra (hombre de calle), representativo del hombre vasco culto, alejado de las tradiciones, lengua y costumbres de su pueblo, y que habla en un euskera lleno de erderismos léxicos y sintácticos.

Como en toda *obra de tesis*, Maisu Juan acaba dando la razón a Peru Abarca y admitiendo su ignorancia sobre la lengua vasca.

3) Durante los siete Diálogos se hace un uso constante de la función *metalingüística*, para introducir términos, agrupados muchos de ellos en *campos léxicos*. Estos pueden reducirse a tres grandes núcleos temáticos:

- Industria tradicional y artesanado,
- Religión,
- Mundo rural,

que ayudan a reconstruir la *sociedad ideal* para MOGUEL, una sociedad primitiva y rústica.

En este sentido, como señala José María LOJENDIO, hay que situar el autor dentro de su época. En el siglo XVIII, se produce en Europa y, principalmente, en Francia, un movimiento de repulsa de lo artificioso, y de gusto por lo primitivo y natural. Es el “*retour à la nature*”, el ideal de los sabios de aquella época; Jean-Jacques ROUSSEAU, en *L'Émile, Le contact social*, etc., nos presenta como hombre ideal al “*bon sauvage*” y Peru tiene, en el fondo, mucho de ese personaje (91). De ahí que nos presente una sociedad rural, basada en la agricultura, los oficios manuales, etc.

(89) *Prólogo al lector Bizcaino*, Durango, 1881, p. 6.

(90) *Prólogo al lector Bizcaino*, Durango 1881, p. 5.

(91) LOJENDIO, José María: *Mogel*, en EGAN (1954), núms. 2-4, p. 20.

El influjo de este movimiento filosófico europeo en *Peru Abarca*, pudo ser, efectivamente, muy grande; pero creemos que las características de esta obra pueden responder también, a una situación socio-económica y cultural muy concreta: la sociedad vasca de fines del siglo XVIII y comienzos del XIX.

En efecto, la importancia concedida en la obra al campo léxico de la “*ferreteria*” (92), se explica si recurrimos a datos de la economía del siglo XVIII:

“Región agricolamente pobre, mantenía su equilibrio inestable merced a la fabricación y exportación del hierro” (93).

El hierro vasco era muy solicitado y tenía sus mercados en el País Vasco y en la Península, pero también en América y el extranjero. Hasta 1770, la producción siderúrgica vascongada no encontró problemas, pero a partir de esa fecha, comenzó a decaer (94). Esta decadencia se debió a la pérdida del mercado americano y a la competencia del hierro extranjero, sobre todo, inglés (95).

Igualmente, se produce la decadencia de la *artesanía rural*, no pudiendo competir con los productos de Francia e Inglaterra (96). Así sucedió con los *tejedores del lino*, a los que MOGUEL dedica, también, una atención especial. Dentro de estas actividades artesanales, podemos incluir la *elaboración del pan*, la *carpintería*, etc. (97).

En cuanto al segundo centro temático, la *religión*, nos encontramos con una época conflictiva: es el momento de la laicización del país, con el influjo de Los Caballeritos de Azcoitia y de la Revolución Francesa. Sin embargo, la postura de MOGUEL fue de defensa de la religión *tradicional*: denunció algunos libros a la Inquisición como poco ortodoxos y solicitó de ella el título de revisor de libros (98). Escribió bastantes obras sobre la religión y su defensa a través de Peru, nos confirma en la idea de que la religión católica formaría parte de la sociedad ideal para MOGUEL.

Otro gran pilar de esta sociedad, sería el *mundo rural*, que comprendería los campos léxicos de: animales, agricultura, el bosque, etc.

En el siglo XIX, finales del XVIII, en el País Vasco se señalan contradicciones entre el mundo rural y el urbano. Los economistas del XVIII se quejaban de la despoblación de las zonas rurales, mientras que la población urbana aumentaba (99).

---

(92) Véase supra: p. 56.

(93) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliano: op. cit.; p. 318.

(94) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliano: op. cit.; pp. 320-329.

(95) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliano: op. cit., p. 332.

(96) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliano: op. cit.; p. 337.

(97) Véase supra: pp. 55-57.

(98) MICHELENA, Luis: op. cit.; p. 109.

(99) ANES, Gonzalo: op. cit.; p. 15.

La postura que adopta MOGUEL está representada en Peru y en su defensa del caserío, de la agricultura, del bosque.

A partir de estos datos, podemos concluir que en el País Vasco se está produciendo un cambio, en el que unas estructuras sociales están a punto de ser sustituidas por otras, o lo están siendo ya.

MOGUEL, a través de Peru, sale en defensa de una *siderurgia tradicional* y una artesanía rural que está en decadencia; de una *religión*, cuyos principios están siendo atacados por los “ilustrados”; de un *mundo rural* que se va despoblando en beneficio de las villas urbanas. En resumen, MOGUEL está defendiendo una sociedad a punto de desaparecer.

Si esta actitud es bastante clara, con respecto a las estructuras económicas y sociales, más evidente es aún la *defensa de la lengua* y de la cultura del País Vasco.

4) Con el análisis de la obra, creemos haber mostrado que el interés del autor está centrado en el *código*, en perjuicio de otros aspectos literarios, como el tratamiento de la narración, el desarrollo de la historia, etc.

Toda la obra es una defensa del euskera, de su riqueza y abundancia de voces, de su aptitud para cualquier tipo de mensajes. Y esta actitud defensiva es la respuesta a la situación en que se encontraba la lengua vasca, ya a comienzos del siglo XIX. En el *Prólogo al lector bizcaino*, dice MOGUEL:

“¿Con qué vergüenza y confusión de muchos se debe decir que no habla el rústico doctor sino en su bascuence patrio, sin haber jamás tomado lección alguna, y que no sea entendido de los muchísimos más de los bascongados. ¿En qué otro territorio del mundo se verá que ignoren la lengua patria los que debían erigir academias de ella...? ¿Cuántos hay entre la gente culta que revuelven día y noche las obras francesas, italianas, inglesas, latinas... y que... son tan poco versados en su idioma patrio...! (100).

A lo largo de los Diálogos, son numerosas las veces en que Peru habla sobre la situación del vascuence: faltan libros en euskera, éste es hablado sólo en niveles rústicos, las gentes cultas hablan el castellano, el euskera aparece lleno de erderismos..., etc.

En este punto también, el modelo que MOGUEL presenta es Peru y la antítesis, Maisu Juan, que habla el “euskera castellanizado”, propio de “los que hemos estado en Castilla y los del interior de las ciudades” (101).

De esta manera, se produce una identificación entre el plano lingüístico y el social:

(100) *Prólogo*, ed. Durango, 1881, p. 8.

(101) *Diálogo II*, Ed. La Gran Enciclopedia Vasca, p. 49.

Peru = euskera puro = sociedad rural.

Maisu = casellanizado = sociedad urbana.

Y esto es lo que ha llevado a Ibon Sarasola a calificar de *reaccionaria* la idea que MOGUEL presenta como tesis: la identificación entre *baserritarra* y *buen euskaldun* (102).

Prescindiendo de todo juicio de valor, lo que podemos afirmar es que la obra aparece en un momento en que una sociedad tradicional está a punto de ser sustituida por otra. Y aparece como un mecanismo de *defensa* de una cultura, una economía, y sobre todo de un código, el *euskera*, que va perdiéndose ante el influjo del castellano, que goza del prestigio de ser la lengua urbana, la lengua oficial.

Por este motivo, el lector a quien va destinada la obra no es un euskaldun puro, sino un hablante *bilingüe*, culto y bastante casellanizado, porque es él, en definitiva, el que tiene fuerza expansiva suficiente, para impedir que el euskera desaparezca y para lograr que no sea sólo la lengua del *caserío*, sino que llegue también a la *calle*, a la fábrica, a la Universidad.

Esta finalidad didáctica y social se ha impuesto a la propiamente estética o literaria, afectando a la estructura de la obra y dándole un carácter marginal dentro de la literatura vasca.

---

(102) SARASOLA, Ibon: op. cit., p. 34.

BIBLIOGRAFIA

- AQUESOLO, LINO: *de bibliografía mogueliana*, Boletín de la R.S.V.A.P., t. XXI, pp. 90-91. San Sebastián, 1965.
- ARESTI, GABRIEL: *Peru Abarkaren alienazioa*, Anaitasuna, 15-V-1973, p. 10.
- BILBAO, JON: *eusko Bibliografía*, E.G.I.P.V., Auñamendi, t. V, Bilbao, 1974.
- ENCICLOPEDIA GENERAL ILUSTRADA DEL PAÍS VASCO, Cuerpo B, vol. I (Literatura). Auñamendi, San Sebastián, 1969.
- GÁRATE, JUSTO: *la época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel*. Diputación Vizcaya, Bilbao, 1936.
- IRIGARAY, ANGEL: *Mogel eta literatur-euskara*, "Egan", núm. 5-6 de 1959, pp. 130-138, S. Sebastian *Mogel eta literatur-euskara*, "Euskera", t. V, pp. 110-123. Bilbao, 1960.
- LOJENDIO, JOSÉ MARÍA: *euskeraren batasuna eta Mogel*; EUSKERA, t. V, pp. 155-163. Bilbao, 1960. *Mogel*, "Egan" (1954), núms. 2-4, pp. 16-24. Bilbao, 1954.
- MICHELENA, LUIS: *historia de la literatura vasca*, Minotauro, Madrid, 1960.
- MOGUEL, JUAN ANTONIO: *el doctor Peru Abarca, catedrático de la Lengua Bascongada en la Universidad de Basarte o Diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan*. Ed. Elizalde, Durango, 1881.
- Peru Abarka*, La Gran Enciclopedia Vasca. Bilbao, 1970.
- ONAINDIA, SANTIAGO: *euskal Literatura*, II, Etor, Bilbao, 1973.
- OTEGI, KARLOS: *personaia euskal nobelagintzan*. Gero, Bilbao, 1976.
- SARASOLA, IBON: *euskal Literaturaren historia*. Kriselu, Donostia, 1971.
- VILLASANTE, LUIS: *historia de la Literatura Vasca*. Sendo, Bilbao, 1981. *Juan Antonio Moguel - Berri jakingarri batzuek*, EUSKERA, t. V, pp. 50-61, Bilbao, 1960.
- VINSON: *essais d'une Bibliographie de la Langue Basque*. Anthropological Publications. Pays Bas., 1970.

BIBLIOGRAFIA GENERAL

- ANES, GONZALO: *economía e Ilustración en la España del siglo XVIII*. Ariel. Barcelona, 1972.
- BARTHES, ROLAND: *introducción al análisis estructural de los relatos*. Comunicaciones n.º 8. Buenos Aires, 1974.
- BENVENISTE, EMILE: *problemas de Lingüística General*. Ed. Siglo XXI. México, 1974.
- BOURNEUF, RELÁND y OUELLET, RÉAL: *la novela*. Ariel. Barcelona, 1975.
- BOUSONO, CARLOS: *teoría de la Expresión poética*. Gredos. Madrid, 1970.
- BÜHLER, KARL: *teoría del Lenguaje*. Revista de Occidente. Madrid, 1967.
- ESCARPIT, ROBERT: *sociologie de la Littérature*. Presses universitaires de France. Paris, 1973.
- FERNÁNDEZ DE PINEDO, EMILIANO: *crecimiento económico transformaciones sociales del País Vasco 1.100/1.850*. Siglo XXI. Madrid, 1974.
- FORSTER, E. M.: *aspectos de la Novela*, Universidad Veracruzana. México, 1961.
- GENETTE, GÉRARD: *figures III*, Seuil. Paris, 1972.
Fronteras del relato. Comunicaciones 8. Tiempo contemporáneo, Buenos Aires, 1974.
- GREIMAS, A. J.: *semántica estructural*, Gredos. Madrid, 1973.
- GUIRAUD, PIERRE: *la stylistique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1975.
- JAKOBSON, ROMAN: *ensayos de Lingüística general*, Seix Barral. Barcelona, 1975.
- MARTÍNEZ BONATI, FÉLIX: *la estructura de la obra literaria*, Seix Barral. Barcelona, 1972.
- MOUNIN, GEORGES: *historia de la Lingüística de los orígenes al siglo XX*, Gredos. Madrid, 1971.
- RHETORIQUE GENERALE, Larousse. Paris, 1970.
- SAPORTA, SOL: *la aplicación de la lingüística al estudio del lenguaje poético*; en "Estilo del lenguaje, Cátedra. Madrid, 1974.
- TODOROV, TZVETAN: *théorie de la littérature*, Seuil. Paris, 1965.
- WELLEK, RENÉ y WARREN, AUSTIN: *la théorie littéraire*. Ed. Seuil. Paris, 1971.

BEREZKO “-A” DUN IZEN ETA IZENLAGUNAK PERU ABARKAN

Antonio Mallea

I. ATALA

“-A” ITSATSIA DUTEN HITZEN ZERRENDA PERU ABARKAN

Sarrera

Hizkuntza modernoek aurrizkien bitartez lotzen dituzte hitzak bata bestearekin kateatuz esaldietan. Artikuluek zenbatekotasuna adierazten digute; eta aurrizkiek batez ere adierazten digute hitzaren funtzioa esaldian: ez da berdin, gazteleraz, adibidez: “casa, la casa, de las casas, por la casa, en la casa” esatea; “casa”-ren funtzioa ez bait da bat, beti “casa” idatzarren.

Euskerak, ordea, funtzio horiek deklinabidearen amaeren bidez, batez ere, adierazten ditu. Baina hitza, edozein hitz, behar den bezala deklinatzeko, hitz horren bukaera argi eta garbi jakin behar dugu lehenbizi; bestela zeri erantsiko diogu deklinabidearen amaiera berezia. Hitza, berez, artikulurik gabe, inongo atzizkirik gabe, nola bukatzen da? Hauxe jakin behar. Adibide gisa, sarri erabiltzen dugun hitza: “gauzea, gauz, gauza, gauzaren, gauzeentzat, gauzie, ...”, edo-ta “Vitorira noa”, ala “Vitoriara noa?”. Zein da hitz soilaren bukaera garbia?; nora jo behar dugu hori jakiteko? Sarritan ez da gauza erraza.

Euskal hitzak gainera, ez du amaiera berdina eramaten hitz soila hartzen dugunean, edo eta hitz konposatuan datorkigunean: adib “eliza” izanarren, elexpuru, eleizkarai, elizpe egiten du, “itsaso”, baina itsasertz, itsasur, itsasabal”; “buru, baina burezur”. Elkartzerakoan alternantziak dituzte. Hau ere kontuan edukitzekoa da hitzak behar bezala ezagutzeko.

Euskerak, denok dakigunez, artikulua bat besterik ez du, “-A”, alegia; honek ere bere iluna ezartzen dio gure Hauziari: hitzak daraman azken -A hori bere du, ala artilukulua da? Deklinabidean -A eta -E batez bukatzen diren hitzetan kontuz ibili behar dugula eskatzen digu honek. Eta auzia behar bezala argitu arte - A batez bukatzen diren hitzak zalantza eta huts

askoren iturburu izango dira; eta geroago eta gehiago, erdalkutsadurak euskal soinu ta fonema bereziak galduarazten bait dizkigu. Problema ez dugu argituko, ez Aizkibekek nahi zuenarekin, hitz guztiei -A bat erantsirik, ez eta amaierako -A guztiak artikulutzat hartuz. Hitz bakoitzaren berezitasuna ezagutzearan datza problema: axol ala axola; astakeri ala astakeria; neskatil ala neskatila. Dirudienaz zalantzak eta hutsak ugariagoak dira Gipuzkoan beste euskal lurraldeetan baino.

Ikerlan honetan adibide ugarikin egiztatuta ikusiko dugunez, Bizkaierak badu joera berezia deklinabidean: -A berezkoa duten hitzak artikulatu -A hartzen dutenean -EA egiten dutela: -A + -A = EA (nahiz -IE eskualde batzutan oguzkatzen dutenez: euskera + -A = euskerea, euskerie = vascuence, eta el vascuence adieraziz. Horra hemen beste oztopoak korapiloa askatzeko; bi alderdikako oztopokoak: -A-z bukatzen diren hitzetan berezkoa duten -A hori ilunduta gelditzen delako, -E bihurtu bait da; eta -E -z bukatzen direnengana "seme" adibidez, semEA egiterakoan, ez delako jakiten amaiera zein den, semE ala semeA.

Bizkaierak badu beste joera berezi bat ere: Gipuzkeraz -E -z bukatzen diren hitz batzuk Bizkaieraz -A -z egiten dute: lore /lora; gabe/ бага; suge/ suga; erle/ erla; Gipuzkeraz -LE eta -GILE atzizkiak, Bizkaieraz -LA eta -GILA, sarritan.

Peru Abarka aukeratu dugu, Juan Antonio Mogel izan bait zen Bizkaiera literatur mailara jaso zuen idazlerik lehen-nena; baita ere darabilen lexikoaren aberastasunagatik, eta hizkuntza ederragatik, nahiz ea joskeran aldetik akats batzuk eduki. Mogekek ondo ezagutzen zuen Bizkaiko euskalkia, Markina aldekoa batez ere (Gipuzkera ere ondo zekien, bere "Eracasteac" Gipuzkeraz idatzi bait zuen). Zerrenda luzea osotzen dute -A berezkoa duten hitzek Peru Abarkan.

Peru Abarkan -A berezkoa duten atzizkiek atal berezia merezi dute: nahiko sail luzea eta aberatsa (1).

Ene uste apalez, Bizkaieraz egiten duten eskualdeetan hobeto zaindu da hitzaren amaiera, gehienetan behintzat: -A organikodunen auzia gure kasuan.

---

(1) *Oharra:* Peru Abarkak argitalpen bat baino gehiago izan ditu; nire ikerketa honetan eskuizkribuez gainera (Zarauzkoa, Arantzazukoa eta Markinako aita Karmeldarrena), 7 argitalpenetako aleak eduki ditugu begien aurrean. Lan honetan 1970.ekoa erabili dugu, ortografia berrian dagoelako, Juan San Martin-en gaztelerazko Prologoarekin. Aipamenek ondoan eramango dituzten zenbakiak 1970.eko argitalpenaren orrialdeak adieraziko dituzte. Eta aipamenak oso ugariak izango direnez gero, aipamenaren ondoan bertan ipiniko dut orrialdearen zenbakia besterik gabe.

1881. ekoa ere erabiliko dut; orduan agertuko da bere argitasuna.

Beste idazlanen aipamenek eramango dute premiazko adierazpena.

-A itsatsidunak aztertzerakoan, izenak eta adjektiboak hartu ditugu kontuan, hauetxek bait dira garrantzitsuenak eta eztabaiezkoenak. Beste eratako banakaren bat ere agertuko da, behar bada.

Peru Abarkaren eskuidatzien auzia ere ukitzeko asmoa genuen, heuren jatortasuna argitu nahian. Zertxobait bakarrik esango dugu hemen, ikerketa sakonagoa beste batetarako utzirik.

“-A” Berezkodun hitzen zerrenda

Atal honetan Mogekek, Peru Abarkan, “-A” itsatsidun bezala erabiltzen dituen hitz soilak ipiniko ditugu; beste atal berezietan idatziko ditugu hitz horiekin osatutako esaldiak.

Bide batez, hizki bakoitzari dagokionean, jasoko dut Mogelen iritzia kontsonante batzuri buruz.

Zalantzazko hitzak: hitz batzuk Mogekek, eta Bizkaierak, -A itsatsidun bezala erabiltzen ditu, edo erdi zalantzan gelditzen gara, garbi ez bait da beti ikusten nola bukatzen duen: edo lexikoan bakarrik ematen digulako, “artza” adibidez, nahiz “altza”: 93 eta 132. orr., edo -EA formaz datorkigulako; beste euskalkietan, eta gaurko hiztegieta, -E -z amaitutakotzat hartzen dituzte, horietako hitz batzuk. Mogelengan ondo agertzen zaigu Bizkaieraren beste joera hau ere: Gipuzkeraz -LE eta -GILE, Peru Abarka -LA eta -GILA egi-ten du. Bikoiztasuna adierazten diguten hitzei ezaugarri hau (-E) idatziko diegu alboan, zerrenda honetan. Oso komenigarri zaigu ohar hauek gogotan edukitzea Bizkaieraz irakurterakoan. Hitz batzuk zalantzak sortarazten dizkiguten hitzen zerrendan agertuko dira; Banaka batzuk amaiera bereziko hitz bakan bezala: “katea, gaztaa, kanpae”.

A

1. Abarka
2. Arima
3. Asaba, Aasaba
4. Askora
5. Andra, eta Andera (-E)
6. Aurrera
7. Aza
8. Akiakula
9. Arkuntza
10. Antomia
11. Alkandora
12. Atsakaba (-E)

13. Aita
14. Ama
15. Amama
16. Ardura
17. Alaba
18. Atralaka
19. Ara (-E), (rastra, arado)
20. Antxina
21. Arnasa
22. Agura (-E)
23. Ailla (-E)
24. Amandra (-E)
25. Ala (tormento)
26. Arbola
27. Alboroka
28. Aaxa (aasa)
29. Arrautza: (-E, -tz): (arraultza, -tz eta -E)
30. Artzanora (-R)
31. Azuela
32. Apa
33. Aiota: Azkuek ez dio itzulpenik ipini.
34. Anaia
35. Arasa (limones del carro)
36. Algara
37. Anezka (lanzadera)
38. Aga
39. Arraa (sic) (palmo)
40. Aska
41. Arrera
42. Albokera
43. Arrantza
44. Aupatsa
45. Alegria
46. Abia
47. Arantza (-E)
48. Auzka (pendencia)
49. Azkura (-E)
50. Aldatsgora
51. Aldatsbera
52. Astinketa
53. Aukera
54. Atzerakuntza
55. Argaltxa
56. Alperreria
57. Adiuntza (oportunidad)

58. Azterketa
59. Atxurlaritzea
60. Azaldaketa
61. Azkada
62. Agiraka
63. Aika
64. Agurika
65. Arkuntza
66. Aziera
67. Apainduria
68. Asmatzailla (-E)
69. Arazkeria
70. Artza (zaranda) (-E)
71. Asturia (lurrealdea)
72. Anjeologia (anatomia-aren hitza)

B

1. Baga (GABE)
2. Ber-bera
3. Berba
4. Bana
5. Biña
6. Burla
7. Berna
8. Bizargilla (-E)
9. Botika
10. Benta
11. Bentera
12. Bizitza (-E)
13. Bela (-E)
14. Birjiña
15. Breska
16. Baba
17. Banaka
18. Bogada
19. Bira
20. Burruka
21. Burdiña
22. Burdinaga
23. Barra
24. Bupera (Gupera)
25. Bata.. bestea
26. Bisita

27. Barailla
28. Basa, eta "Basa, Basa"
29. Benda
30. Bertaga
31. Basurda (-E)
32. Barriketa
33. Berbeeta
34. Beargintza
35. Baiduria
36. Berbakuntza
37. Basatza
38. Barberutza
39. Bizargintza
40. Baldreskeria
41. Biziera
42. Bandiola
43. Bitsadera
44. Bigantxa
45. Biraoka
46. Borrerukeria
47. Batzakuntza
48. Biztuera
49. Burni-tranpa
50. Bera (lina mueta)
51. Basabera (arbusto)
52. Beraza (sagar mueta)
- Hitz berezia = 53. Bigae (ternera)

C

Darabilgun ortografia berrian ez da agertzen "C"-z hasten den hitzik. Eskuizkribuetan eta 1881.eko argitalpenean, garaiko ohiturari jarraituz, haseran ere badarabil "C" gure "zi, ze" hotsetan, edo eta mailegu kultoetan: "causina", cristiñaua

D

1. Donga (deunga)
2. Denpora
3. Desberguenza
4. Dotriña
5. Ditxa
6. Durmienda (pieza mayor de ferrería)

7. Deika
8. Dongakeria
9. Dardara
10. Domeca (eta Domeeca: “Eracasteac”-en Nomenclaturan)
11. Domentxa (sagar mueta)

E

1. Erregutada
2. Erretailla
3. Erremienta
4. Erida
5. Eskola
6. Erropa
7. Eleiza
8. Eriotza (-E, -Tz)
9. Epaila (-E)
10. Eskerga
11. Egia
12. Esamiña
13. Erla (-E)
14. Eza
15. Errezeta
16. Era
17. España
18. Eskuara (-E), (rastra)
19. Egilla (-E)
20. Eiza (-E)
21. Eskuma (eskuin, eskubi)
22. Erresuma
23. Errota
24. Ezgauza (bagatela, inepto)
25. Eunla (-E) (ehule)
26. Estolda: (alcantarilla, caño para la escoria del hierro)
27. Ezpata
28. Eskuda, baita, Eskuta, Eskutada
29. Estolda
30. Errueda
31. Eskaillera
32. Erresera
33. Erretereria
34. Eskopeta
35. Egabera
36. Errenta

37. Errioja
38. Eztulga (-KA)
39. Etxaguntza
40. Ezaguera
41. Esakera
42. Esaera
43. Eskapada
44. Euskera
45. Eskuara: Baigorritarraren ahoan
46. Eungintza
47. Erdera
48. Esakuntza
49. Etorrera
50. Esangura
51. Erremuskada
52. Egitada
53. Ezkontza (-E)
54. Eztabaida
55. Estura
56. Enzula (sic) (-E)
57. Ereila (-E)
58. Ezgauza (menudencia)

Ikusten dugunez, gaurko erderetan “R”-z hasten diren hitzak euskeraz bokalez hasten dira: Erresuma, Errropa, Errueda, Errezeta, etab. Prestamozko hitzak dira. Ondo dakigu, baita ere, euskeraz ez dugula hitz zaharrik “R”-z hasten denik. Noizean bahin aurkitzen dugu “R”-haseran klasikoengan; zergatik? Horra hemen K. Mitxelenaren erantzuna:

“Hay pocas excepciones populares, aunque probablemente se puedan encontrar muestras en cualquier variedad de la lengua, pero algún autor (Leizarraga, Sauguis) ha prescindido de escribir la vocal (haseran), sin duda por cultismos: regue, resuma, etc.”: LUIS MICHELENA, *Fonética Histórica Vasca*, San Sebastián 1977, 155. 8.1. orr.

Sail honetako hitz gehienak latinaren maileguak ditugu, gutxiago erromantzearenak. Eta azkenengo hauetaz honela mintzatzen zaigu Mitxelena:

“No se puede excluir la posibilidad de que en algunos casos la prótesis sea ya romance”: ibid. 156. 8.1.

“E” bokala erasten zaio “R”-ri aurrekaldean, gehienetan: Erroma, Errioxa, Erresuma; baina baita “A-” ere: “habitualmente ante RA-, y también ante RO-, hay “A””: ibid. 155. 8.1: hitz ezagunak, “Arrazoin, Arroza”.

Eta nondik datorkie haserako bokala latinetik etorri ez zaizkigun hitz zaharrei?: arraultza, arrotz:

“Es un problema insoluble hoy por hoy” esanez gero honela erantzuten du Mitxelenak berak, “su vocal inicial es radical o debida a una prótesis anti-gua”: ibid. 156. 8.1.

—F—

Hizki honetaz hara zer digun Zarauzko eskuidatziak:

“No hai (sic) tal letra en el bascuence”: 163. orria dela juste dut! Eskuiz-kribu hau liburu bezala josita dago gaur, eta orrien ertzak egabi zizkiotenean orri batzuen zenbakiak ere jan egin zituzten, eta ez dira orri buruan agertzen; horregatik nire “uste dut”.

Zarauzko eskuidatziaren ohar hori hutsune meharrean idatzita dago, aurreko sailarekin, “E”-z hasten direnak, iaia bat eginda. Behar bada geroago idatzita edo. Baina kopistaren esku berbera da, batek idatzi ditu ohar hau eta liburua (1).

Ezaguna dugu Mogelen teoria F -ri buruz: “El idioma bascongado no necesita en el alfabeto romano de estas dos letras “f” y “h” y no aciertan los que escriben con F, estos vocablos “alferra, afaria, ifini”, y algunos otros que se deben escribir con P: alperra, aparia, ipini, es decir, como los pronuncian los puros bascongados. Estos, si no han estado en tierras donde han aprendido algo del idioma castellano, o no han cursado la escuela, no pueden pronunciar la F. Así por Fernando dicen Pernando, por Francisco, Prancisco, por Fiesta y Función Piesta y Punción (eta dirudienez, ez da teoria hutsa, experimentuak eginda gero atera zuen ondorio hori). He hecho repetidas experiencias con ellos, y no pueden pronunciar la F, sino sustituyendo la P. Argumento concluyente, dio berak, de que es letra extraña y superflua. Los chicuelos cuando empiezan a aprender el abecedario en la escuela llegando a la F, dicen “epe”, y cuesta trabajo el enseñarles a decir F como los castellanos” (2).

Bere adiskide Añibarrok, ordea, ez du onartzen ondorio hori, arratiarrentzat benetako euskal hizki bait da eta beste euskalkietan ez ezik Bizkaian bertan ere eskualde askotan ondo ahozkatua (ikus, bien arteko harremanak Mogelen Bizitza eta Lanari buruzko atalean).

Ikus, beheago, “P-z” hasitako hitzei buruz esanak.

(1) Ikus, Peru Abarka, 1881.ekoa, 228. orr.

(2) Peru Abarka, Durango 1881, 11. orr.

-G-

1. Gisa
2. Gauza
3. Gura (aditzetan atzizki bezala, deklinatuta)
4. Galtzaila (-E)
5. Giñarra
6. Gurbiza
7. Gaztanbera
8. Gela
9. Gerla (Baigorritarraren ahoan)
10. Gerra (Maisu Juanek)
11. Grazia
12. Garlopa
13. Garranga
14. Ganbela
15. Galda
16. Gorula (-E)
17. Gailleta
18. Garrama
19. Gatzamailla: (-E): ia beti -EA formaz
20. Gorrista
21. Gaztaiña, "Kastaiña" gehienetan
22. Gomuta
23. Ganbara
24. Garrasika
25. Giltzera
26. Galdara
27. Gia
28. Gaua (arista)
29. Gora-bera
30. Golda (-E)

Hitz bereziak: 31. Gaztae : ikus beheragoko atalean.
32. Giltza

-H-

"Es letra superflua entre los Guipuzcoanos y Bizcainos que no aspiran en las pronunciaciones; no así entre los Bascos": Zarauzko ms., 164. orr. uste dut! in Peru Abarka, Durango 1881, 229. orr.

Ondo ezagutzen zuen Mogekek euskaldunen arteko auzia; Mogekek, zerabiltzan bi euskalkitan ahozkatzen ez denez gero, berak ez luke onartuko H rik. Baina entzuten ditu besteen iritziak:

“Sobre la H, hay variedad de opiniones. El P. Cardaveraz sostiene que en el vascuence es letra inútil. Larramendi, que puede usarse de ella alguna vez, para distinguir las voces equívocas. No es ésta a mi ver razón suficiente, cuando en la pronunciación no se distinguen tales voces equívocas (hona hor bere arrazoina). La buena escritura debe conformarse con la pronunciación. Los bascongados franceses llenan de esta letra H todas sus obras (ezagutzen zituela dirudi), y depende de que cortan de otra manera que nosotros muchas voces. Es pronunciación ingrata, torpe a nuestros oídos”: Peru Abarka, 1881.koa, 11. orr.

—I—

1. Ikara
2. Izunza (pieza de telar)
3. Iosla (-E)
4. Ioilla, Ialla (-E)
5. Irakurla (-E)
6. Irazteaska
7. Iraz-trama
8. Iiela
9. Itxura
10. Iagola (-E)
11. Iorra
12. Ira
13. Idalgia
14. Inka (escozor)
15. Izara
16. Imintzailla (-E)
17. Indriska
18. Imitxa
19. Irrintza (-i, -Tzina)
20. Izurda (-E)
21. Ikazgela
22. Iakituria
23. Itzaintza
24. Ioaera
25. Illeta
26. Iazoera

—J—

1. Jaunka
2. Jauntzera
3. Jita

4. Jera (Xera)
5. Jira
6. Justizia
7. Joilla (-E)
8. Jaiotza (-E) (1)

-K-

1. Korta
2. Konpianza
3. Koltza
4. Katolika
5. Kantika
6. Kostoma (catarro)
7. Kulpa
8. Kontra
9. Koillara (-E)
10. Kapela
11. Kopla
12. Kanta
13. Kangrena
14. Kerella
15. Korkamista (garguero)
16. Konbita
17. Kastaiña
18. Zapata
19. b: Kuma (cria) (-E)
20. Kaltza
21. Karkaraxa
22. Kokada
23. Kriatura
24. Kutxa
25. Karzela
26. Kezka

---

(1) *Oharra*: Nola ahozkatzen dute “J”?, zein da bere soinua? “El bascuence no pronuncia esta letra con el guturismo castellano, dio Mogelek, sino como los latinos, y casi todos los demás idiomas”. Hots arrotzaren iturriaz zera zioen, ‘Los Arabes dexaron (sic) en España esta torpe y violenta pronunciación, y ha pasado también a los Guipuzcoanos, y a algunos de los Pueblos de Vizcaia confinantes con éstos. Pero los Bascos y la maior (sic) parte de los Bizcainos conserva su antiguo y original uso’: Zarauzko ms., 166. orr. “ustez; eta Peru Abarka, 1881.ekoan, 234. orr. Baina gure Barberuak guturalki ahozkatzen zuen, ez bait zuen ulertzen Joanisen “ji-aka” egitea: 107. orr. Mugako gizona zelako edo.

27. Kortika
28. Kortada
29. Koltzagintza
30. Katillukada
31. Kukuiska
32. Kura (abade)
33. Klareta
34. Kurkubieta (sagar mueta)
35. Keriza
36. Karrama (carda, peine de cardar)

Hitz bereziak: 37. Kanpae
38. Katea (1)

—L—

1. Lantzaka
2. Loka
3. Lotsa
4. Labaiña
5. Lantzeta
6. Lora (-E)
7. Landara (-E)
8. Luma
9. Logura
10. Lukainka
11. Landa
12. Langa
13. Leia (afán, ahinco)
14. Leza (-E)
15. Lisiba
16. Lama
17. Laka (salario del molinero)
18. Laba (-E)
19. Larra
20. Larrosa (1)
21. Lorsabagakeria
22. Larrapastada
23. Lapurreta

---

(1) *Oharra*: Hitz hauek ortografia modernoan daude, K-z alegia. Hara zer dioen Mogekek letra honetaz: “Esta letra es superflua en el bascuence... porque la “c” y la “q” bastan para escribir lo que exige su pronunciación. Los bascos la usan mucho sin dar razón para ello”: Zarauzko ms., 167. orr. justez!; eta, Peru Ab., 1881.ekoan, 323. orr.

24. Landeta
25. Lantza
26. Langintza
27. Laztamarraga
28. Loikeria
29. Laia
30. Liño-mueta

—M—

1. Makilla
2. Mana
3. Masusta
4. Mispilla (mizpira)
5. Meza
6. Mueta
7. Mentura
8. Moda
9. Marka
10. Matrailla
11. Milika
12. Miesa
13. Maria
14. Minbera
15. Madalena
16. Malma
17. Menbrana
18. Molleja
19. Maratilla
20. Marraga
21. Manta
22. Mailla
23. Mea
24. Malluka
25. Matasa
26. Menda
27. Makillaka
28. Mormosieta
29. Milikeria
30. Mugita (grama)
31. Misionista
32. Myolojia (anatomia-aren hitza)

---

(1) *Oharra:* “larrosa” idazten du, kultismoz edo; besteetako joera jarraituz “arrosa” egin beharko zukeen.

-N-

1. Neska
2. Neskaitilla
3. Neba
4. Nardaka
5. Notizia

-O-

1. Okela
2. Ora (perro) (-R)
3. Oillanda
4. Ola
5. Orma
6. Ontza (xoria)
8. Osagilla (-E)
7. Obrera
9. Ora (masa, levadura) (-E)
10. Orrika (tenazas)
11. Otzara
12. Ota (-E) (árgoma)
13. Otaepailla (-E)
14. Olgura
15. Olga
16. Oratzailla (-E)
17. Osatzailla (-E)
18. Osakintza
19. Ostikoka
20. Ostikada
21. Olgeta
22. Oiñordekotza
23. Olgantza
24. Oba, deklinatuta sarri
25. Opa
26. Ontza (dirua)
27. Onda-aska
28. Ota (cama de aves)

-P-F-

1. Premiña
2. Pama
3. Plaga

4. Praiska
5. Piesta
6. Puska
7. Prenda
8. Pizta (legaña)
9. Piztia (alimaña)
10. Paziencia
11. Probanza
12. Papada
13. Pusiga
14. Piña
15. Pentzuda
16. Praka
17. Palanka
18. Para
19. Portuna
20. Pena
21. Podaiña
22. Pertika
23. Prantzia
24. Pigureria
25. Pamilia
26. Puska

“F”-z hasten diren banaka batzuk ere agertzen zaizkigu; maileguak dira denak:

27. Fabrika
28. Familia
29. Prantzia, “P”-kin erabiltzen dute Joanisek, Peruk eta Maisu Juanek; baina M. Juanek, behin, gutxienez, “Frantzesak”, dio: 118.orr.

—Q—

Ortografia berria darabilgunez gero ez zaigu agertzen Q-z hasten den “A” itsatsidunik. Zarauzko eskuizkribuak dakarren Nomenclatura-n berriz lau hitz bakarrik irakurtzen ditugu Q-z hasten direnak, eta, dirudienez, ondo-rengoak idatzita gero ezarri zituela esango nuke, eta estu-estu, nolabait, erantsita daude, letra txikiaz: Zarauzko ms., 171.orr.; eta, Peru Abarka, 1881.ekoa, 236-237.orr.

—R—

Mogelek argi eta garbi esaten du euskeraz ez dagoela R -z hasten den hitzik, aurretik bokala behar bait du: “Ningún vocablo bascongado empieza

con la letra R, dio berak. Estas voces compuestas, Recalde, Renteria, Recacoechea, están escritas con imperfección y les falta la E, y debe decirse Errecalde, Erreenteria, Errecacoechea, etc.”: Zarauzko ms., 171. orr.

Mogelek ez du onartzen idazle batzuren erdal joerarik, R-z hastea hizkuntza arrotzen kutsadura bait da: “Los escritores han seguido el gusto castellano; los que a las voces bascongadas, Arrabia, Arratoia, Erriberia... las han querido desfigurar quitando las precedentes vocales para decir: rabia, ratón, ribera”; Zarauzko ms., 171-172. orr. (eta, in Peru Abarka, 1881.ekoa, 237. orr.); “R”-ek nahiz eta gehienetan E-protetikoa hartu, RA- eta RO- ren aurrean “A”-ere hartzen du: ikus gorago, 7. orr. esandakoa: L. MITXELENA, *fonética Hist. Vasca* 155-156. 8-1 orr.

—S—

1. Sangria
2. Salda
3. Serbilleta
4. Soldata
5. Santa
6. Sepultura
7. Sama
8. Sardiña
9. Sara (-E)
10. Sarda (-E)
11. Salza
12. Suga (-E)
13. Sona (reputada, apuesta)
14. Saka (empuje, ánimo)
15. Sostra
16. Sarrera

—T— eta —TX—

1. Taberna
2. Tema (dema)
3. Trenza
4. Txaplata
5. Topiña
6. Terreiña
7. Txuringa (Var. “Zuringa”: intestino recto, esfinter anal)
8. Tolara (-E)
9. Tresna (tresna)

10. Txarrantxa
11. Tobera
12. Tris Traska, Triska 'Traska
13. Txilioka
14. Testigantza
15. Txantxandura
16. Tanta
17. Tximitxa (imitxa)

—U—

Bai Zarauzko eskuizkribuaren Nomenclatura-n eta bai 1881.ekoan, U da hiztegi edo Nomenclaturaren azkenengo letra; X, Y, Z, eta V aurretik dakartza. Hemen ordena modernoa jarraitzen dugu.

1. Ule-trenza
2. Usa
3. Urtzaila (-E)
4. Uraga
5. Uarka (catre)
6. Uruza (dial.: “urrixa”) (hembra)
7. Urkula
8. Untura
9. Uurra (urra = urritz)
10. Ur-aska
11. Ugazaba
12. Uluka
13. Urlia (fulano)

—V—

“La V consonante es superflua en rigor, irakurten dugu Zarauzko ms.-toan, y basta la b”: azken-aurreko orr.

1881.ekoak aldaketa txiki batekin ematen digu, “Esta letra en rigor es superflua y basta la B”: 239. orr.

—X— eta —Y—

“X y la Y griega son letras superfluas en el bascuence” dio Zarauzko eskuizkribuak: 173. orr. ¡ustez!

1881.eko argitalpenak, berriz ere, aldaketatxo bat egin dio esaldiari: “X e Y son letras superfluas en el bascuence”: 238. orr.

—Z—

1. Zeta
2. Zirujia
3. Zetaka
4. Zalga
5. Zuurda (sic) (zurda): (crin)
6. Zaunka
7. Zapata
8. Zirika
9. Zama
10. Zepa (escoria)
11. Zara (cesto) (-E)
12. Zerra (sierra)
13. Zepa-ama (madera donde apoya el martillo pilón)
14. Zuzentzailla +++ (-E)
15. Zabuka (dando tumbos)
16. Zantarkeria
17. Zur-ezpata

483 hitz jaso ditugu. Horietatik gehienak --A berezkoduntzat erabiltzen dira euskalki guztietan. Banaka batzuk Mogelek, (eta Bizkaierak) berezko -A -duntzat hartzen ditu, nahiz eta beste euskalkietakoek -E -z amaitu. Beste banakaren bat erdi zalantzan gelditzen zaigu, Peru Abarkan datorkigun amaierak, -EA gehienetan, ez bait digu auzia zehatz mehatz garbitzen. Ipinitako banakaren bat ez da ez izen ez izenlagun.

Mordotxoa da Mogelen Bizkaierazko joera berezia, -A” -z amaitzeko joera, alegia, adierazten digun hitz-zerrenda: tolara /tolare, agura/ agure, andra /andre, iosla/iosle, eunla/ ehule, sara/sare, sarda/ sarde, irakurla/irakurle, izurda /izurde, oba/ obe, landara/landare, laba /labe, lora/ lore, etabar.

Hemen jaso ditugun hitz batzuk latineraren eta erromantzeraren maileguak ditugu; banakaren bat gazteleratik hartua.

II. ATALA

“BEREZKO -A DUNEN” DEKLINABIDEA PERU ABARKAN

I. Sarrera

A) EUSKAL BOKALISMOAZ

Euskararen sistema bakalikoa eta bokale fonetismoa nahiko lauak ditugu. Euskeraren bost fonemak eta hiru zabalkuntzak gazteleranarenekin, eta hizkuntzarik modernoekin, nahiko antzekoak ditugu: i, e, a, o, u. Hala ere zuberotarren “ú”- eta “i/u”-n arteko aldaketek badituzte baraien berezitasunak.

Euskal bokalismoa “sistema vocálico sencillo” esanez gero, honela jarraitzen du Koldo Mitxelenak, “el vocalismo de los dialectos vascos modernos puede explicarse a partir de un sistema antiguo de cinco vocales, análogo al de la mayor parte de las hablas actuales. La mayor dificultad con que tropieza esta hipótesis es probablemente la que presentan ciertos casos declarados de alternancias i/u”: L. MITXELENA: *Fonética Hist. Vasca*, 47. eta 371, eta 391. orr.

Euskal bokaleen hotsak ozenago ala gorrago, atzerago ala aurrerago, luzeago ala laburrago, zabaldua ala ixtura handiagoz, gorago ala beherago ahozkatzeak, aldaketa eta problema ugari sortzen ditu, hitz luze eta konposatuetan, batez ere. Inguruko erdal fonemen kutsadurak ere kontutan edukitzeak dira. Aldaketa eta kutsadura hauen azken sustraia eta arrazoa garbi aurkitzea ez da gauza erraza beti.

Euskal bokale gehienak, nahiz eta sitemaz gazteleranaren antzekoak izan, lasaiagoki eta zabaldua handiagoz ahozkatzen ditugu, eta gure “a” palatalagoa dela uste dut. Horregatik, sistema biak antzekoak izanarren euskal bokaleen arteko distantziak laburragoak dira: A eta E, E eta I, O eta U, I eta U-ren tartekaldeak, alegia

Argi handia ematen digu honek bokaleen arteko gurutzaketak eta aldaketak, elkar kutsadurak eta ezkatzeak ezagutzeko, bai euskalki batetatik bestetara dauden ezberdintasunak eta bai euskalki batek garai batetatik bestetara izan dituenak ezagutzeko. Ardura apur batez edozeinek egizta dezaje holako zerbait gertatzen dela A eta E, E eta I, O eta U -ren artean, nahiz -N sudurrezkoaren eraginez batzutan, asimilankuntza edo disimilakuntzarenaz bestetan; -“RR” dardargilearen kutsaduraz, nahiz ondorengo nahiz aurreko fonemaren eraginez; edo sandhiren influentiaz. Guztiau dela eta, “es extremadamente difícil reconstruir la forma básica” dio Mitxelenak: *Fonética Hist. Vasca*, 85. orr.; probetxagarri izango zaigu ikerlan beronen “Apertura y Cierre” atala irakurtea: 59-71.

B) BIZKAIERAREN BOKALISMOAZ

1. Bizkaierak hiru joera nagusi ditu: a) “-E” -z barik “-a”-z amaitzeko ohitura hainbat hitzetan; b) -A + -A = -A -ren ordeztan, -EA egiteko joera, aintzinakoa eta zabala gainera; d) hitz berezien amaieran -AA -ren ordeztan -AE egiten duela.

a) -A + -A = -EA: ikus beherago atal honetan: II: “-A” ITSATSIDUNEN DEKLINABIDEA PERU ABARKAN”.

b) -AE: ikus, “IV. ATALA: “BEREZKO -A DUN” HITZEN ESALDIAK: izen bereziak “(gaztae, kanpae, Bigae).

-A -z bukatzeko joera: joera arrunta Peru Abarkan, lehenengo atalean ipinitako hainbat hitzetan ikus dezakegunez. Honetaz konturatzeko nahiko da B mintzatzen direnei entzutea, Markina ingurukoei batez ere, edo B klasi-koak irakurtea.

“En posición final absoluta, dio Mitxelenak, el vizc. tiene a menudo “-a” por “-E” en los demás dialectos”: L. Michelena, *Fonética Hist. Vasca*, 128.6.2. orr.

Mogelengandik jasotako adibide ezagunak ipinirik: lora, erla, ara, baga (G metatesisaren bidez Gabe), bela, lora, oba; edo eta atzizkietan, -LA /-LE-ren ordeztan; -GILLA /-GILLE (-killa /-kille); -TZAILLA/-TZAILLE -ren ordeztan sarri irakurriko ditugu Peru Abarkan (ikus, “-A” BEREZKOA DUTEN “ATZIZKIAK” PERU ABARKAN: II.atala).

Nondik datorkio Bizkaierari ohitura hori? Mitxelenaren ustez Bizkaieraren berrikeriaren bat omen da; latinaren mailegu zaharrak dakartza lekuko, fonetikazko arrazoirik gabe, Bizkaierak + A egiten duela ikusarazteko: sing. akus. “flore(m) -ek LorE egin beharko luke; baina Bizkaierak LorA egiten du.

“No hay duda, dio berak, de que se trata de una innovación vizcaina (cfr. préstamos como “arata” = pato, “lora” = flor, etc.) que no hay porqué atribuir a causas fonéticas”: L. Michelena, *Fonética Hist. Vasca*, 128, 6.2 orr.

“-A-z” bukatzeko duen joera honek sor dezake zalantzarik “-A” -z eta “-E”-z amaitzen diren hitzetan, nomin., inesib., dat.... batez ere: etxea, alabea, etxeakaz, alabeagaz; etxeari, alabeari; etxeetan, gauzeetan. Zein da hitz hauen benetako bukaera soila? Zalantzen sorburu!

Horrez gainera “-A” -z eta “-E”-z bukatutakoen saila luzea denez gero, zalantzak ez ezik gramatika nahasketak ere sortzen ditu Bizkaiera ondo ezagutzen ez dutenengan; egun, Bizkaierakoengan ere, beste arrazoin batzuren gatik noski, askori ez zaie, ez, erraz gertatzen hitzaren amaiera garbia jakitea honako zerbait irakurten nahiz erantzuten dutenean: “gauzearen, etxeari, alabeentzat, etxearekin...”. Beste bide batzuk baliatu behar auzia erabakitzeko.

Bizkaieraren ohitura hau ez da gaurkoa, aintzinakoa baizik, “desde los primeros textos” dio Mitxelena, eta adibide askokin egizta genezakeena. Nomin. pluralean gauzak argitxoagoak izanarren, “los casos comunes han debido ser suficientes para producir alguna vez confusiones entre ambos grupos de temas (“-A” -z eta “-E”-z amaitutakoekin, alegia): L. Michelena, *Fonética Hist. Vasca*, 128-129, 6.2. orr.

Kezka hau aintzinakoa dugu, Micoletarren agertzen bait zaigu, beraz ere ohartu bait horretaz: L. Michelena, *Fonética Hist. Vasca*, 129. orr. (6) aipamena.

Baina zalantza eta nahaspila askoren iturburua euskal hitzunengan datza, batez ere, askok nom. mug. sing. hartzen bait dute errotzat, “gauzea, etxea” adibidez, ez “etxe, gauza”; eta hortik ezin garbitasunik atera, ez benetako amaiera jakiteko, ez nom. plur. egiteko.

Beste motibo bat ere agertzen da, ene uste apalez, B egiten dugunongan: artikularen ugaritasuna euskeran. Ados nago R. M. Azkuek zioenarekin:

“tal vez, dio, el sonsonete del artículo “A”, final de uso tan frecuente, haya dado origen a esa tendencia”: R. M. AZKUE, *Morfología Vasca*, 37.32. orr. (ikus bertan zerrenda osoa, beste euskalkietan “E”-z eta Bizk. “-A” -z amaitzen direnak: 36-37. orr.).

Hala eta guztiz ere, ene ustez, -EA egiteko joera horrek eta Bizkaieraren eskualde askotako ahozkatze guztiak, “-ja, -je”, bokalen aurrean, “anaijia, apaindurijia, jakiturijia, egija, piztija”, etab. badute, eta izan dute, eraginik -A itsatsia gordetzen.

2. Euskal bokaleen elkar kutsaketa eta hots aldaketa hain sarri gertatzen zaigun fenomeno bada, galdera bat datorkit ezpainetara: nolakoa da euskal bokaleen iraunkortasuna, odo eta nolakoa da heuren aldakortasuna? Bi hiru gauza esango ditugu bakarrik.

Euskal bokaleen eboluzioaz honela mintzatzen zaigu Mitxelena jauna:

“puede resumirse (evoluzio hori) en dos rasgos, contradictorios a primera vista. Muestran por una parte una gran facilidad de modificarse por influencia de sonidos vecinos, y por una fijeza no menos grande, ya que no parecen haber sufrido cambios profundos y generalizados, análogos a los que nos son familiares, por ejemplo, en la historia de las lenguas románicas”: *Fonética...* 50.1.3. orr.

Iraunkortasun horren lekuko hor ditugu: a) Akitaniako euskal-dokumento zaharrak: jainko eta pertsona izenak: Sembe, Nescato, Cison, Bihox(us)...

b) Gure toponimia: Gebala = gaur, Gebara; Illu(m)beritani = Irunberri; Oiasso (Olarso, in Plinio) = Oiartzun.

c) Latinaren mailegu zaharrak: lora; luma; bake; lege.

Ikusten dugunez orduko bokaleek gaur arte irauten dute, eta sarri hitz berdinetan, bokale aldakatarik gabe. Baina iraunkortasun horrek ez du ukatzen hainbeste hitzetan gertatzen den aldakortasuna: ikus, L. Michelena, *Fonética Hist. Vasca*, “Apertura y Cierre”, eta “Vocales finales” atalak, eta passim, egia hau ere egiztatzeko.

II. “-A” Itsatsidunen deklinabidea Peru Abarkan

1. Jakina dugu deklinabidean bi bokale elkartzen direnean, edo beste bokale elkarketetan, hiatoak bere problemak dakarzkigula; eta “-A”-z eta “-E”-z amaitutakoekin zuhur ibili behar dugula.

Euskalki gehienetan lotura hau hartzen da arautzat: $-A + -A = -A$ (-A bat). Gipuzkeran ere, Oññati eta Deba ibarrean izan ezik, hauetan B egiten bait da gehienbat, joera hori nagusitu da. Honengatik Gizpuzkera hitzuntzat huts askoren iturburu dira berezko “-A” duten hitzak, sarritan ez bait dute garbi ikusten non bukatzen den hitzaren erroa eta non hasi erantsitakoa. Nahasketa zabalduz dihoala ikusirik oihu egiten du Txillardegik bere euskalki kidekoak, batez ere, oharrarazi nahian:

“Doinu-ezagugarriak ezabatu eta galdu ala, izkribuen egokitasuna ere gain-behera doa, gipuzkoar idazleen artean batez ere”: TXILLARDEGI, Oinarri Bila, Donostia 1977, 12. orr.

Euskal deklinabidean aldaezinezko ordena hau dugu: izenaren bukaera + art. + kasu-atzizkia = etxe + a + ren.

Elkartzen diren bokalak berdinak badira, hots berdineko bokale bat bakarrik emateko joera da nagusitu dena: $-A + -A = -A$; $-E + -E = -E$; honela euskalki gehienetan.

Mogelek, Bizkaieraren joera zaharra eta zabala gorderik, honela egiten du Peru Abarkan: $-A$ itsatsia + $-A$ art. = $-EA$. Mogelek ondo ezagutze zuen beste joera arrunta ere: $-A + -A = -A$ (-A batekin). Mogel Eibarren jaio zen, eta Markina inguruan bizi izan zen beti; “mugako gizona” genuen Mogel, bai jaiotzaz eta bai bizitzaz. Honez gain G ondo landu zuen, bere lehenengo idazlana Gipuzkeraz idatzi bait zuen: “Confesio ta Comunioco... Eracasteac” Iruna, 1800. ean: azpiidazburuan digunez “guiputz itzqueran” argitaratu zuen; garaiko G egokia darabil.

Bizkaieraren joera, aintzinakoa eta oso zabala izanarren (Bizkaian ez ezik Araban, Gipuzkoako Deba ibarrean, eta Errioxan ere betetzen bait zuten) arautzat hartu den joeraren ($-A + -A = -A$, alegia) salbuespentzat hartzen da, “principal excepción a la regla” digu Mitxelena: *Fonética* 114.5.4. orr.

2. Mogelen idazkeraren berezitasunetaz hobeto jabetzeko, deklinabidearen ereduzko eskema ipiniko dugu:

– A berezkoa duten hitzetan hau dugu:

MUGAGABEAN: -A + kontson. = loturarik ez (gauza + tan = gauzatan)

–A + bokale = lotura “r” (gauza + IK = gauzarik)

SINGULARREAN: -A + -A = -A (kutxa + AN = kutxan), (-A bat)

PLURALEAN: -A + A = -A (ardura + AK = ardurak), (-A bat)

-A + -E = -E (egia + -EN = egien)

3. Adibide ugari, esaldi ugari ipiniko dugu Mogelen idazkera, -EA alegia, ondo adierazteko. Peru Abarkako -A itsatsidunen saila luzea denez gero, ugaritasun hori eskatzen digula uste dut.

Beste adibide asko, gainera, beste ataletan ere jasota daude. Guzti hauek gogotan izanik, hona hemen Peru Abarkan arautzat hartu behar diren formak:

1) -A + -A = -EA: nomin. sing.:

ikus, V. ATALA: “-AA” BIKOTEDUN HITZAK”. Han ikusiko dugu ines. sing. eta nomin. plur. Moglek zuen beste joera, -AA jeminatuak erabiliz, sarritan).

–A–

ALKANDOREA: “ekatzu bada alkandorea”: 77. orr.; 104.

ANDREA: “gizon edo andrea bitxiz edo soñoko apainduz azaleti...”: 79.

ARRANTZEA: “astoaren arrantzea, miñ bagea”, esaera zaharra: 80. orr.

ALABEA: “onetan berdiña da nire beste alabea”: 68. orr.

ARDUREA: “zuen amak eta nik eukiko dogu zuen ardurea”: 69. orr.; 28.

ALBOROKEA: “adiskide garealako ezaugarritzat egin daigun alborokea”:
24.

“ASKORIA, AZUELEA, BARRENEA, GARLOPEA, ZERREA”: 104.
orr.

ARIMEA: “etxera noanean garbitu bear dot neure arimea kezka...”: 65. orr.

“A zoroa! Oni arimea aitatu?”: 43. orr.

ATSEKABEA: “onak ta txarrak, atsakabea ta atsegiña emoten dabeenak”:
32.

EUSKERA: “nekezale erdera bagakoetati euskerea ondo baiño obeto ikas-
teko”: 131. orr.; passim.

“AGUREA”: 126. orr.

ARBOLEA: “zegaiti esan dozu abe edo arbolea?”: 131. orr.

ATZEREA: “onlan zagoz ain atzerea”: 111. orr.

- ANEZKEA: “beste a anezkea”: 96. orr.
 “AAXEA”: 100. orr.
 AZTERKETE: “ona barriz burdiaren zure anatomia ta nire azterketea”: 100.
 ATXURLARITZEA: (langintza honen Bibliko oinarria adieraziz) “Atxurlaritzea da artez Jaungoikoak emoniko lana”: 101. orr.
 ASKEA: “guzur -askea”: 90. orr.; “onda-askea”: ibid.
 AGEA: “bertagea”: 91. orr.; “uragea”: 84. orr.
 AMANDREA: “amandrea ta otseña”: 37. orr.
 AUZKEA: “emen baraila, dardara, auzkea ta nasaitasuna baiño besterik eztago”: 41. orr.
 “AILLEA”: 53. orr.
 ARNASEA: “... arnasea bere zorko dozu”: 43. orr.
 ARDUREA: “agoe ta egikizunen (sic) arazo ta ardurea”, 85. orr.
 AKIAKULEA: “iltera badoa (gaisoa) atxakia, esesiñoē ta akiakulea aoan”: 22. orr.

—B—

- BUPEREA (edo Guperea, biak): “Maisua, ondo milika ta buperea zagoz”: 29.
 BARRIKETE: “kalerik kale ibillita ezta ikasten barriketea, alperreria don-garo esatea ezpada”: 132. orr.
 BENTEREA: “ze plagak zirikatu nenduan atso benterea banatuteko?”: 134.
 BERBEETE: (hitz honek bi lege berezi damaizkigu: *berbA + Eta = berbeeta* (beherago ikusiko dugu -EE, auzia), eta hemen dagokiguna: *-etA + -A = -etEA*): “España guztiko berbeetea”: 130. orr.
 — “Oneek (Tubal-darrek) ekarri eben euren berbeetea”: 130. orr. (eusko iberismoaren Bibliko oinarriak aurkitu nahirik).
 — “aztu eragin len ekien berbeetea”: 129. orr.
 BURDINEA: “zeiñi (Ielerari) iagokan iieztea edo irutea burdiñea...”: 84.
 Eta olagizon honen definizioa ematerakoan, “Iieleak esan gura dau iiez-tu edo irunduten dabela burdiñea”: 83. orr.; 89. orr.
 BEARGINTZEA: “...zaindu dabenak esan dogun beargintzea, doa lotara”: 84.
 BIZITZEA: “gurago dau otsoak baso-bizitzea, iaatekoa nekez billatu...”: 86-87. orr.; 129.
 “BOGEA”: 90. orr.
 BARREA: “burdin-barrea”: 91. orr.
 BIRJINEA: “iaio zan Maria Birjiñea-gandik”: 112. orr. (1881.ekoan badu beste berezitasuntxo bat ere: “jaio zan Marija Birgiñia gandik”: 162. orr. “-nia” bukaeraz hara zer dioen Mitxelenak: “el cierre en “e” no se produce en los temas en -IA ni (al menos en los primeros textos) en los en -INA, que estaban aun en la fase -IA, aunque el vizcaino moderno

no parece conocer, quizá por analogía, más que continuadores de -INEA”:

Fonética Hist. Vasca, 114-115. orr. Ikus, “dotriñea”: 25. orr.

Eta beherago: “Es de señalar la tendencia vasca a dar la terminación -ENA, -INA, de donde -EA, -I(ñ)A (en cultismos recientes también -INA), a préstamos que en latín tenían -INEM o en romance -EN, -én, -in: Birjina (-ña)”: op. cit. 146.7.7. orr. Mogelek badarabil amaiera berdineko beste bat ere: esamina:

“neure esaminea”: 121. 1970.ekoan; 1881.ekoan honela irakurten dugu: “neure esaminia”: 175. orr.; edo eta, “igaro nituan iru esamina...”: 18. orr. 1970.ekoan; eta, “igaro nituban iru esamina...”: 48.orr. Lege berdina betetzen dute Munitibarren, eta hainbat tokitan erabiltzen diren hitzetan ere: zelemiña, txapiña, sarta(g)ña, erregiña, etab.

ikus baita ere, “Ama Birjiñari” dio 1970.ekoak, 110. orr.; eta 1881. ekoak, “Ama Virgiñari”: 160. orr.

(— “Birjiña, Birjiña”: ikus, beherago, Atal honetan, euskalkien arteko berezitasunak izen hau oguzkatzerakoan)

BAGEA, deklinatuz: “bai ondo bizia ta baldreskeria bagea”: 116. orr. “geeli gazitu bagea”: 73.; 77 orr.

BERBEA: “emoten deusut berbea ezteutsudala aitatuco atsakaba emongo deusun berbarik”: 24. orr.

BEREA: “batari (lina muetari) deritxo agorra ta besteari berea”: 94.

BARRENA: “barrenea”: 104.

BIZARGILLEA: “Barberuaren izenak esan gura dau neure ustez Bizargillea”: 19. orr. (ikus beherago -GILLA / -GILLE atzizkiak): III. Atala.

“BUREZPATEA”: 101. orr.

BEARGINTZEA: “eztiñot nik dongarorik zure beargintzea gaiti”: 21. orr.

BELEA (“Bele”; zalantzazkoen artean ipini dut): “belea da leku beetara iatsi oi dana”: 127. orr.

BERBEA: “berbea moteldu”: 34. orr.; passim.

BATZAKUNTZEA: “buru-azur biribilla da beste azur batzuen batzakuntzea”: 52. orr.

—D—

DOTRINEA: “amak dauka dotriñea irakasteko ardurea”: 28. orr.

DENPOREA: “ezta orain berba egiteko denporea”: 28. orr.; 18; 70.

DESBERGUENTZEA: “ze berba da desberguentzea?”: 19. orr.

“DURMIENDEA”: 90. orr.

DITXEA: “nire ditxea, zertan edo artan serbidu al bazengidaz!”: 74. orr.

-E-

- EUSKEREA: “... aztu eragingo baleusku euskerea, ta... erri baten bakarrik isten dabela lengo euskerea?": 130. orr.; passim.
 Bere Eusko- iberismoa azaldurik: “euskerea zan antxinako España guztiko brbeetea”: 130. orr. (1881.ekoan, beti “España” irakurtzen dugu,, gazteleraren eraginez edo!).
- EPAILLEA: “zer da epaillea? Epaillea da zuek karnazerua.”: 23-24. orr.
- ESAMINEA: “zugaz orain neure esamiñea”: 121. orr. (ikus gorago “Birjinea”-z esandakoa).
- EGILLEA: “zeruaren ta lurraren egillea”: 112.orr. (ez digu erabakitzen amaieraren auzia)
- ESKERGEA: “eta zein eskergea den!": 114. orr.
- ESAEREA: “bakotxa bere zoroak bizi dau; alan da esaerea, ta alan izatea”: 115. orr; 79.
- ESKAPADEA: “Peru, nik egin dot eskapadea!": 136. orr.
- EREA: “ta ori erea dan guztian”: 17. orr.
- ESAKUNTZEA: “orri esaten iako euskeraz esaerea edo esakuntzea”: 79. orr.
- “BUREZPATEA”: 101. orr.
- “ESKUAREA”: 102. orr.
- ESTUREA: “an da esturea!": 63. orr-
- ETXAGUNTZEA: “bildurrik ezpaleuke galduko dabeela etxaguntzea”: 69. orr.

-G-

- GINARREA: “zelangoak direan otea, gisatsa, giñarrea ta beste asko”: 132.
- “GURBIZEA”: 132. orr.
- GUREA: “edan-gurea”: 26 (aditz-konposatuetan sari darabil “gura” atzizkia deklinatuta).
- “GAILLETEA”: 91. orr.
- GAZTANBEREA: “... auntza, akerra, gaztae, gaztanberea, brujakea”: 121. orr.
- GAUZEA: “orregaitiño Jaungoikoak emoten deusku gauzea ugari”: 58-59. orr.
- “GARLOPEA”: 104. orr.
- GILTZEREA: “etxe giltzerea, o ze ikarea!": 64. orr.
- GARRANGEA: “au, garrangea”: 96. orr.
- GOREA BERA: “aldats gorea, aldats berea”: 80. orr.

-I-

- IIELEA: "iielea, erakutsi eiozuz gizon oni...": 89. orr.; passim
 – "iielea guztien iagola, irakasla ta burua": 83. orr.
 IRAZTEASKEA: "irazteaskea edo ariltegia": 96. orr.
 ITZAINZEA: "badakie (euskal-neskatilak) idiak buztartuten, itzaintzea egiten": 100. orr.
 IKAREA: "... o ze ikarea": 64. orr.
 – "dongeak, atsakabea ta ikarea": 65. orr.
 IAGIGUREA: "badakizu ezta bardin gabeko iagigurea ta goizekoa": 76. orr.
 ITZAINZEA: (seme-alabek) "badakie... itzaintzea egiten": 100. orr.

-K-

- "KASTANEA": 132. orr.
 KERELLEA: "ilten bada ioan zan nire kerellea": 49. orr.; 134.
 "KORKAMISTEA": 54. orr.
 "KAPELEA": 91. orr.
 KANTEA: "ezpatarien kantea liño gietako aldietan"; 97. orr.
 KERIZEA: "kerizea": 132. orr.

-L-

- LUMEA: "aurra, artu egizu lumea ta daukazun ur baltz..." 32. orr.
 LARROSEA: 132. orr.
 – "asto -larrosea": ibid.
 LANZTEA: "artuko bazendu nire lanzatea, egingo zeunskio gaisoari...": 19.
 LABAINEA: "zetarako esan "Barberua", "Labaiña" ta onelango izen arrotz": 19. orr.
 LOTSEA: "ekarri eragingo deutsee lotsea ta...": 70. orr.

-M-

- MANEA: "gauza manea esaten dogu gauza on ta gogokoa gaiti": 128. orr.
 "MISPILLEA": 132. orr.
 MUETEA: "oillagorrak... berbeak berak diño dala oillo-muetea ta gorra": 124. orr.
 MOLLEJEA: "... arbiak edo mollejea": 34. orr.
 MENDEA: "eio-ondoan, bere laka edo mendea errotariak artuta": 103. orr.

-N-

- NESKATILLEA: "zer don bada neskatillea neskea baiño onradago?": 24. orr.
 "NARDAKEA": 90. orr.
 "NESKEA": 24. orr.
 ++ Neska, Neskatilla: irakur azalpen zehatzagoak, in: III. Atala, "-A itsatsidun" Atzizkiak"; II. Atala, "Berezko -A" -dunen Deklinabidea"; VI. Atala, "Berezko -A Zalantzadunak".

-O-

- OLEA: "dakustanez, gau ta egun dabil olea": 86. orr.; 90; passim.
 OKELEA: "platerean ateraten dira aza ta okela": 25. orr.; 73.
 "OTEA": 132. orr.; "otaan": 121. orr.
 OBEA: "ikazgiñak baiño lapiko obea": 87. orr.; 86; passim.
 "OBREREA": 91. orr.
 OTAEPAILLEA: "luebañiga ta otaepaillea da": 106. orr. (esaldi hutsak, berak bakarrik, ez digu argi handirik ematen "berezko -A duna" denik ala ez jakiteko. Mogelek zuen -A -z amaitzeko joerak beste argi apurren bat damaigu bere iritzia ezagutzeko).
 ONDA-ASKEA: "onda-askea": 90. orr.

-P-

- PIESTEIA: "zetan parau etezan piestea?": 32. orr.
 "POPADEA": 54. orr.
 PUSIGEA: "pusigea edo garnu-ontzia": 54. orr.
 PALANKEA: "palankeia edo burdiñ-agaak": 91. orr.
 "PAREA": (la pala) 91. orr.
 PRENDEA: "orra or itxura ederreko prenda": 41. orr.
 I. Atala Mogelen iritzia "p-"z eta "F-"z: ikus.

-S-

- SALDEA: "ortixe aterako dozu saldea ta...": 73. orr.; 87; 100; 133.
 - "makallao-saldea artuta...": 136. orr.; 67. orr.
 "SUGEA": 126. orr. (era soil honek ez du zehazki erabakitzen amaiera auzia)
 SOLDATEA: "... soldatea artu ta ioan zakioz etxeti": 40. orr.
 "SAMEA": 53. orr.
 SARDEA ":", sardea edo simaur batzaillea": 100. orr.

-T-

“TOBEREA”: 90. orr.

TXARRANTXEA: “txarrantxea deritxon orrazi askatuan...”: 98. orr.

TXANTXANDUREA: “txantxandurea aurrez eginda ezarri bear iako...”:
103. orr.

TESTIGANTZEA: “neskatilla serbitzari baten testigantzea ezta asko”: 48.

“TXURINGEA”: 54. orr.

“TXIMITXEA”: 127. orr.

– “tximitxa edo imitxea”: 125. orr.

-U-

UGAZABA + ANDREA: “badaki Praiskak zelan galdu dozun ugazaba-andrea”: 47.

URRUZEA (urrixa): “zeri esaten deutsazu txaala ta zeri urruzea?": 70. orr.;
71. orr.

URTZAILLEA: “Urtzailla bi”: 90. orr.

eta

GATZAMAILLEA – “esaten iako barriz Urtzailla, zerren urtu egiten...”:
83.

– Mogelek izen hau urtzailla “-A” itsatsidun beza-la darabil: “dira lau beargiñ: Iielea, Urtzailla bi, ta Gatzamaillea”: 82. orr. Azkenengo olagizonaren izena ordea, “gatzamaillea” alegia, ez da garbi ikusten nolako amaieratzat zeukan, beti -EA -z bukatuta agertzen bait zaigu. Kontutan eduki behar dugu gorago esana: Mogelek, Bizkaieraren joera zaharrari jarraituz -LA-z amaitzen ditu beste euskalkietan -LE -z diren batzuk. Adibideak ikus ditzakegu lan honen barna.

UAGEA (“uragea” besteetan): “uiaikia edo uagea”: 90. orr.

– “emoten deutsa ura Iieleak urageaz”: 84. orr.

“URKULEA”: 90. orr.

– “a, urkulea”: 96. orr.

UNTUREA: “erakutsi daigun zegaz egiten dan unturea”: 114. orr.

-Z-

“ZERREA”: 104. orr.

“ZEPA-AMEA”: 90. orr. (pieza grande de madera donde se apoyan los postes del martillo pilón)

ZALGEA: “ezarri arren simaurra ugari, iorratu ta zalgea eskuz atera”: 37-38. 102.

ZAUNKEA: “Peru, txakur-zaunkea”: 57. orr.

ZAPATEA: “zapatea esaten iako oiñeko zoru sendodunari”: 59. orr. (1).

2. “-A + -A = -EA”: Beste kasuetan

—A—

AITEAREN: “aitearen ta Semearen ta Espiritu Santuaren izenean”: 73; 27.

AZEAK: “azeak, berea kritena”: 80. orr.; 22.

ARRAUTZEAK: “erroiaren arrautzeak, usakumerik ez”: 80. orr.

ALKANDOREAREN: “ekartuz bada iake zuri alkandorearen gaiñekoa”. 77.

ANDREARI: “esaion ugazaba-andreari ipiñi daigula...”: 24. orr.

AGUREAK: “zer esan gura dau agureak?”: 119. orr.

AZKOREAK: “bada azkoreak inauten ditu”: 85. orr.

ANDREAK: “etxeke-andreak gorde daroaz”: 40. orr.

ARIMEARI: “... begiratu daiola arimeari”: 43. orr.

—B—

BAGEAZ: “arpegi bildur bageaz”: 135. orr.

— “laztasun bageaz”: 34. orr.

BIZITZEARI: “gure bizitzeari ez iatorko alpertasunik”: 104; 38.

BIZIEREAREN: “... lagunaren biziarearen gañean”: 104. orr.

BARBERUTZEARI: “... galduten deutseela pama guztia barberutzeari”: 17. orr.

BERBEAZ, ta, ERREMIENTEARI: “... garbituteko erremienteari, ta obeto izentauko zenduke Garbitzaille edo Apainkiñaren berbeaz”: 19. orr. (hemen “garbitzaille” irakurtzen dugu, ez -LA”)

BERBEAK: “berbeak berak diño...”: 124. orr.

BENTEREAREN: “ez egidazu aitatu atso benterearen konturik”: 49. orr.

BIRJINARI: berezitasuntxoak ditu euskalkien artean:

— Maisu Juanek, “Ama Birjiñari agur egitea”: 110. orr. (1881.ekoak

“Ama Virjiñari” dakar, bere joera jarraituz: 160. orr.); Joanis Baigorritarrak, “sortu zen Maria Birjiñia-ganik”: 108; (1881.ekoak, berdin,

(1) *Oharrak*: — ZALGA: Bizkaierak Oklus. ozena egiten du; baita R eta Sul. ere; beste-etan “zalka, -a; bakanak dira “Ik / lg” hitzaren barruan dutenak.

— Bai 1970. argitalpenak eta bai 1881. ekoak “zalgia” darabilte, —IA eginik eta ez -EA besteetan bezala (ikus orr. bertan, “artian/artean; vicitziari/bizitzeari”), 1970. 38; eta 1881: 68. orr-.

“Maria Virginia ganic”: 158. orr.); Peruk, “iaio zan Maria Birjiñea-gandik”: 112. orr.; 91881.ekoak” Marija Birginia gantic”: 162. orr.); Kiputzak, “Maria Birjiña-gandik”: 110.orr. (1881.ekoak, “Maria Virginia gantic”: 161. orr.).

Ikusten dugunez, mutur bietako euskalkiek, Bizkaikoa eta Baigorritarrarena, ados datoz, -IA, -EA eginik; eta Kiputzak ordea, bere ohiturari jarraituz -A batez bukatzen du, “Birjiña”, “Birjiña-gandik”.

(— “inia”, “-Inea”, “-Ina” bukaeretz ikus gorago, Atal honetan esanak.)

—G—

GAUZEARI: “... iñoren gauzeari imurtxi egiten”: 65. orr.

DONGEAK: “ ...ta dongeak atsakabea ta ikarea”: 64-65. orr.

DENPOREAK: “berrak eta denporeak”: 91. orr.

—E—

EUNLEARI: “dei egingo deusat neure alaba eunleari” 95. orr.

ELEIZEARI: “Jaungoikoa (sic) Eleizeari ageturiko egia...” 111. orr.

ELEIZEAK: “eleizeak artuta daukazanak...” 28. orr.

ERREMIENTEARI, LABAINEAREN, BERBEAZ: “zuk emoten deusazu Labaiñearen izena gure arpegiak apaindu ta garbituteko Erremienteari, ta obeto izentauko zenduke Garbitzaille edo Apainkiñaren Berbeaz” 19. or.

ERROTEAK: “erroteak, zenbat tresna ta erremienta!” 103. orr.

EUSKEREARI: “euskereari eztakio iñok arrezkero etorrerarik...”: 130.

EUSKEREAK: “euskereak daukaz txiko antxiñakoa dalako...” 130; 125.

ESKOPETEAZ: “izerdi-bitsa dariola dator ona gizon bat eskopeteaz” 133.

EGABEREAK: “zer esan gura dau eperrak... zer egabereak?” 124. orr.

ERLOTZEAREN: “atera dot eriotzearen autzetati” 23. orr.

ESANGUREAK: “... opuin onen esangureak” 65. orr.

ERRIOJARA: “Bizkairik gienak Erriojara daroa dabena ta eztabena” 59.

—G—

GUREAK: “... diru-gureak azi edo geitu...” 21 orr.

GAILLETEAZ: “ura edaten da gailleteaz” 88. orr.

GUREAZ: “... basoko iatekoa, ikusteko gureaz...” 62. orr.; “iatekoa”, hemen -A batekin darabil; ikus V. ATALA: F “-AA” BIKOTEDUN HITZAK.

GALDAREARI: “topiñak galdareari, ipur baltz” 81. orr.

-I-

- ITXUREARI: “abarkeen itxureari begiratuta” 104. orr.
 IAKITURIARIK: “soiñoko bitxidunak ta ianz-barriak eztakarrela iakituria-rik: 18. orr. (-TURIA atzizkiaren -A itsatsia ondo gorderik partit. ere).
 IIELEARI: “esaiozu Iieleari erakutsi daiguzala...” 89. orr.; passim.
 IKAREAZ: “...zein da ikareaz ta uste bagako esku-ezarteaz” 68. orr.
 IIELEAK: “ola-Ieleak burdiña biribildu ta...” 83. orr.; pasim
 IIELEAREN: “ondo ipiñita dauka Iielearen izena” 83. orr.
 IIELEARENTZAT: “lanak geratuten Iielearentzat” 84. orr.
 IANGUREAK: “eta deritxat euren iangureak geituko leukeela neurea” 88. orr.

-K-

- KANTEARI: “emon deutsa agureak kanteari” 31. orr.
 KUREARI: “gure erriko kureari entzun deusat” 49. orr.

-L-

- LUMEAZ: “... buruan artuteaz ta lumeaz iraaasteaz” 50. orr.
 LANTZETEAk: “... ta bai lantzeteak bere” 46. orr.

-M-

- MAKILLEAK: “makilleak bildurtuten ditu” (txakurrak) 78. orr.
 MEAZ: (meakaz) “Urtzailleak bete bear dau sutegia meaz” 83. orr.
 MEA: izenak -EA amaiera berez duelako, art. -A hartzerakoan ez du ezer aldatzen bea.
 MEAREN: “mearen errauts ta loikeria” 89. orr.
 Berdin gelditzen da -TEGI atzizkia erantsirik: “meategia” 91.

-N-

- NESKATILLEAK: “baiña neskatileak berak deklarau dau...” 135. orr.; passim.
 NESKEAK: “neskatileak urten lei noranai bere ule =trenza ederragaz; baiña ez neskeak” 25. orr.; 24.
 NESKATILLEARI: “artu daiogun kontu maia serbietan dabillen neskatileari”: 30; 31.
 NESKATILLEAREN: “neskatilearen esanak” 48. orr.

—O—

OSTIKADEAZ: “jaurtigi neutsan ostikadeaz ezarri neban lurrera” 33.
 OLEAK: (esaera esanguratsu honetan) “etorkizunaren oleak, bearrik ez” 81.
 OSAGILLEARI: “... osagilleari dei бага” 81. orr. Baina baita beste hau ere:
 “zauri-osagillaren baten premiña” 33. 21. orr.

—P—

PLAGEAK: “eztau plageak geiago asmau!” 135. orr.
 PLAGEAREN: “botako zeunkedaz plagearen etxera” 40. orr.
 PALANKEAZ: “Bakotxak bere burdinaga edo palankeaz” 84. orr. (1).

—S—

SARDINEARI: “katuak daroan sardiñeari, oratu egiok” 81. orr.
 SANTEAREN: “izen ederra, bere izeneko santearen debotea bada” 42. orr.

—T—

TOPINEAN: “neskatilla, ekarri egizuz *topiñean* ikusi ditudan...” 25. orr.

—U—

UGAZABA-ANDREARI: “esaion ugazaba-andreari ipiñi daigula...” 24. orr.
 URAGEAZ: “emoten deutsa ura lieleak urageaz” 84. orr.
 URTZAILLEAK: “daroa agoa urtzailleak mallutzarpeti gabi-igunaren azpira” 84. orr.

—Z—

ZAPATEAREN: “zapatearen izena erdaldunena da” 59. orr.

---

(1) *Oharra*: -IA -z bukatzen direnek, “justizia, Prantzia, pazienza, piztia, familia”, etab., ez dute -EA egiten -A hutsez amaitutakoen eran, -IA -z, baizik: “piztiak, jakituriaren, apainduriari, arrokeriarentzat”.

3. -A + -E = -EE (-E birekin): plur. ines., genit., instrum., eta elat. kasutan)

GAUZEETAN: “sartu bear gaitu iñoren gauzeetan” 104. orr.;

– “iakin aldaikeezan gauzeetan” 116. orr.; passim.

GAUZEEN: “... egiten dituen gauzeen ganean” 125. orr.

GELEETAN: “ondo dakie au piztia zital oneek (imitxak) dagozan geleetan lo egiten dabenak” 125. orr.

MAILLEETATI: “eskaillera mailleetati iasteko oratu egiozu alboko aga...”: 18. orr.

BERBEETAN: “... amaren sabeleti ikasi eban berbeetan” 28. orr.; passim. -E batekin ere bai, 109. eta 110. orr.

– “astu eragin len ekien berbetea; iraatsi beste berbeeta batzuk”

– “badirudi berbeeta ak, ez...” 131. orr.; 130; 53; 52; 129. orr.

ABARKEEN: “abarkeen itxureari begiratuta” 104.

AGEETAN: “... sartuten ditue kako edo ageetan” 95. orr.

ANDREEN: “andreen ixiltasunaz koipetuten zara?” 47. orr.

KANTEETAN: “zer daantzut? Kanteetan...” 31. orr.

OLEETAN: “nun ilten dira oleetan baiño zezingei edo idi...?” 87. orr.

(Gure toponimiak: – Otxandixo alboan dagoen Arabako hauzoa:

OLAETA;

– Lekeitio alboan, OLETA

4. -A + -E = -E (+ E batez)

ARIMEN: “euren osasun, ondasun da arimen kaltean” 15. orr.; 38.

“Seme-alaben” 70. orr.; 67.

ARBOLEN: “len abeen izena emoten iakeela, orain arboleen izena” 131. orr.

TABERNETAN: “batuten ziren (Barberuek) barbenetan” 16. orr.

DENPORETAN: “euren denporetan izaten da ian al baiño...” 59. orr.

NESKATILLETATI: “neure mutil onak, iges egizu gaurko neskatilletati” 69.

BERBETA: “euskerea zala berbetea au” 130. orr. (Eusko iberismoa eta Tubaldarren etorrera azaltzerakoan hainbat aldiz agertzen zaigu hitz hau, eta gehienetan -EE, bi -E-kin).

ASABEN: “zetarako egin ez geure asaben berbakuntzea?” 19. orr.

5. -A + -O = -OO: hurbiltasuna adierazteko

AZOOK: “azook baltzak ta Keetsuak iaraozak” 29. orr.

Hurbiltasuna adierazteko, -A -z bukatzen ez den hitzarekin: “urten daigun laurok (guk laurok, plural hurbila, ez laurAk, neutro bezala) basoetara” 116. “Esaidazu irurotatik edozeinek” 122. orr. (ez, iruretatik), bere aurrean ditueni esaten bait die zuzenki.

III. ATALA

“-A” ITSATSIDUN ATZIZKIAK PERU ABARKAN

I. Sarrera

1. Edozein hizkuntzak, historian zehar, mintzaira hori erabiltzen duten andragizonen historian zehar, aldaketa, inausketa, kutsaketa eta aberasketa ugari izan du. Garai bakoitzeko pertsonak beren erara bizi eta erlazionatzen dira, garaiko estualdi eta problemei komeni zaien, eta ahal duten neurrian, erantzunez. Horregatik garai bakoitzak bere aberastasun eta akatsak izaten ditu.

Hizkuntza pertsonen eta herrien kulturen eta harremanen agerbide eta tresna delarik, gauza bizia da, ez teknika hutsez egina, behin betirako egina, harlandu edo burdinazko aitzurraren antzera. Gaurko euskera ez da orain lau mila urtekoa; baina biak “euskara” dira. Elkar espresabide sakon honek, hizkuntzak, pertsona biziaren aldabidezko fruitua denez gero, eboluzio bizia izan du, eta izan behar du.

Euskarak, beste edozein arlok bezala, inguruko pentsamolde, ohitura, hizkuntza eta aurrerapen atzerapenen kutsadurak eta maileguak izan ditu. Gure kasuan, inguruko Herriak ugariagoak, indartsuagoak, kultural arlo askotan gu baino aurreratuagoak izan dira; eta horrez gain, menderatzaillle bihurtzen zirenean, sorterritik zekartzaten kultura, teknika, pentsamolde, ... eta hizkuntza sartuarazten zituzten indarkeriaz, administralgoaren eta ikastolaren bidez, batez ere.

Latinaren nagusitzearekin batera, European mintzatzen ziren hizkuntza gehienak ezkutatu, hilarazi egin zituzten, betirako. Euskara bizirik gelditu zen, eta bizirik dago gaur ere. Euskarak latinaren mailegu asko bereganatu zituen, “euskaratu” egin zituen, eta euskara gelditu zen, ez zen ez ezkutatu ez eta erromantze bihurtu: orduan, eta lehenago, eta egun beti euskara. Latinarekin (teknikak, ohiturak, hizkuntza, kultura, etab.) besterik gabe nahastu ez zelako, eta beraren, latinaren, balio asko “euskaldundu” zituelako, ez zuen “euskal nortasuna” galdu, aberastu baizik; erromatarrekin izan zituen, bai, harremanak, baina etxeko kultura, hizkuntza eta nortasuna baztertu gabe. Problema sakona, eta egun baten lortzen ez dena, zera da: “nola” bereganatu, euskaratu zituen arrotzen eskaintza aberaskarriak! Horra hemen gizonaren aurrerabidearen hiru onarri: nortasuna, harremanak, eta berauen adierazpenak, hizkuntza batez ere, elkarturik.

2. Euskara “giro” berezian bizi izan da: Herri txikia izanik ez du indar politikorik, ez literatur eraginik, ez hizkuntza baliorik eduki European. Iaia ez du ezer idatzi atzo! arte, eta azaldu ziren apurra katesimagaiak, ia denak. Ahozko literatura ordea, oso aberatsa izan dugu.

Administralgoan, bai zibil ekintzetan eta bai Elizarenetan, den dena latinez lehenengo eta gazteleraz gero egin behar genuen: agiriak, dokumentoak, aktak, etab.; besteez ez bait dute gure hizkuntza ulertzen, edo eta euskarak ez baitu gaitasunik horretarako! Betiko leloa: hizkuntza “barbaroa”, ulertezina, gaitasunik gabekoa. Aitzaki hauek sarri salatzen ditu Mogekek. Nahiz eta geure etxean bizi, guk arrotzen hizkuntza “berriagoa”, modakoa, ikasi behar, baina arrotzek ez dute nekerik egin ez ezertarako egin beharrik!:

“Ori orrelan da; baiña aspertzaka esango deuskue, dio Fraideak Abadeari, erdaldunak eta euskaldun dongaak, eztala gauza euskerea gauza goratuetarako, ez eta bere eskuor darabilguzanetarako”: 145. orr.

Egoera mingarri honek “diglosian kulturallean” biziarazi gaitu; inguruko erdaren eragina eta sozial indarra geurearena baino sakonagoa izan da bertonek ere; euskaldun asko eta askok arrotzen ¡prestamo! guztiei amor eman izan die, “modari” jarraiturik. Gogor salatzen ditu Mogekek sasi-jakintsu ta jauntxoek ahaleginik egiten ez dutelako euskara lantzen:

“Zoaz praille, abade ta beste andiki askogana, dio Abadeak. Zelango estura ta larritasunak kontu luzetxu bat esan bear bada?”: 142. orr.

Horrelako joerkin, bizitzaren gora beherak adierazteko teknika eta giharra galdu egin ditu euskarak. Zer egin? Euskara ondo dakitenengana jo lehenbizi, erantzungo digu Mogekek:

“Euskereak eztau iñoren bearrik edozein gauza esateko. Eztozu entzuten zelan gure baserritar ta beste nekazari askok diarduen berbeetan, labandu ta ezetan katigatu baga?”: 141. orr.

Ondo dakitenengan oinarrituta gero, sakondu, aberastu, gaurkotu egingo digu euskara.

3. Euskara, hizkuntza indoeuropeoen aurrekoa denez gero, aintzinakoa benetan, pertsonen bizitza konkretorean inguruan sortu eta bizi izango zen; Herriaren arazoak, kultural adierazpenak teknika lauetan azalduko zituztela uste dut. Baina ez ditugu nahastu behar azalpen laua, soila eta azalkeria, giharrak gabekoa.

Peru Abarkaren pedagogia, honen erakoa da: problemarik sakonena eguneroko bizitzan oinarritzen direla esaten digu.

Bizitzaren eboluzioaren, aurrerapenaren arazo berriak sakonki adierazteko teknika ta bide berriak, egokiagoak behar ditugu, zalantzarik gabe. Bizitzaren arlo berrietako premia berriei behar bezala erantzuteko garrantzi handia izan dute, euskeraren historian zehar, atzizkiak batez ere, eta aurrizki eta artizkiak. Ideia bat azaltzen digun hitzari atzizkia erantsirik, esanahi berria agertarazten dio, hitzaren jatorrizko balio semantiko bakarra, edo urria sarritan, sakonduz, aberastuz, osatuz. Mogekek argi esango digu euskarak baduela nahi den besteko flexibilitate eta gaitasuna sustraian, arazo berriei ere egoki erantzuteko, forma berriak sortuz:

“Gauza barriak izen barriak bear ditue. Eta izen barriak emoteko, eztau iñoren bearrik euskereak”, adierazten dio Abadeak Fraideari: 145. orr.

Baserritarrengan hain bizirik dagoen “baserri kulturako” euskara, gaurko zientifiko giroari eta teknika kulturari egokitasunez erantzuteko, Peru euskara osatu, gaurkotu, egokitu, bir-jantzi egin behar dugu. Lan ederra! Ez dago lo egiterik, gaurko eginbearra da, ez biharkoa.

“Gulangoai dagokee batutea euskera baztertua, eskatuko lieke gaurko euskal-jakintsuei Mogekek. Gu gabiltz nekazariakaz; entzun bear deutseegu zer diñoen, ta gorde ondo, gero agirian iminteko izen eder asko, ta geldika geldika ekarriko deusaguz euskera billostuari bere iantzi eta soiñoakoak, ta agertuko da apaindurik, iñoren soiñoakoak erantzita”: 141. orr.

Mogel bera saiatu zen, bai, euskara plazaratzen: euskararen apologia euskaraz eginik; grekera eta latineraren klasikoak euskeratuz; bere iloba Bizenta ere ildo horretatik abiaraziz. Mogekek zabaldu zuen lorratzari jarraitu izan bazioten ondorengo euskal idazleek, gaur material ugari genuen euskaraz edozein arlotan, eta aintzinako klasikoak euskaraz irakurriko genituen, ez heladeraz edo latineraz.

Hitzaren esanahia aberasteko, euskal atzizkiak hain egokiak izanik ez dut onartzen, gero bere lanean egiztatzen ez duelako, Luis M. Muxikaren ondorioa atzizkietaz:

“Este estudio nos ha conducido a una constatación importantísima, esto es, a la detección de influjo profundo y constante del latín y de sus romances sobre nuestro idioma... (ibiden, beherago)... La influencia del latín y del románico es sustancial en el euskera. En una palabra, casi todo el nivel abstractivo y lógico superior se deriva al vascuence desde el latín. Los sufijos abstractivos (-keria, -asun, -Izun, -Keta, -Kuntza, etc.) suponen la plana mayor de conceptualización del euskera. Todos estos sufijos son, como probaremos, latinos”: LUIS M. MUGICA, *Origen y desarrollo de la Sufijación Euskérica*, Ed. Vascas, San Sebastián, 1978, 12. orr.

Ez naiz atzizkien baso orbeltzuan sartuko, hori ez bait da nire lanaren helburua. Peru Abarkan agertzen zaizkigun “-A” itsatsidunak aztertuko ditut: osatzen dituzten hitzak jasoko ditugu lehenbizi; eta, gero, atzizkiak heurak bakarrik, klasifikatuko ditugu; hau da, -A berezkodun atzizkiez osatutako hitzak, eta esaldiak, lehenbizi, eta -A itsatsidun atzizkiak bakarrik gero.

Alfontso Irigoyen-ek kritika oso biziak, zorrotzak egin dizkio L. Mari Muxikaren lanari: ALFONSO IRIGOYEN, “Crítica sobre prefijación y sufijación en lengua vasca”: *Fontes Linguae Vasconum*, 1979, mayo-agosto, 243-258.

II. Esaldiak

—ABA—

-ABA atzizkia ugaria da egun ere odol ahaidegoa eta odol senitartetasu-na adierazteko. Ideia honek indar sakona izango zuen benetan orain milaka urte pertsonen bizitza, ekonomia, lanak, ezkontzak, harremanak, familiaren inguruan bizitzen bait zituen. -ABA -k erlazio marka darama, odol ahaidegoarena, esan dugunez; ni sortu nindutenetik markatzen nauten erlazioak; izan ere, eskuarki guraso- seme, neba-arreba, aittite-amama, osaba- iloben harremanak hezi naute, gehienbat.

(gai honetaz, ikus, BITTOR KAPANAGA, “Erro eta Gara”, Bilbao 1979, 23.28. orr.; “A” ahozkiaren eta ABA atzizkiaren eraginari buruz duen hipotesis bitxia).

-ABA atzizkia sarri darabil Mogelek Peru Abarkan, bai bera bakarrik, eta bai konposatutan. Hainbat deklinabideren amaieretan agertzen zaigu: UGAZABA: “... ta ez ugazabak dabeen guztiti”: 72. orr.

- -ARI: “zelango oniritxi ta asko-gurea artuten ezteutsa bere ugazabari”: 38. orr.

Hitz-konposatuetan:

- “Badaki Praiskak zelan galdu dozun bere ugazabaandra” 47. orr.
- “Neskatillak esango deutsa ugazaba-andreari” 30. orr.; 24.
- “Ze ugazaba-andrak gorde eztaroaz gilzpean okela...” 40. orr.

ASABA: norberaren jatorria adierazteko hitz esanguratsua Mogelengan. Kasu askotan agertzen zaigu:

- “Zure asabak baiño geiago etzara” 77. orr.
- “Zure aita ta asabak bizi zirean arrotasun bago” 22. orr.
- “bati” lotuta: “nik entzun neutsan aita-asaba bati, antxina...” 60.
- “iagiko balira lurpeti antxiñako asabak, eleukee siñistuko...” 60.
- ... zetarako berba egin ez gure asaben berbakuntzan?” 19. ocr.

ALABA: “nire alabak iaizen dira lau lau” 61. ocr.

- “beste ainbeste alaba” 58. orr.
- “bat” zenbakiarekin: “nire alaba batak, bera da gazteena...” 93. orr.
- “seme-alaben lotsa ta moduztasunak” 67. orr.
- “onetan berdiña da nire beste alabea” 68. orr.
- “emon neutsezan eskerrak neure alaba onari” 68. orr.
- “alaba bi ta iru seme, adi on ume” 81. orr.

NEBA: Bizkaian, egun ere, ondo erabiltzen da nebarreben arteko erlazioak adierazteko; lau hitz bereziak, beste hainbat erlaziorekin, erabiltzen ditugu: anaia, Ahizpa, Arreba eta Neba. Familia inguruko erlazioak adierazteko benetako hitzobia dugu euskeraz, bizi habia horretan sortzen eta egiten bait da pertsona.

- “eztozu ikusi aserratuta ez bere nausiagaz, ez bere nebaakaz” 68. orr.

Izen hauek agertzen zaizkigu Peru Abarkan senitartetasuna adierazteko: aita, ama, amandra, alaba, anaia, seme, asaba, familia, ugazaba, neba, aizpa.

Bai ederto agertzen zaizkigula lau izen esanguratsu hauek esaldi batetan, denok ondo ezagutzen dugun kobla zaharrean:

“Aita-semeak edanda dagoz
Ama-alabak oikoan;
ostera bere egongo dira
soiñoko zaarrak kakoan”: 31. orr.

Hona zer digun RM. Azkuek -ABA -ri buruz: “ABA que tuvo el honor de descubrir en “ugazaga” amo, liter. padre nutricio”: R. M. AZKUE, *Morfología Vasca*, 8. !? A. orr.

–ADA– (-KADA, -ADE /-ATE)

Atzizki honen jatorriaz ez datoz bat Azkue eta L. M. Mugika. Atzizkien etimologiari eta iturburuari arloa zirrikagarri eta liluragarria izan arren, ez naiz hortik abiatuko.

Sarritan “K” epentetikoa hartzen du, -KADA eginik (edo, -TARA BN, L, S, eta honen kontrakzioa -TRA: denak, -ADA, -ARA -ren aldaketak)

Gure -ADA -k bi hiru esanahi semantiko ditu:

- ekintza, zartada, efekto, batetik;
- Neurria, erabiltzen edo eramaten denaren neurria;
- Onomatopeikoa ere bai: tarratada, zurrutada

1. EKINTZA - EFEKTO:

LARRAPASTADA: “bat” zenbakiarekin elkartuta: “larrapastada bat emon arren” 107. orr.

- “-rik” partit.: “... miiñak larrapastadarik egin bago” 122. orr.

OSTIKADA: “jaurtigi neutsan ostikadeaz ezarri neban lurrera” 33. orr.

ERREMUSKADA: “eztakie (seme-alabak) erremuskada, bekoki illun, ta mustur astinketarik egiten” 58. orr.

LARRAPASTADA: -ADA -ri ezarten dion beste -TZAR atzizkiak egin zuen irristuaren neurria markatzen du, -TZAR handikari atzizkia bait da:

- “Larrapastadatzar bat eginda io neban beeko bidera” 32. orr.

EGITADA: “... nik bere erantzungo ezpaneutsa zure egitada prestuari” 74. orr.

2. NUERRIA: elkar - batuen taldea, neurria adierazteko: egun ere bizi-rik dago, honelakoak entzuten bait dira: “orrek egin dik betekadia!”; “narrukada ederra egin genduan ba”.

ESKUDA (eskukada/, esku(k)ada / esku(ka)da):

“eskuakaz oi dugu
geldi atera, egiteko eskudak
an bertan soloan” 97. orr.

Beherago “eskutada” irakurtzen dugu:

“eskutadak dituguz
gero orraztuten”: 97. orr.

KATILLUKADA: “daroaken arto-zatia edo katillukada saldea”: 67. orr.

AZKADA: “artu ditut zelan alan azkada bi aza...”: 30. orr.

ERREGUTADA, ERREGUTA: Azkuek elkarren ondoan jartzen ditu:

Dicc. I, 365. orr.

- “... arto-erregutada galanta”: 29. orr.
- “arto ta ogi erregutadak koipatsuaz...”: 39. orr.
- “gura badozu ogia erregutakaz...” 66. orr.

—BERA—

Atzizki hau hitz konposatuetan ikusten dugu: gaztanbera, egarbera, ...—BERA -k sortutako hitzak biguntasuna, samurtasuna azaltzen digute, batez ere; baita Azkuek dioen bezala “sufijo que se agrega a palabras que designan pasiones y denota que el sujeto que las posee es sensible a ellas”: *Dicc. Vasco-Español-Francés*, I, 150. orr.

1. Beratasuna, lehuntasuna, biguntasuna adieraziz:

GAZTANBERA: “zegaiti esaten dira” ardia, akerra, gaztae, gaztanbera...” 121. orr.

MINBERA: “aragi minbera ta guperak bide daukazuz”: 39. orr.

- “... baiña minberatu ezitzezen zure belarriak...”: 38. orr.

2. Edo eta bihotz arimaren eta grinen joera:

GUPERA (BUPERA): “maisua, ondo milika ta bupera zagoz”: 29. orr.; 39, 77. (Soldaduen bihotz egoera adierazteko forma berbera erabiltzen du Mogelek Katilinarene jarduna euskaratzerakoan:

“Alperrik soldadu erkin, koldar ta guperea zapalduko dozu zemaiz ta agiraka garratzez”: 148. orr.

Azkueren definizioa eta esanahi bereizketa “su significación neta es la de “naturalmente propenso a... pasiones animales”, al paso que “-OR” denota propensión a pasiones racionales”: Morf. Vasca 136. orr., Mugikak ez ditu onartzen osorik, esangura mugaketa hori “resulta excesivamente arbitraria y forzada” dela esanez: op. cit. 69. orr. Mugikaren ustez -BERA -ren esanahia zabalagoa da, “más allá del estrecho corsé impuesto por Azkue”: ibid.

—DURA (-TURA, -GURA/-KURA, -DURIA)—

Ipparraldekoen ezpainetan hegoaldekoenetan baino gehiago entzutzen dira. Atzizki hauen bidez sotutako hitzak, gehienak, latin usaia daramate, beren iturburua agerturik: (ikus, L. M. Mugica, *Origen y desarrollo de la Sufijación Euskérica*, 86-90. orr.).

-DURA /TURA, -GURA/KURA, -DURIA dunen hitzak ekintzaren ondorio edo efektoa azaltzen dute:

APAINDURIA: “abarkak oiñetan, txapel bat buruan, gerrestua gorputzean: au da nire apainduria guztia” dio Peru baserritarak: 15. orr.

IAKITURIA: “soiñoko bitxidunak ta ianz-barriak eztakarrela iakituriarik”: 18. orr.

BAIDURIA: “...ta ezin odolik atera zeinkeela euren (osagileen) baiduria бага”: 22. orr.

IAKITURIA: “... or oi zabilzee zuen iakituria usteaz”: 51. orr.

ESTURA: “baiña ioake atera giltzera andrea; An da esturea!”: 63. orr.

—ERA / KERA, ARA / KARA—

Ugariak ditugu gure hizkuntzan; hala eta guztiz ere, Moglek ez du hainbesterik erabili Peru Abarkan.

Semantika mailan esanahi bat baino gehiago hartu ditu:

1. Era edo modua: zerbait egiteko, jokatzeko era:

AZIERA: “... gizon baldres, zantar, aziera txarrekoentzat ohea da” 15. orr.

EZAGUERA: “zuek baiña osasun-bedarren ezaguera geiago dauke...” 23. orr.

BIZIERA: “... aututen dabeen bizieran”: 59. orr.

IOAERA: “agurra, ... esaten dana sarrera eta ioaeran”: 110. orr.

SARRERA

IAZOERA: “... sagutxuaren borbeeta ta iazoerak entzunda”: 65. orr.

Hizkera eta mintzairarekin zer ikusi duen “era”:

ESAERA: “... orrelango beste esaera batzuk”: 118. orr.

“orri esaten iako euskeraz “esaerea” edo esakuntzea”: 79. orr.

ESAKERA: “eztozu iñoz entzun esakera asko esangurako au”: 22. orr.

-ERA atzizkiak har dezake —K— epentetikoa = -KERA eginik. Orduan Azkuek dioenez, ona da bien arteko esanahia bereiztea: -ERA gorputzen neurriak adierazteko: zabalera, handiera; eta aditzarekin: biziera, sarrera, esaera, iazoera. Eta -KERA egintzaren era edo modalitatea azaltzeko: egoera = estancia, egokera = postura. (Azkue, *Morf. Vasca*, 112-113. orr.)

Zuzen zuzen hizkerarekin loturik:

EUSKERA: hiru euskalkietako ordezkariak ez dute forma berdinean erabiltzen hitz hau Peru Abarkan: Peruk, Barberuak eta Abadeak “Euskera” erabiltzen dute; eta Joanis Baigorritarrak, ordea, “eskuara”.

Hitz hau oso ugaria dugu Peru Abarkan, Mogelek egiztatu nahi duen tesis euskararen gaitasuna eta edertasunak plazaratzea bait da.

- “Euskereak daukaz, txito antxiñakoa dalako, usain ta siñisgarri asko”: 130. orr.

- “au bai dala kontua: euskereak eukitea ainbeste ondasun ta guk ez ezagututea bear dan legez” dio M. Juanek: 125. orr.

Abadea, hain iakituna izanarren, Perun esanetara dator: Euskara landu behar:

“erosiko ditut topau al daidazan basko ta kiputzeko liburuak bere, euskera guzti guztietakoa aituteko”: 131. orr.

Tubalismoaren ondorio bezala: “Euskerea zala berbeeta au, sinistu giñai dagozan arrazo andiak gaiti”: 130. orr.; 106; *passim*.

(Ez ditut aztertuko “euskararen” filologia eta esanahia, beste gai bat bait da).

ESKUARA: “... zuri bezala gusta zitzaidan emengo Eskuara aditzea” dio Baigorritarrak M. Juani: 118. orr.

ERDERA: “eztakit geiago euskeraz, erderaz batzuk bai”: 79. orr.

- “Jaungoikoak nai ba, eskribidu ta erderara biurtuka imiñiko ditut”: 120. orr.

(hildo honetatik abiatuz ulertzen ditugu herri arrotzen hizkerak: grekera, italiera, gaztelera, lapurtera).

Dirudienez, ERA izenak sortu du -ERA atzizkia: cfr. Azkue, *Morf. Vasca* 14. Z) orr.

2. -ARA /KARA: a) margoak adierazteko: auskara, belzkara

b) -KARA: abereen “sexual beroa”, “celo animal”:

arkara, ahunzkara; baina “giri” celo de yegua o burra.

Baina ez zaigu holakorik agertzen Peru Abarkan.

-KERI / KERIA (-ERIA)

Sarritan bezala, oraingoan ere Azkue eta Mugika ez datoz bat atzizki honen iturburuaz: Azkue, *Morf. Vasca*, 64; L. M. Mugica, *Origen y desarrollo de la Sufijación Euskérica*, 150: ikus biengan datozkigun zerrendak.

Balio semantikoa: -KERIA, -TASUN -en aurkakoa lez agertzen zaigu sarri: bertuterik eza, edo holako zerbaiten falta azaltzen du. Pertsona negatiboki markatzen du, ez edertasunez.

LOTSABAGAKERIA: “... esan gurako dozu lotsabagakeria”: 19. orr.

LOIKERIA: (hemen atzizkiak izenaren berezko esanahia indartu egiten du):

- “Ez, Maisu Juan, au da mearen errauts eta loikeria”; apur bat behe-
rago, “... urten dau gaiñeztu iakon loikeriak, ...” 89. orr.

FIGURERIA: “pigureria guztiak gura ditue” 18. orr.

BALDRESKERIA: “... ondo bizia, ta baldreskeria bagea” 116. orr.

BORRERUKERIA: “itxi egidazu arren, il nadi orrelango borrerukeria baga”: 47. orr.

ALPERRERIA: “eztakigu emen aleperreria zer dan” 76.

ZANTARKERIA: "... ta bai birao ta zantarkeriak" 40. orr.

DONGAKERIA: ("donga" adjektiboa ugaria da Peru Ab., eta beti jokaera okerra adierazteko. Esaldi honetan -TASUN eta -KERIA aurrez aurre ipinirik -KERIA -ren esanahia azpimarratu egiten du:

"daroa (mozoloak) bizitza bakar bat, eta au, bere arrotasunaren dongakeria gaiti" 124. orr. (arroTASUNA, arroKERIAren mezuarekin).

MILIKERIA: "milikerien artean ezta aragi sendorik egiten" 29. orr.

ETORRERA: "euskereari eztakio inok arrezkero etorrerarik" 130 orr.

ARRERA: "eskerrik asko egin deustazun arrera ona gaiti" 91. orr.

• "egiten deutsegu abegi, jera ta arrera txito ona" 67. orr.

SARRERA: "... abegi txarragaz begiratu zeuntseen lenengo sarreran" 115.

3. -KERA

Aberbiozko esanahia du atzizki honek. Urria izanik ere, egun herriak gordetzen eta erabiltzen ditu banaka batzuk: "aurrekera joan naiz", "atzeke-
ra etzunda egin neban".

Peru Abakan muestraren bat badugu: ALBOKERA, de lado, de costado. Oso egoki datorkio Mogeli hitz hau lanerako olagizonek sarritan hartzen zituzten egoerak adierazteko. Honela digu Gatzamailleaz ari delarik:

ALBOKERA: "Gatzamaillea..., batean belauniko dagoala, bestean albokera-
ra etzunda": 85. orr.

-ETA / -KETA

Atzizki bat da; batak "K" epentetikoa hartzen duela.

-ETA ezaguna da gure toponimian, landareen eta zuhaitzen ugaritasuna adierazteko, batez ere: pagoeta, madarieta, sagastietia.

Esanahi semantikoa: ugaritasuna azaltzen duen aldetik, -ETA/KETA pluraltasunarekin lotuta dago; ekintza edo ekintzaren dinamismoa azaltzen du, bestaldetik.

1. Ekintza:

BARRIKETA: "botikako asko artu eragin, erremienta txarrak euki, ta barri-
keta batzuk nekazaleei esanda..." 16. orr.

• "Maisua, barriketa luze, gogaikarri baga..." 53. orr.; 23; 51.

BERBEETA, OLGETA: "lenengoan olgetan giñean asko, sagutxuaren ber-
beeta ta iazoerak entzunda" 65. orr.

MORMOSIETA: "... erabilteko mormosietia bada!" 77. orr.

LAIETAn: "atxurren, laietan, irabatuten..." 30. orr.

-KETA: ariketa, dedikazioa agertzen digute ondorengo adibideak:

AZTERKETA: "... gorputz illaren azterketan" 51. orr.

AZALDAKETA: “berba-eraatsi ta gatx oneek bear ebeela azaldaketa bat” 112.

ASTINKETA: “... bekoki illun, ta mustur-astinketarik egiten” 58. orr.

LAPURRETA: “lapurreta gitxiago egingo dau emendi aurrera” 47. orr.

AZTERKETA: “... zure anatomia ta nire azterketea” 100. orr.

2. -ETA: toki izen balioaz; toponimo hori han inguruko ugaritasunak azpimarratzen du. Honela deritxo Peru baserriak:

LANDETA: “iakin egizu deritxola “Landeta”, landa eder baten dagoelako”; eta Alan derist “Peru Landetako”: 57. orr.

-GA /-KA, -BAGA /BAGE (-GABE)

-GA -z honela mintzatzen zaigu Azkue, “profusamente debió usarse este sufijo”: *Morfol. Vasca*, 155. 218. Geroago hortik sortu ziren -BAGA/BAGE, eta beronen metatesiaren bidez -GABE.

Esanahia: lotuta dagoen hitzaren esanahiaren “gabezia”.

Oso ugari da atzizki hau Peru Abarkan, eta hiru formatan gainera, ez baten bakarrik: -GA /KA, -BAGA / BAGE, behin edo -GABE, eta -TZAGA/TZAKA; “-KA” aditzarekin, “-GA” izen eta izenordekoekin. Atzizki honen, edo hauen, bidez sortzen diren hitzak adjektibo lez darabiltza, aditz formak izan ezik.

-GA:

BAGA: oso ugaria Peru Ab., eta kasu askotan: “baga, bagea, bagarik, bagaak, bageaz, bagako, bagakoak”, etab.

Ikusten dugunez, berezko balioa duen hitza bezala erabiltzen du Moglek, sarri; baita ere atzizki bezala: hitz autonomo bezala, eta atzizki funtzioarekin.

BAGA autonomoaren adibide batzu:

BAGEA: “bai ondo bizia ta baldreskeria bagea” 116. orr.; 77.

BAGEAK: “... Barberu perdulario ta molde bageak” 17. orr.

BAGAAK: “arbiak, gogor, egosi bagaak” 29. orr.

BAGA: “... euren (sendagilearen) baiduria baga” 22. orr.; 70; 101.

BAGEAZ: “... eztarri garbi ta laztasun bageaz soiñu ioteko” 34. orr.

• “zagoz ixilik, ta arpegi bildur bageaz” 135. orr.

BAGAKO: “... uste bagako esku-ezarteaz...” 68. orr.

BAGARIK: “... eta gu lakoak

eskuetan artuta

iguin bagarik:” 98. orr.

DONGA: (deun-ga), sarri agertzen zaigu hitz hau ere, eta era askotara idatzi-ta: “donga, dongaz, dongarik, dongarorik, dongaro, dongeak, dongakoak, dongaak, dongatzat, dongakeria”.

“BAGA”kin gertatzen den antzera, **DONGA**k ere atzizkiak har ditzake. Adibide sail luzea egin dezakegu; batzuk ipiniko ditut:

DONGATZAT: “ezagutu dozu zuk dongatzat, lapur-usaiñekotzat, sorgintzat” 115.

DONGAAK: “arrotz ta erbestekoak makal, baldan, baldres, motz, oker, zital, asto (kalifikatibo gutxi balira, hona palta zaiguna) ta dongaak direala”: 115. orr.

DONGAKERIA: “... eta au, bere arrotasunaren dongakeria gaiti” 124. orr.

DONGARO: “esan eztegian dongaro aziak gareala” 91. orr.; 18.

DONGEAK: “... ta dongeak atsakabea ta ikarea” 65. orr.

DONGA: “... baiña, bildur, donga egiteti atzeratuten gaituana” 65. orr.; 105.

DONGAGO: “... ta dongago dana, ni bere sartuko...” 47. orr.; 134.

DONGARORIK: “ez diñot nik dongarorik zure beargintzea gaiti” 21. orr.

DONGARIK: “gose onarentzat eztago iaaki dongarik” 29. orr.; 21.

DONGAZ: “... aize dongaz bete enadin” 44. orr.

SUGA: bitxia da izen honi ematen dion adierazpena, -GA horren eraginez surik “eza” azaltzen diguna:

- “sugea da subagea, otz otza dalako” 120. orr.

ITXURGA: (-TU erantsita; itxurarik “eza”): “itxurgatu ta zurbilduta (aberatsen alabak), gauza ez batzuk, argal, erkin...” 29. orr.

-KA: adibide bat behintzat agertzen zaigu Peru Ab.:

LOKA: “enau oraingiño iñork ikusi ardaoak igarota, gatx eginda, zabuka, oiñak lokaturik...” 15. orr.; 34.

-TZAKA: -GA -ren errotik dator: aditz formak hartzen duten -TZARI -GA/KA erantsirik, gabezia adierazteko, -TZAGA/TZAKA (edo Bergaran eta inguruan entzuten den -TZEKE, “ohartzeke”) ematen du. Peru Abarkan adibide bat behintzat irakurtzen dugu, eta Lehenengo Autuaren hasera haseran, bera:

LANTZAKA:

“Maisu Juan Bizargin —osagille— euskaldun lantzaka eta Peru Baserritar landuaren artean”: 15. orr.

-BAGA / BAGE, -GABE

-GABE metatesiaren bidez sortua da.

Gorago esan dugu -BAGA izen autonomo bezala ere darabilela Moglek; baita ere atzizki bezala. Poliki poliki inguruko erderen eraginez -GA/KA baztertu egin ditugu, eta bere orde lehen izen autonomo zen BAGA atzizki bezala hartu, atzizkien aberastasuna murriztuz: lotsaga/ lotsabaga, atsa-ka/atsakaba, siniska/ sinisgabe.

ATSAKABA: “onak eta txarrak, atsakabea ta atsegiña emoten dabeenak” 32. orr.

- “ian egizu atsabaka бага” 133. orr.

Berriz ere era bietara:

- “liñoaren atsakabeak, amai bageak” 96. orr.; 65.

- “... atsakaba emongo deutsudan gauzarik” 24. orr.

LOTSABAGA: “ioan adi, lotsabaga ori, etorri azan bideetati” 68. orr.

- “esango leukee lotsabaga ta dongaro aziak gareala” 55. orr.

-BAGA -ri beste atzizki bat ezarririk:

LOTSABAGAKERIA: “esan gurako dozu lotsabagakeria. Egizu berba euskeraz”: 19.

-GIN

-GILE (-GILLA), -KILE (-KILLA)

-GIN da bigarren lerrokoen iturria; egilea, eragilea adierazten du. Besteak, -GILE/GILLA, -KILE/KILLA alferrikako hitz edo pleonastiko atzizkiak dira, bi eragilez hornituak: -GIN, lehenengoa eta erantsitakoa bigarrena, -LE /LA.

Bizkaierak -A -z amaitutakoak erabilten ditu sarritan, -GILA eta -KILA, alegia. Mogelek ere joera hauxe betetzen du Peru Abarkan: andra, irakurla, iosla, eunla, iagola, osagila, enzula (sic), galtzaila, etab.

Sail honetakoak, eta ondorengokoak -LE/LA, beste euskalkietan -E -z bukatzen dituzte; Bizkaierak, ordean, -A-z. Mogelek B joera onartu du Peru Abarkan. Baina Mogelek ondo ezagutzen zuen beste joera ere, Eibarren jaioa bait zen, eta Markina inguruan bizi; gorago esan dugunez “mugako gizona” izan zen. Horrez gain G ondo landu zuen. Horregatik edo bi sail hauetako hitz batzuk zalantzazkotzat har genitzake, -EA amaieraz agertzen bait zaizkigu: gatzamaillea, kreatzaillea, egillea, bizargillea, osatzaillea, egitzaillea; epaillea;

edo -A -z eta -E -z bukatzen direla: osagilla/osagille;

baita ere -LE eginik bere joera arrunta baztertuta: garbitzaille, odolateratzaille, oratzaille (tenedor).

Mogel irakurterakoan kontuan edukitzekoak dira hauek: eskuarki -LA -z bukatzen zituela Mogelek; banaka batzutan -LE-z, edo bietara.

-GILLA/KILLA atzizkia urria dugu Peru Aba.; -LA, oparoagoa da.

OSAGILLA: “bat” zenbakiarekin: “etzendun urtengo emendi beste Barberu edo zauri-osagillaren baten premiña bago” 21. orr.

- Baina “osagille nausi” irakurten dugu 21. orr.

-EA amaieraz ondorengo hauek; zalantzarik ezin argitu:

BIZARGILLEA: “... Barberuaren izenak esan gura dau neure ustez” “Bizargillea”: 19. orr.

- “Barberu edo Bizargillea baiño geiago naz”: ibid.

EGILLEA: “... zeruaren ta lurraren Egillea” 112. orr.

Peru bizkaitarrak “egillea” dio; Kiputzak “egitzaillea”: 110; eta Baigorritarrak “kreatzaillea”: 108. orr. Kredoa aitortzerakoan.

KALTEGILLA: “... geure kaltegilla ta arerioa bada bere” 49. orr.

-LE (-LA)

Egile edo agentea adierazten du -LE/LA atzizkiak. Aditz trantsitiboei ezarten zaie, infinitiboan “n”-z edo “I”-z bukatzen direnei; “I” hau, gainera, “debe estar precedida de una de estas consonantes continuas, “r, s, y z”, o de los digamas “ts, tz”, los cuales pueden perder la “t” en el choque con el sufijo agente”: Azkue, Morfol. Vasca, 78-79. orr. (L. M. MUGICA, op. cit., 190-193). Arau hauek betetzen dira Mogelengan, bai Herriarengan ere: irakatsi / irakasle, ikusi / ikusle, erakutsi / erakusle, irabazi / irabazle. -LE hartzera-koan “i” eta “n” galdu egiten dira: entzun/entzule.

-LE/LA honek ba du zer ikusirik -TZAILLE/TZAILLA atzizkiekin.

Gogoan eduki beharko du Bizkaieraren joera hau, -LA-z bukatzekoa, alegia, Mogelen idazkera behar bezala epaitu nahi duenak; plural erak, “gorulak dabee egiten”, eta izena ondoren-goarekin ia ia bat eginda damaigunean, “eunla andreak”, ez digute auzia erabakitzen.

EUNLA: “tramankulua dauka Eunla andreak...” 99. orr.; 95.

EUNLA, EREILA, GORULA: “eurak (neskatilak) dira ereila, liño-giariak, Eunla eta iostun ta Gorulariak” 99. orr.

IOSLA: “sartuten da iosla edo iostuna lan barrietan” 96. orr.

• “ioslaak dabee eun aterea...” 99. orr.

GORULA: “gorulak gero dabee egiten aria” 99. orr.; 83.

IAGOLA: “... usteko dau Eleiza-iagola Abadeak...” 111. orr.; 83.

IOILLA: “liña ialla (sic) gaisoak izerdi-lamatan” 98. orr.

(1981. ekoan “lina jailla gaissuac” irakurten dugu: 144. orr. Adibide hau hobeto legoke -TZAILLE (TZAILLA)-n sailean, “O”-z amaitzen direnei -TZAILLE (TZAILLA) erasten bait zaie, gehienetan.

“Los verbos transitivos que tienen otras terminaciones (a, e, o, l, tu) reciben siempre -Tzaile por agente”: AZKUE, Morfol. Vasca 79. A.)

ERACASTEAC -en ere agertzen zaizkigu Eunla ta Gorula:

“... bai nequezale, bearguin, achurlari, olagizon, icazquin, emacume gorula, eula (sic), jostun, ta onelaco gende mé ta...” IV. 12. lerroan.

IRAKURLA: ¿honelako zerbait dugu hemen?: “nik ezin dot (euskeraz ondo egin) irakurlante andia izanda bere” 49. orr.

Lege berdina beterik, -LE (-LA)-ren aurrean infinitiboko “i” galduz, batzutan, eta infinitiboko “n” bestetan, horra besta bat ere:

ENTZULA: “aguertu bear dogu enzula (sic) viotz oneco ta samur...””: ERA-CASTEAC IV. 18. lerroan.

Gorago ere aipatu izan ditugu bikoiztasunezko nahiz zalantzazko bukaera duten hitz batzuk, -LE edo -LA -z buka lezaketenak. Hona hemen sarri agertzen zaigun beste bat, “GatzamaillEA”: ikus, Laugarren Autuaren bigarren zatia, 81-91 orr.

Bizkaieraz “emon-ek” emoillE eta emolE sortzen ditu; behin ere ez dut entzun “emoillA, edo emailA”; -IEA formaz ere sarritan, emoillea, emoileak, -leari.

Bi hiru aldiz “Gatzamaille” bezala agertzen zaigu Peru Ab.:

- “gatzamaille gaisoak daroa nekerik gogor ta...” 82. orr.
- “gatzamaille gaisoak aurreratuta badauka bere mea...” 86. orr.

Bestetan zalantza argitzen ez digun formaz amaituta irakurten dugu, -EA-z alegia: gatzamaillea, -leak, -leari.

Behin ere ez da -LA amaieraz. Auzia horrela ikusirik, -LE -z bukatuta-kotzat zeukala esango nuke.

EPAILLA: (“bat”-ekin elkartuta): “O zikin zantarrak! Ori ill-epailla baten lana da”: 23. orr.

- “ikusiko dogu zarean edo (sic) ez ill-epailla edo anatomiko ona”: 24. orr.

- -EA amaieraz: “luebagiña ta otaepailla da”: 106. orr.

IKASLA, IRAKASLA: “icasla obeac”: ERACASTEAC, 214. 20; honela idatzi behar da “iracasla obeagoac” dakarrenean: ibid., “Utseguifien Zucenvidea”-n.

IRAKASLA, IAGOLA: “Iielea guztien iagola, irakasla ta burua” 83. orr.

-TZAILE (-TZAILA)

-TZA eta -LE atzizkiek osotzen dute -TZAILE (TZAILA). Hemen ere -LE ajente atzizkia agertzen denez gero, -TZAILE -k ere “egilea” esan nahi du, -TU hartzen dutenekin, batez ere.

GALTZAILA: (“bati” lotuta): “obeto dozu ian da bakean itxi alango ordi galtzaila bati” 33. orr.

Hemen ere gogoan eduki behar dugu gorago esandakoa, -IE -z bukatuta-koetaz, alegia: amaierako -E Bizkaierak -A bihurtzen duela sarritan: -TZAILLE = -TZAILLA. Hitz batzuk -E-z bukatuta irakurten ditugu; -EA zalantzazko formaz amaituta asko, eta -A -z bukatutakoak ere baditugu.

IMINTZAILLA: “... nungo gaisotegietan egon dira andrakume azurimintzailla, barriketa ta berba laban бага...” 23. orr.

OSATZAILLEA, ATERATZAILLE: -LE-z amaitzen da bata, eta zalantza erabakitzen ez digun formaz, -EA-z, bestea:

- “... ez baiña Bizargin, Odolateratzaile, ta zauri-osatzaillea zareaneti!” 22. orr.

ASMATZAILLEA: “beeko gaizkinik asmatzailleenak bere (deabruak, alegia) ez eben geiago asmauko” 47. orr.

URTZAILLA: gehienetan -EA formaz agertzen zaigu, baina olagizona aurkezten digunean, Urtzailla digu argi ta garbi.

- “dira lau beargiñ: Iielea, Urtzailla bi ta Gatzamaillea”: 82. orr.
- “esaten da barriz Urtzailla, zerren urtu eragiten dabenean sute-gian” 83. orr.
- “daroa agoia urtzailleak...” 84. orr.
- “... begira dagoka urtzailleari...” 84. orr.

Forma bereziak: “EGIN”-ek “egile” egiten du, “N” dun aditzak -LE (-LA) hartzen bait dute; hemen ordea -TZAILE hartuta ere agertzen zaigu. Honela digu Kiputzak Kredoan:

EGITZAILLEA: “sinisten det Aita Jaungoiko guziz poderosoan, zeruaren ta lurraren egitzaillea”: 110. orr.

Eta egia bera baiezerakoak beste era darabil Baigorritarrak:

KREATZAILLEA: “sinhesten... zeruaren ta lurraren kreatzaillea”: 108. orr.

-GINTZA / -KINTZA

-GIN atzikiari -TZA ezarririk sortu da. Oso ugaria egun ere, sartaldeko euskalkietan, batez ere.

Hiru lau balio semantiko ditu: ogibide edo langintza, fabrikagintza, agentzia, eta lana egiten den tokia bera. Baina esanahiak ez dira bata bestea-rengandik argi eta garbi bereizten. Adibidez, Zurgintzak, ogibidea, fabrikazioa eta lantokia adierazten dizkigu. Bakoitzaren esanahia ez dago ondo mugatua ez herriarengan, ez idazleengan. Egun, gutxi erabiltzen diren -Gintzo, -Gintzu atzikiak -GINTZA-ren alkaketak dira.

BEARGINTZA: ogibidea, langintza adierazten digu: kasu askotan datorrigu:

- “alan iazoten da nik ezagutu ditudan zure beargintzakoakaz”: 23. orr.
- “eztiñot nik dongarorik zure beargintzea gaiti” 21. orr.
- “errazago ikasten dira zure beargintzak nireak baiño” 19. orr.
- amaierako -A itsatsia eta “A” erakuslea argi eta garbi bereizturik. Hemen lana, fabrikaketa esanahiaz: “zer egin eban Jaungoikoak, itxi eragiteko arrotasunez asi eben beargintza a?”: (Babelgo dorrea) 129. orr.
- “amaitu dabenean urtzaila agoia zaindu dabena esan dogun beargintzea, doa lotara”: 84. orr.

Berriz ere “-A” organikoa eta “AU” erakuslea bereiziri

“ni baiño buru obeagoa zan ola ta beargintza au asmau ebana” 85. orr.

- lana eta ogibidea azaltzen dizkigu oraingoan: “ezpatariakin lotuta bait dator: “ezpatariak, ezta guretzat beargintza atsegingarriagorik” 96. orr.

- lantokia: “Popatxu, ator ona, erakutsi eiozan oni eure beargintzako tresnaak” 95-96. orr.

- lana ta lantokia: “... egoten zarean bizargintzan bear eztan ordue-tan”: 36. orr.

- lana, fabrikaketa eta ogibidea: “emen da arratsaldean liñoepatatea, ta ikasiko dituzu eztakizuzan gauza asko beargintza gogaitkarri onen gaiñean” 93. orr.

KOLTZAGINTZA: (lana eta fabrikaketa): “nok ikusi zeinkezan koltzagingintzan, arriak landuten, soloko bearretan”: 20. orr.

EUNGINTZA, EUNTEGI: esaldi baten datozkigu biak, bakoitzaren esanahia ondo bereizirik: -tegi: tokia: “euntegi” = telar
 – Gintza: ogibide, lana, fabrikaketa: “eungintza”
 “nire alaba batak, bera da gazteena, daukaz euntegiak, daki eungintzan, ta etxeti urten baga...” 93. orr.

LANGINTZA: “ze langintza zamargin, bizarrak bizarra eragin” 81. orr.

Honela gazteleratu zuen Azkuek: “qué oficio el del que hace gorros para las ruecas! La barba produce barba”: ibid, 44.esaera.

OSAKINTZA: lana aipatuz: “bein banaan aterako deutsuz egin dituan esakintza mirarirraio io eragitekoak” 18. orr.

-KUNTZA

-KUNE (-kuna, -Kunde) bezala, **-KUNTZA** ere ugaria dugu euskaran, ez literaturan bakarrik, baita herriarengan ere bizirik daude: esakune, begirakune, salakuntza, esakuntza, atzerakuntza.

Semantika aldetik, beste atzizki askoren antzera, **-KUNTZA**-k ere ekintza adierazten digu, batez ere; hitz batzutan “ogibidea”. Hegoaldeko euskalkietan erabiltzen da, batez ere.

Atzizki honen iturburuaz honela mintzatzen da L. M. Mugika: “personalmente nos inclinamos por el origen “latino” de este sufijo, dio berak, que aparentemente parece no-románico”: op. cit. 185-186. orr; irakur bere hipotesisa, ibid. 185-190. orr.)

ESAKUNTZA: “orri esaten iako euskeraz esaerea edo esakuntzea” 79. orr.

• partit. era honetan: “asko da Peru esakuntzarik” 81. orr.

ERRAKUNTZAK: (Baigorritarraren ezpainetan: “huna bada, zuk nahi dituzun bertze errakuntzak” 118. orr.

ATZERAKUNTZA: “... datoz (ehiztariak) zerbait artutera lotsa ta atzerakuntza baga...” 67. orr.

ARKUNTZA: “au diñozu arkuntza guztietan” 23. orr.

BERBAKUNTZA: “euskaldunak bagara zetarako berba egin ez geure asaben berbakuntzan?” 19. orr.

BATZAKUNTZA: “buru azur biribilla da beste azur batzuen batzakuntzea, zeintzuk egiten dabeen utsune edo...” 52. orr.

Hitz guzti hauek “ekintza” adierazten dute, batez ere.

ETXAGUNTZA: hots mailan, hitz hau sail honetakoa dela dirudi. Baina ez dut garbi ikusten hemen ala beherago, **-TZA** atzizkiaren zerrendan ipini behar den, oparotasuna agertzen bait digu. Izen honek, “etxe”-k, bi

atzizki hartu ditu: -Gun, eta -Tza. Zer esan nahi du? Azkue Ohartu zen “-Gun” hori atzizki normala ez zela, beste aldaketaren baten bidez sortua baizik: “Etxagun = propietario de casa: parece alteración de “etxajaun, etxejaun”: Dicc. I, 287, orr.

Ene uste apalez, “Gun” hori “-Dun”-etik sortu izan zitekeena da, “jabetza” azpimarratzeko, eta “-Tza”-k duintasuna, oparotasuna, handitasuna azalduko liguke, nahiz ogibidea: medikuntza, erregetza, etabarren antzera. Peruk Maisu Juani agertu nahi diona zera da, bere aberastasuna, duintasuna; horrekin ondo lotzen da “-Dun, -Jaun” -aren esanahia. Hainbat adiz agertzen zaigu hitz hau Lehenengo Autuaren bigarren zatian:

ETXAGUNTZA: “ni naz iru etxaguntzaren jaube...” esaten dio Peruk M. Juani, bere burua aurkezten dionean: 22. orr.

Izan ere, poliki poliki erakutsiko dizkio etxeko eta basoetako aberastasanak.

- Bere zintzotasuna eta gizalegetasuna beste batzuen jokabidearekin konparatuz:

“dakustaz iru ta lau etxaguntzaren jaube direanak, zoorrez beteta, bururik jaso ezinda, gosea emoten deutseela euren ume ta ogitukoai, ardao zaleak direalako”: 59. orr.

- Bere oinordekoa aukeratzeko duen eskubidea Foruengandik dator kiola aitatzuz: “Bizkaiko Poruak emoten deust eskubidea autatuteko zuen artean (seme alaben artean) gura dodana neure oiñordekotzat...” 69. orr.

- “Ni nas (sic) iru echaguntzaren jaube” dakurgu Zar. eskuidatzian: 8.3.

Eta “ni nas neure (sic) echaguntziaren (sic) jaube”, damaigu Arantz. eskuidatziak: 11.19. Kopista beronek ohar kritikoa eginik azaltzen digu zergatik egiten duen aldaketa hori: 227. 7-11.

-KA

-KA honek ez du zerikusirik goian arakatu dugun -GA/KA, -BAGA, -BAGE (GABE -kin : lantzaka = inculto; aseka = insaciado: “gabezia” adierazteko.

-KA atzizkiak esanahi bat baino gehiago ditu (ikus: AZKUE, *Morfol. Vasca*, 95-96 orr.; L. M. MUGICA, *Origen y Desarrollo de la Sufijación Euskérica*, 147-150 orr.; AZKUE, *Dicc. Vasco-Español-Francés*, I, 458, 3. zerr.

Oraingo -KA hau “erazko” atzizkia dugu, ekintzaren era adierazten du, alde batetik, ekintza eta ekintzaren aldizkotasuna, bestetik: “correspondiente al gerundio castellano, digu L. M. Mugikak, o a expresiones introducidas por las preposiciones “a” y “por”: op. cit. 147. Beste batzutan -TU aditz bihur-

tzaile hartzean du: zirika-TU; edo eta sustantibo eta adjektibo balioarekin ere bai, banaka batzutan. (-ADA / -KADA atzizkietaz gorago mintzatu gara).

1. Ekintza errepikatuaren “era”:

AGIRAKA: “Baiña orrelangorik aitatuten badozu emen, izango da baraila TXILIOKA: andiren bat. Neskatileak esango deutsa ugazaba-andreari; asiko da agiraka, txilioka, ta berbarik onen esango...” 30. orr.

BURRUKA: “Ara zelan dabiltzan burruka (sic, bai 1881.eko eta 1970.eko argitaldian), (“-n” gabe), oratzarragaz zuzendau (sic, aipatutako argit.) ezinik...” 89. orr.

-“ARI” atzizkia ezarrik, agente semantikarekin:

“... gizon ospetsu, burrukari, ondatzaille, alper ta baldanakaz”: 15. orr.

ATRALAKA: “etxe utsa, atralaka utsa” 80. orr.

TXILIOKA: “baebillen estuturik txilioka gaisoa guztia igarota” 63. orr.

AGURIKA AIKA: (egureaz etimolojia orijinala emanez) “Agureak”: Ai gurea edo AIKA illetan dagoana: 119. orr.

Eta beste hau: “Baita beste gauza bat bere: “Aguria”, AGURIKA dagoala lurra itxi bear dabelako laster”: ibid.

JAUNKA: “Iakin baneu lenengoti Barberu txar bat baiña etzineala, enintzan jaunka zugaz egongo...” 16. orr.

DEIKA: “Deika”: 59. orr. (baten bat ate joka dagoela adierazteko)

GARRASIKA: “ugarasioa da uretan garrasika ta igeri ibiltan dana” 127. orr.

ULUKA: behar bada, hemen eta onomatopeiokoen sailean ere ondo legoke: “egoan (mozoloa) txotsatuta, arpegirik emon ezinda. Asi zen uluka. Batu zirean uluetara txori asko” 123. orr.

ZABUKA: “enau ondiño iñok ikusi ardaok igarota, gatx eginda, zabuka, oiñak lokaturik, ez miña motelduta” 15. orr.

MAKILLAKA: “beti ibilli bear dau (astoak) makillaka legez igitu dedin ari-ñago” 128. orr.

Berriz ere ekintzaren aldizkotasuna edo errepikazioa ondo azaldurik: “makillaka banatuarren ugazabak (txakurra)...” 58. orr.

MAKILLAKA: oraingoan -KA atzizkia -ADA/ -KADA -ren ordeaz edo laburpen bezala datorkigu: “bere semeak emon leikezu makillaka galanta ta burua ausita itxi” 33. orr.

ESTULGA (-KA -ren semantikaz): “...oiñak zerbait ezkotu edo buztitan baiakez, estulga ito bear dabeela” 29. orr.

KUKUISKA: untxi edo konejuaren sartu urtenak adierazteko:

“Peru..., zer da kuia? Zuek konejoa esaten deutzazuna; ta esaten iako kuia, kui-kuia edo kukuiska legez dabiltzalako, emen urten, an sartu, buruak orain agertu ta gero ezkutetan...” 57. orr.

2. “-KA”-ri “-TU” aditz bihurtzailea erantsirik:

MIAZKATU: “esku, atz ta ezpanak bere miazkauko (sic) zendukez gozoaren gozoz” 87. orr.

LOKATU: “... oiñak lokaturik...” 15. orr.

3. "-KA: sustantibo nahiz adjektibo semantikarekin:

AUZKA (pendencia, riña): "emen baraila, deadarra, auzkea ta nasaitasuna baiño besterik eztago" 41. orr. (ostatuko giroa azaldurik).

ALBOROKA: "emoidazu esku ori, ta adiskide garealako ezaugarritzat egin daigun alborokea, ta au neure diruti" 24. orr.

INKA: "zure azur banatuetan inkaren apur bagarik" 33. orr.

ZIRIKA: "enabee iratzartuko ez ardi, ez imitzen ziridak" 34. orr.

ZAUNKA: bi esanahi ditu: sustant., bata, eta onomatopeikoa, bestea:

a) Izen balioarekin: "bakarrik etorri banintz, ezaban zaunka aserre usaiñekorik egingo" 57-58. orr.

b) Onomatopeiko semantikaz: "Zer da txakurra? ... Onelakoak dira zakur aundiak, "zaunk, zaunk" lodi egiten due; berriz txikiak, "txaunk, txaunk" 121. orr.

• "Txakurrari dagokio zaunka egitea ta..." 58. orr.

4. "-KA": semantika onomatopeiko errepikatua azpimarratzeko:

TRISTA TRASKA: "ezpata-oiñean edo ondoan iminten dabee liño astosa-pindua ta esten deutsee zurespateaz, Triska Traska eginda" 94.

TRIS TRASKA: "tris traska dirautsagu erruki bagarik" 98. orr.

(liño lanen tresnen zaratak bizi-bizirik agertuz).

TXILIOKA: balio onomatopeikoa du alde batetik, eta erazkoa bestetik: "baebillen estuturik txilioka gaisoa guztia igaroa" 63. orr. (1).

-GURA

Atzizki ugaria, Bizkaieraz batez ere. Semantikoki "gogoa, nahi izan, desira" adierazten du. Mogelek sarri darabil Peru Abarkan, eta era askotara: bera bakarrik, inori ezarri gabe; izenari erantsita, izen deklinatuaren amaierak hartzen dituelarik: Dirugureak; edo -ta aditzario eta lotuta. Esangura bakoitzari dagokionez, amaiera bereziak hartzen ditu: -rak, -reak, -raz, -rako, ...

Adibide gisa, esaldi banaka batzuk bakarrik jasoko ditugu:

GUREAZ: "darraiko etxekoa (etxeko sagutxoak basokoari) / basoko iaatekoa / ikusteko gureaz": 62. orr.

GURAKO: "zer dira erreguelduak? Aupatsak esan gurako dozu" 78. orr.

GURA: "... gura dabeen gisaan" 69. orr.

• "ikusi gura ezpazendun lurtean bertan inpreñua" 33. orr.

GURAZ: "... eta ez neure burua arrotu guraz" 38. orr.

(1) *Oharra*: MALLUKA: bi esanahi eduki ditzake: azentuaren bidez ondo bereizten ditu herriak: a) "malluka" ibiltzea = mailuarekin zerbait "ioka" ibiltzea azaltzen digu, akzio errepikatua;

b) "malluka" = tresna beraren izena, mailu txikia. Balio honekin agertzen zaigu hemen: MALLUKA: "... io bear dau agoe guztietarako mea malluka txikar bategaz" 85.

DIRUGUREAK: “bildur izatekoa da dirugureak azi edo geitu...” 21. orr.

LOGURA: “ni logura naz” 34. orr.

IAGIGUREA: “badakigu ezta bardin gabeko iagigurea ta goizekoa” 76. orr.

LANGURA: “egun baten ian gura ezpadot, illunduten iako biotza” 56. orr.

LANGUREAK: “... eta deritxot euren iangureak geituko leukeela neurea” 88.

Azkenengo adibideek agertzen digutenez, -GURA -k gorputzaren gogo somatikoak azaltzen ditu sarri. Batez ere, -GURA -dun hitzak zenbait eta zaharragoak hainbat eta lotuagoak daude esanahi “fisiolojikoarekin”: logura, iangura, iagigura. Atzizki hauen atala “Derivativos Pasionales” deitu du Azkue: Morfol. Vasca, 136. orr.; eta, izan ere, adierapen handikoak gehienak: -bera, -gura, -egile, -kari, -kin, -ko, -or(-kor), -tun...

Baina, ene uste apalez, ez da esangura horretara bakarrik mugatzen, gainditzen du esanahi fisiolojiko eta badu beste mailako “gogoak” adierazteko ahalmena ere: iakingura, bizigura, pigureriagura:

IAKIN-GURA: “baketu garean ezkerro, iakin gura neuke zelan deritxun” 26. orr.

ESANGURA: “... ipuin onen esangureak” 65. orr.

- “orain iatorr gogora gaztetan ikasi neban asko esan gura daben ipuiñ au” 55. orr.

ANDIKIGURA: “andietxe ta andikigurakoenetan...” 72. orr.

DIRUGUREAK: “... dirugureak azi edo geitu eztegitan odola aterateko pre-miñak” 21. orr.

-OLA

Atzizki hau, egun, nahiko mugaturik dago burdina behargintzara, gure toponimia eta abizenak bide ditugula: egurrola, harriola, lakiola, zeharrola, bixiola, mirandaola, burdinola...

Peru Abarkan “ola” sarri agertzen zaigu, eta beti izen bezala, burdinola edo ferreria adierazteko, ez atzizki bezala; baita olagizonak izendatzeko ere. Behin bakarrik aurkitzen da atzizki eginkizunarekin, “Bandiola”; hitz berau ez zaigu esaldietan agertzen, oleetako tresna, zurkulu eta lantokiak izendatzen dituen hiztegian baizik. Azkuek ez du gaztelerara itzuli: “BANDIOLA”: “...?”: horrela agertzen zaigu: 91. orr. Eta bere hiztegian ez da izen hau agertzen: *Dicc. I*, 130. orr.

“BANDIOLA”: 91. orr.

“Ola” izena deklinabide amaiera ugariz hornituta agertzen zaigu; adibi-de batzuk:

OLA: -AN: “izan dozu goiz eder ta atsegintsu bat olaan ikusi dituzun gau-zaakaz” 95. orr.

-RA: “andikiak eurak datoz nozbait olara” 87. orr.

- EAK: “etorkizuneko oleak, bearrik ez”, esaera ederra!: 81. orr.
- RIK, partit.: “zer egingo neuskioe nik neure basoetakoko abe biziazi olarik ezpalego?” 85. orr.
- EA: -A + -A = -EA, joera arrunta ondo beterik: “dakustanez gau ta egun dabil olea” 86. orr.
- Erakusleen aurretik: “ze on iatoroko Bizkaiari ola oneetarik? (sic) 85. orr.

Hitz konposatuetan:

OLAGIZON: sarri agertzen zaigun izena:

- “nun lo egiten dabee ola-gizon onek?” 86. orr.
- “...ardaoa olagizonai eroateko” 85. orr.

OLAIAUNA: “eta zienbat enparetan iakee ola-iaunai gauzak zuzen bada-biltz”: 85-86. orr.

- “asteazkenean daukee edan-aldi bat olaiaunaren lepora” 88. orr.

-TZA

Atzizki esanguratsua dugu; hiru lau esanahi ditu: ugaritasuna, nahasmena, ekintza, ogibidea.

1. *Ugaritasuna*: oso bizirik daukagu, egun ere, esanahi hau oparotasuna azpimarratzeko: dirutza, lastatza, basatza, bedartza. Ene ustez, -TZA -k ugaritasuna ez ezik beste esangura sakona ere badu, ugaritasunarekin bat eginda doana: oparotasunez azpimarratu nahi ditugun hitzak “elkar-nahastuta, elkar-lotuta, kirimilduta” daudela adierazten digu: sasitza, basatza, jendetza, kakatza, lastatza, ...: zatiak ordena garbirik gabe, ondo banaturik gabe agertzen zaizkigu, nahasturik.

Baina habe handiez ari garenean, “pagadi, artadi, gaztainadi”, etab., habe hauek eta berauen abarrak ez daude sasiarenak bezain kirimilduta, nahastuta, bata bestearengandik nahiko banatuta baizik.

BASATZA: ugaritasuna eta nahasmena oraingoan ere: “eztabil (Perun herriko Barberua) zu legez basatzarik basatza oiñetako meeakaz” 17.

2. *Ekintza*: bizitzaren prozesuari dagokiona azaltzen du, batez ere: iaioletza, bizitza, eriotza: ekintzarik sakonena, ederrena, alegia; beste eratako ekintzak ere bai.

BIZITZA: “Eztakusk (zioan etxean hazitako zerriak azeriari) barriz nire bizitza ona?” 55-56. orr.

- “ordi sats egiñak ateraten iituek bersoak, eta ezin naiak bat bizitzearen been” 64. orr.
- Askatasunak dakarren pozaren gorespina: “eztakit zer dan bakotxa bere buruaren iaube izatea, ta katebagako bizitzea...; gogorragotzat eukiko leuke illa beteko bizitza ezkutukoa, emen negu guztiko lo txarra ta bear gogorra baiño. Gurago dau otsoak baso-bizitza, iaatekoa nekez billatu bearra...” 86-87. orr.

ERIoTZA: “osatuten bada zelan edo alan, zorionean dei egin iatan: atera dot eriotzearen autzetati” 23. orr.

Bizitzaren ekintzak, iaiotza-bizitza-eriotza, antropolojiaren azken sustraietaraino eramaten gaitu: “bizi erazi, bizitzen iraunerazi” eta “bizigura” azpimarratuz. Bai aberatsa eta gogangarria herriaren sinismena bizitzaz!; bizitzaren filosofiarik sakonena behar bada, bizitzarean sorreraraino jo duena. Horra hemen, adibide gisa, nola azaltzen dituen bere hizkutzan, luzaroan ausnartuz gero barrensumatu dituen ondorioak: Latinez, “parere” aditzak, amak bere kidekoa egin duela adierazten digu, bere antzeko berria, bera bezain “pertsonea” sortarazten duela, hau bait da bere “parea”. Euskaraz, kultura ezberdineko gure Herriek, iaiotzaren bizi-indarra edo eragina azpimarratzeko “Erdi” darabilte eskualde batzutan: AN, BN, L.: (Erdi: parir; Erdi da: ha parido; Erdia: la mujer parida; Erdialdi: parto, eta antzekoak dakartzagu Azkuek bere hiztegian). Zein da aditz honen mamia?: ama bi zati egiten dela, bera eta beste pertsona berria, bera eta sortu duen semea. Herri ezberdinek gauza askotan, baina ildo beretik antropolojiaren sakonean!:

EZKONTZA: “etxeko kaltean dan ezkontzaren bat iaramon бага gurasoei” 69.

ARKUNTZA: “au diñozu arkuntza guztietan” 23. orr.

BATZAKUNTZA: gorago ere aitatu dugu hitz hau, -KUNTZA atzizkiaz ari ginela. Hemen ere aipatu beharra dugu; leenengo -TZA atzizkia gatik oraingoan: hainbat gauza nahiz zati “baTZEN edo bat egiten” duen egintza adierazten bait du (hor beste adibide ezaguna ere” baTZE-ar, baTZA-ar”).

- “buru-azur biribilla da beste azur batzuen batzakuntzea” 52. orr.

TESTIGANTZA: “neskatillari serbitzari baten testigantzea ezta asko” 48. orr.

PROBANTZA: “Ze deabru!; probanza (sic) oso бага niri ezarri eskribau ta justiziako beste...” 48. orr.

Oraingoan eta beste hainbat kasutan “-N”-ren ondoan “-Z” darabil: ez -TZ “Ezula”: Eracasteac, “Itz Aurrecoa (IV); “Izunzak”: 96; “pazientzia”: 46. orr. Baina gehienetan -TZ -z idazten du:

- “Testigantzea”: 48. orr.; “Pentzudaan”: 76, eta 83. orr.; “... lapurren agiri edo probantzak egiteko” 137. orr.; passim -TZ -z.

ADIUNTZA (oportunidad, ocasión): “adiuntzaz ta era onean edo asierati gatxari bidera urten bear iakola” 81. orr.

LANTZA: “lantzan ari”: sail honetan sartzea erabaki dugu: “nahiago zuten (Baigorritarrak) hekien etxeetan lantzan ari, ezen ez Espaiñiarren odola ixurten” 117. orr.

(Gorago, ezezko atzizkietaz, -GA/KA, ari ginelarik ikusi genuen “LANTZAKa” hitza, landu gabeko gizona adieraziz; Peru Abarkaren haseran bertan, Lehenengo Autuaren tituluaren bertan “LANTZAKA” hitzaz kalifikatzen du Maisu Juan, baserritarren ohituretan, euskal hizkuntzan landu bagea bait da.)

3. *Ogibidea*: ekintzarekin lotuta dago, noski: morrontza, apaizgintza, erregetza: lana eta ogibidea.

ITZAINZA: “badakie (baserriko neskatillak) idiak buztartuten, itzaintzea egiten, itaurreko dabiltzala noznai” 100. orr.

BARBERUTZA: “orrelango Barberu perdulario molde bagaak galduten deutseela pama guztia Barberutzeari” 17. orr.

ATXURLARITZA: (garaian garaikoak: Bibliokoi egiztatu nahi du Atxurlaritzza dela Jaungoikoak gizonari emandako lehenbiziko ogibidea) “gizon iakitunak guzurrea esaezpaeban atxurlaritzea da artez Jaungoikoak emoniko lana” 101. orr. (1).

ONTZA: “zer da mozoloa edo ontza?... Ontza, or utsa da” 123. orr. Eta esaera zaharrak dioena: “Ontzari ez begiratu lumara” 80. orr.

(-TZA -z amaitutako beste adibide batzuk “-A” ITSATISDUNEN SAILETAN” ere agertuko zaizkigu, II. eta IV. Ataletan.)

• ARANTZA, ARRANTZA, ARRAUTZA: euskeraz baditugu -TZAz amaitutako izen ezagunak, baina sail honetako -TZA atzizkidunekin zerikusirik ez dutenak: Arantza, Arrantza, Arrautza, etab., azkenengo haue-tan amaierako -TZA izenaren zatia bait da, ez atzizkia: (ikus, II. Atala, “Bere-zko -A dunen” deklinabidea Peru Abarkan”) eta IV. “Bere-zko -A dun” hitzen esaldiak”).

III: “-A” itsatsidun atzizki ttipigarriak Peru Abarkan

Atzizki ttipigarrien ugaritasuna eta bizitasuna handia da, izan da batez ere, euskeraz. Ttipigarriak erabiltzeko joera arrunta izan da euskaldunen artean, bai atzizkien bidez, eta bai silaba batzuren palatalizazioaren bidez; hizki batzuk ahozkatzerakoan mihiak eta ahoko alderdi guztiak elkar ioko eta konbinaketa bereziak eginik hots bitxiak sortzen dituzte esanahi adierazkorra azpimarretzeko: aitta, umetto, neskatto, *bi//dur*, itto, ...

Hizki hauekin, batez ere, egiten da palatalizazioa: oklusibak: d, t; xistudunak: s, z (frikatuak), eta xistudun afrikatuak: ts, tz; eta mihi-palatalak: l, n. Luzea da ttipigarri atzizkien zerrenda, “sin número” dio Azkuek bere *Morfol. Vasca*, 200. 282; L. M. MUGICA, op. cit., VI. en atala, “Sufijos Diminutivos”.

Guk, hemen, gure lanarekin zerikusi dutenak ukituko ditugu, “-A”-z amaitzen direnak, alegia.

---

(1) *Oharra*: ONTZA: izen ezaguna “ONTZA”, ez “urrezko ontza”, aintzinako dirua, “hegatzia” baizik. -TZA hori izenaren beraren zatia dela dirudi; baina Mogelek ematen dion esanhiari begiratzuz gero ondo legoke sail honetan, “ON”-etik baletor bezala. Mogelen etimologian herriaren sinismena agertzen dela uste dut. Herri filosofia edo iakituria, eta herri ipuin zaharrak ondo arakatzekoak dira, eta ez bide bazterrean uztekoak.

-ANDA

-ANDA (-KANDA, -ANGA aldaketak, eta -ANDO, -KANDO, -ANGO, -NGO, -NKO kidekoak). Gehienak erdi fosilizaturik daude egun. L. M. Mugikak, A. Tovarri eta R. Lafon-i jarraituz, zera dio, “sobre su origen no nos aventuramos a dar ninguna opinión firme, aunque, desde luego, son afijos prerrománicos”: L. M. MUGICA, op. cit. 341.orr.

Peru Abarkan -ANDA atzizkidun bat, behintzat, agertzen zaigu: OILANDA.

OILANDA: “... oillanda ta usakumezko erria”: 73. orr.

- “eztazu ez oillandarik, ez eperrik ian”: 42. orr.
- “... eperrek, oillandak, oillagorrek ta...” 29. orr.

-ILA (-TILA)

Sail hau ere nahiko urria dugu euskarari, gaur behintzat. Bizirik diraute banaka batzuk, Bizkaierazko euskalkian, batez ere; “de la docena de vocablos a que da lugar este diminutivo, los más pertenecen solo al dialecto B.” esaten digu Azkuek: AZKUE, *Morfol. Vasca*, 208. 318.

Peru Abarkan oso ugaria dugu -ILA atzizkidun izen bat: NESKATILLA. “N” hizkiari hasitako “-A” itsatsidunen saila, oso osorik ia, bi izen hauek osatzen digute, NESKATILLA eta NESKA, Neskatileak batez ere. (ez dugu arakatuko hemen Mogelen iritzia Neskatilearen etimologiaz). Deklinabideagariz hornituta agertzen zaigu, gainera:

NESKATILLA: “Enaz ni neskea, neskatilea utsa baiño” 24. orr.; 40. (sarri agertzen da Mogelengan “neska eta neskatilearen” arteko bereizketa hau).

-EARI: “itanduko deusagu neskatileari” 31. orr.

-EAK: “neskatileak urten lei noranai bere ule-trenza” 25. orr.

-K: “gara neskatileak, euskaldun ez illak” 97. orr.

-ETATIK: “mutillak, ... gorde bear zaree neskatiletarik” (sic): 69.

-ETATI: “neure mutill (sic) onak: iges egizu gaurko neskatiletati” (sic): 69. orr. (mutilak bat baino gehiago izan arren “egiZU”, ez “egiZUE”, aditz forma darabil).

-BATEK -ekin: “... aserratu bear dabenean neskatilea batek” 68. orr.

-ONEK erakuslearekin: “neskatilea onek atzeratu eban gorputza...” 68. orr.

-EA: “zer don bada neskatilea neskea baiño onraugo?” 24. orr.

-EAREN: “... neskatilearen esanak zure kaltean izango dira” 48. orr.

MARATILLA: “eztazu ez itxirik guretzat maratillarik” 63. orr. (1).

---

(1) *Oharra*: MARATILLA: badatorkigu Mogelengan “MaraTILLA” izena; egituraz sail honetakoa dirudi. Behar bada bai, baina ez dut oso garbi ikusten auzia. Azkuek ere bere zalantzak agertzen dizkigu “No sé si “marat-ila” (AN, B, G, L) taravilla, y “puztila” (B) burbuja son de idéntica formación”: AZKUE, *Morfol. Vasca*, 208. 318.

-SKA/-SKO (-XKA, -ZKA, -STA, -ZTA, -XTA, -SKO,

-SKA/ -SKO, gradatzaile ttipigarri atzizkiak dira, eta berauen aldaketak besteak. Ezagunak ditugu euskalki guztietan margol maila eta neurriak adierazteko. Gauza berdina azaltzeko dugun atzizki baso honetan L. M. Mugikak erabaki praktikoa hartu du “anarkia sufijal” hau arau batzutara eraman nahirik: “Por razones de “unificación” del idioma, dio berak, ante la proliferación de fórmulas afines, nosotros en nuestro HIZTEGI OROKOR TEKNIKOA hemos optado por una “única” variante para expresar los matices de “color”, esto es, -SKA (horiska = amarillento, zuriska = blanquecino), desechando para esa función las demás variantes -ZTA, -XKA, -XTA. Como “diminutivo principal” hemos elegido a -XKA para los demás casos (mendixka, bidexka). Ante semejante anarquía sufijal pensamos que es absolutamente necesario hacer una “opción”: I. M. MUGICA, *Origen y Desarrollo de la Sufijación Euskérica*, 354. orr.

Urria da atzizki hau Peru Abarkan, nahiz eta mintzairan oso bizirik iraun. +STA, bariantearen adibide bat, behintzat, agertzen zaigu Peru Abarkan, aurpegi margoak azpimarratzeko:

GORRISTA: “arpegi gorrista, ta mtrailla-alboak gizen-gizenak” (herriko Txinelaren irudia): 136. orr.

-TXA, -TXO

-TXO, eta beronen aldaketa -TXA eta -TXU, -TO/ -TTO -ren palatalizazio edo aldaketak ditugu. Hauxe da atzizki ttipigarririk zabalduena herri-mintzairan, behintzat.

BIGANTXA: “daukaguz bigae bat, bigantxa bi” 70. orr.

• *NESKATXA*: gorago aipatu dugunez “Neskaita eta Neska” izenak sarritan darabiltza Mogelek Peru Abarkan. Baina beraien antzeko “neskatxa” ordea, ez zaigu agertzen. Harritzekoa bada ere, Mogelek “NESKATX” darabil. “-A” itsatsirik gabe; hainbat aldiz gutxienez. Ipiniko ditudan adibideak ERACASTEAC-etik jasoak dira, esan dugunez Peru Abarkan ez bait zaigu agertzen:

NESKATX: “nescach, anima, honra ta estimacio gucia...”: ERACASTEAC 169. 8.

• “... bestelaco nescach becatuetatic sari andiac, estimacioak...” ibid. 169. 15.

• “... tenta ta tenta videan arquitzen dan edocein nescach”: ERACASTEAC 164. 13.

Gipuzkeraz idatzi zuen idazlan horrek azkenean daraman “Utsegiñen Zucenvidea”-n ez zaigu izen hau zuzenduta agertzen, “-A” itsatsi gabe ontzat hartzen baitzuen berak!!

ERACASTEAC berak azkenean, erantsita, dakarren "Nomenclatura"-n, honela eman digu Mogelek:

"G	B	Castellanas
Nescacha	Nescatillia	Muchacha en pelo, o doncella"

Izen hau, eta beste guztiak, nom. sing., art. mug. ipinita datozkigu.

• *-TXA atzizkiak*: izen batzuk -TXA amaieraz darabiltza herriak femeninoa azpimarratzeko, -TXO mask. balitz bezala: neskatXA, biganTXA; gaur inork ez luke "BiganTXO, eta holakorik esango Neska TXO" bai ordea. -TXO, -TXA aldaketa erabiltzen den izenaren sexuarekin bat dator: "astaina" = pollina; "neskatxa" = muchacha; "oilanda" = polla. Zergatik truke hauek?, herriak ahaztu egin duelako euskera, jenero auzian, "neutroa" dugu-la?; horra hor izen zaharrak bide: "AndereNO" = señorita; "bideXKA" = caminito; "etxeNO" = casita, etab., edo eta ad-jektibo ezagunak, "ArgalTXA" = flacucho; "makalTXA" = debilito. "Es curioso, dio Mugikak, el que a la polla se le diga "oilanda" y no "oilandO", al novillo "idiskO" y no "idiskA", a la muchacha "neskatXA" y no "NesktxO", al muchachito "morroizko" y no "morroizKA", a la pollina "astaina" y no "astainO", al pollo "oilaskO" y no "oilaska": L. M. MUGICA, op. cit. 367. orr.

Nondik datozkio genero bereizkuntzak, euskara berez "neutroa" baldin dada? Bere inguruko erromatarren mintzairen eraginez, zalantzarik gabe. Euskara benetan aintzinakoa delako, inguruko mintzairak eta baino askoz zaharragoa, izaera oso berezia du. Baina hala eta guztiz ere euskera gauza bizia dugu, eta ez harri hilaren antzeko. Horregatik harremanak izan ditu, eta izan behar ditu beti, inguruko hizkuntza eta kulturekin, garaiko euskaldunen elkar-komunikabide bizi eta egokia izan dadin. Hizkuntza guztiek izango dituzte elkar kutsadurak, halako edo holako neurrian.

Ohar hau egiten digu Azkuek, bere hiztegian, -TXA -z ari delarik: "-TXA: sufijo diminutivo de ciertos nombres... Es muy de tener que no lleve incluida la terminación genérica "a", extraña al vascuence (hau da arrazoina), siendo así femenino de -TXO; pues por lo menos las palabras "argaltXA, MakaltXA" designan, en boca de algunos, a las mujeres: AZKUE, *Dicc.* II, 306. orr.

ARGALTXA: "... geeli argaltxa ta txatxarragaz egiña" 73. orr.

BIGANTXA: "daukaguz bigae bat, bigantxa bi", 70. orr. (ikus, IV. Atala, B: Izen bereziak"):

-ULA

-ULA -k hainbat amaiera-aldaketa hartzen ditu, eta sarri erabiliak, gehienak:

-ULA: atxurkula	-ULU: Urkulu	-OLO: Urkolo
-ILO: astakilo	-ELU: gaztelu	-IL: Urkil
-ILU: katilu	-EL: Txartel	
(Uruzubieta-ko baserri izena)	-ILA: urkila	

Gauza bat agertzen digu ugaritasun honek: -ULA atzizkiaren esangura eta eragina oso biziak izan direla euskal bizitzaren hainbeste arlotan.

URKULA: "Urkulea": 90. orr. (oleetako tresna hiztegian)

- "aek, erraiariak; A, urkulea; beste a, anezkea" 96. orr. (liñategiko tresna hiztegitxoan)

IV. Peru Abarkako "-A" itsatsidun atzizki saila (Atzizkiak soilik)

Ez gara sartuko euskal atzizkien baso zabal eta orbelsuan, ez eta heuren iturburuak edo filolojia arakatzen, hori ez bait da nere lanaren edo azterketaren helburua. Kontutan izan ditugu, bai, gai hauetaz agerturikako azterlanak, batez ere: AZKUE, *Morfol. Vasca* eta *Diccionario Vasco-Español-Francés*: La Gran Encicl. Vasca, Bilbao, 1969; L. M. MUGICA, *Origen y Desarrollo de la Sufijación Euskérica*: Ediciones Vascas, San Seb., 1978; LUIS VILLASANTE, varia; batez ere, *La Declinación del Verbo Literario Común*, Edit. Aranzazu, ONATE, 1972; SORTZEN 1: "Ortografía, Deklinabidea, Sintaxia": Bilbo, 1978; LUIS MICHELENA, *Fonética Histórica Vasca*: San Sebastián, 1977.

Aurreko orrietan, esaldien bidez, egiztatu ditugun atzizkiak orain sailkatu eginen ditugu, bakoitzaren esanguraren ildotik abiatuz.

1. Ekintza, eragina, egitearen ondorioa:

Bai ugaria benetan esangura hau azpimarratzen duten "-A" itsatsidun atzizkien saila Peru Abarkan. Zera agertzen digu honek, atzizki bakoitzaren esanahi berezia alde batetik, eta atzizkien arteko mugak ez daudela gogorki eta betirako mugatuta, hesituta. Eskualde batetik bestera, eta eskualde berdinean historian zehar esanahiak bereizturik joan dira sarritan; laister ikusiko dugun bezala, atzizki batek bi hiru esanahi eduki ditzake.

Pertsonaren lana, bizigura, eragina, egiteak adierazteko dugun atzizkiugaritasunak beste ideia sakona ere azpimarratzen digu, ene uste apalez: euskal antropolojiak ez duela gizona abstratoki ikusten, bere etengabeko egitean baizik; hau da, pertsona "egiten-ari-den-gizona-dela", beste pertsona, gauza eta Jainkoarekin erlazonaturik autoburutzen ari dena. Pertsona gauza "dinamikoa" dela, plurielazioetan mamitzen ari dena, arian arian hazten dena; beti aldatzen, beti osatzen, ez behin betirako mugatua. Eskuarlean darabiltzan egiteetan, harremanetan agertzen zaigula ondoen, ez bizitzatik at. Horregatik pertsonak bere gain darama egite bakoitzaren mamiaren erresponzabilitatea, ardura eta kutsadura. Euskara eta Euskal Antropolojia banatu ezinezkoak ditugu.

a) • -GILE (-GILA /-KILA ere bai BIZKAIERAZ): "egin" eta "-IE"-tik sortutakoak; egilea, ajentea adierazten digute: bizargila, epaila, egile, gaizkile, ioskila.

b) -LE (-LA): aurrekoaren eta ondorengoaren kidekoa: iosla, ereila, iagola, eunla

d) -TZAILE (-TZAILA): imintzaila, moztzaila, osatzaila, urtzaila

e) -GINTZA / -KINTZA: egitearekin bat doan ogibidea: langintza, koltzagintza, bizargintza

f) • -KUNTZA (-KUNDE -ren antzekoa): ekintzazko izen abstrakto deribatuak: hizkuntza, salakuntza;

• edo eta ogibide esangurarekin: maisukuntza, abadekuntza

g) • -ADA / -KADA: akzioa; ostikada, larrapastada;

• neurria, batzutan: eskukada, katilukada

h) -KA: egite errepikatua: ostikoka, zirika. -TU aditz bihurtzaile ere hartzen du: bedeinkatu

i) -ETA/ -KETA: egite jarraitua: gorueta, laiaketa, goldaketa, olgeta, ileta. (Oñatiarrek badute joera aditzak horrela amaitzeko: osketa, erosketa)

• Ugaritasuna, landareena, batez ere: ezpeleta, sarasketa, ureta, urtieta: toponimia bide.

j) -TZA (-TZE, -TZIA): ekintza, eta ogibidea: ezkontza, eriotza, nekariztza, ekintza bera;

• eta, batzutan -TSU, -ZU, -ZA amaierekin. ugaritasuna, eta nahasmena sarritan: gure toponimia bide: otazu - otaza, gorostizu - gorostiza, sasitza, basatza, elortza.

Ekintza, ajente, edo eta ondorioa adierazten diguten atzizkien artean badira berezitasunak; historian zehar esangura egokituz eta aldatuz joan da, egun, guri, zail gertatzen zaigularik esanahi plurisemantiko edo bitarikotasun hori argi eta garbi mugatzea.

Zera eskatzen digu honek: euskal tradizio zahar berritzea: gure literaturaren azterketa sakona, gure klasikoen joerak ondo ezagutzeko. Honekin batera gaurko eginbehar ezinbestekoa: irakaskuntzaren eta idazleen eragina alde batetik, eta elkar komunikabide nagusi edo Mass Media eta administralgoarena, bestetik. Euskeraren bizitzan eta berrikuntzan indar sakona izan dute atzizkiak. Zerbaitetarako, eta poliki-poliki, sortu zituzten atzizkiak gure arbasoek, garaiko premiei egokitu nahirik. Teknika eta zientzia arloetan gai izan dadin euskara, hitz eta tradizio berriak sortzen ahalegindu behar, gaurko idorokunde, asmaketa eta arazo berriak euskal ioskeraz eta pentsamoldez mamituz. “Zahar berritze” hau etengabekoa da: “euskeraz pentsaarazi”, euskal senaz, Peruk Maisu Juanekin egin nahi zuen bezala, eta gero “euskal teknika berrietan” azaldu garaiko fruituak. Euskera, eta euskal nortasuna, zuhaitz zaharraren izerdi bizia adarberritu garaiko kultursoinekoz egokiturik.

2. Beste esangura dutenak:
3. -ABA: odolahaidegoa: asaba, ugazaba, neba, alaba
4. -BERA: bihotz-joera, aiherdura, biguntasuna: gupera, minbera,
5. -DURA (-TURA, -GURA/KURA), -DURIA: aditz-ekintzaren objetibazioa: ohitura, erretura, kirastura, apainduria.
6. -GA /-KA (-TZAKA, -TZEKE), -KE (-BAGA, -BAGE, -GABE, -KABE): gabezia, ezezketasuna: donga, lantzaka.
7. -KERIA: tasun abstrakto negatiboa, gehienetan: dongakeria, zantarkeria, maitakeria milikeria.
8. -ERA/ -KERA, -ARA/-KARA: izateko, eta egiteko era: erdara, euskara, joera, mintzaera; bizikera, berbaera, esakera
  - Neurria: lodiera, zabalera
  - -ARA: abereen beroaldi edo zeloa: susara, arkara
9. -GURA: nahia, gogo: esangura, jakingura, handikigura
10. -OLA: etxea, Euskalerriko burdina lantegiak: harriola, etxola, ola, egurrola, goikola, haizola;

B) “-A” itsatsidun atzizki ttipigarriak

1. -ANDA /-KANDA, -ANGA, -KA: atzizki ttipigarrizailleak: oilanda, apurka, luzanga
2. -ILA /-TILA: idem: neskatala
3. -SKA /-SKO, (-STA): gradatzaile ttipigarriak: gorrista, orista
4. -TXO (-TXA, -TXU): bigantxa, idisko, aitatxo; neskatxa
5. -ULA (eta aldaketak): urkula, katilu, astakilo

Sarritan atzizkiak beste aldaketa edo barianteak ditu; ez ditugu denak ipini azken zati honetan, gure iker lanean gehien agertzen zaizkigunak baizik.

IV. ATALA

“BEREKO -A DUN” HITZEN ESALDIAK

I. Esaldiak

Atalburu honetan “-A” itsatsidun hitzen beste adibide saila ipiniko dugu: hitz batzuk beste ataletan agertzen ez zaizkigulako; beste batzuk idaz-

kera bereziren batez datozkigulako (erakusleekin lotuta, nahiz “bat” zenbakiarekin, partitiborekin, edo beste ezaugarriren batez horniturik); banaka batzuk amaiera berezia damaigutelako. Agertuko zaizkigu, baita ere, hainbat hitz beste euskalkietan “-E” -z amaitzen direnak, baina Mogelek “-A” berezkodunen erara idazten dituenak: (irakurla, entzula, lora) agura, andra, ora, ota, eriotza, bela, etab.)

Goragoko ataletan ere agertzen zaigu nahiko berezitasun eta adibide: ikus: II. Atala: “Berezko -A” -dunen “Deklinabidea”; III. Atala: “-A” itsatsidun atzizkiak”; VI. -na: ““-A” berezkodun zalantzazko hitzak”; eta passim. Guzti horiek gogoan eduki behar ditugu, hemen agertzen ez zaizkigun hitzak haietan bait datozkigu, edo eta alderantziz.

—A—

ANEZKA: “beste a, Anezkea” 96. orr.

- “Auxe, anezka - zotza” ibid.

AGURA: “ardao-etxeetan sartzen dira agura baldresak...” 40. orr.

ATRALAKA: “ez baraila, ospea, atralaka ta iskidurik” 58; 30.

ALABA: “daukaduz seme bi ta beste ainbeste alaba” 58. orr.

ARA (eta konposatuak), (rastra, arado): “alderatu bear da eskuareaz gariaganik”: 102. orr.

- “eskuarea” 100. orr.

(Beste Euskalkietan “ArE”, batez ere) (ikus, AZKUE, Dicc. I, 55. eta 62. orr.; eta “EskuarA” aztertzerakoan honela dio: “(B-m (“Markina” adierazten digu), Gc”: 278. orr.; eta “EskuarE”: (B, G), rastrillo; Var. de ESKUARA”: ibid.

ATSAKABA: “ezteutsudala aiatatuko atsakaba emongo deutsun berbarik”

24. orr.; passim. Azkuek ordea “AtsakabE” hitza dakar bakarrik bere hiztegian, eta Peru Ab. aipamenarekin gainera: AZKUE, Dicc. I, 97. orr. Ene ustez Mogelek “-A” itsatsidun bezala darabil; hor ditugu adibide garbiak alde batetik, eta bere joera, -A -z amaiturik, bestetik.

- “ian egizu atsakaba бага” 133. orr.

Noizean behin -EA deklinabide eran ere agertzen zaigu:

- “...ta dongeak, atsakabea ta ikarea” 65. orr.
- (esaera zaharra): “liñoaren atsakabeak, amai gabeak” 96. orr.

Baina forma honek ez digu auzia argitzen, are gutxiago alderantzizko edibideak ditugunean.

ANDRA: (izen hau ere beste Euskalkietan “AndrE” irakurriko da; Akitania-ko izkribuetan ere “-E” -z amaituta agertzen zaigu. Baina Markinaldeko Bizkaieran “AndrA” nagusitu zaigu, gaur arte:

- “Bentera andra zar erdi itxu bat...” 135. orr.
- “Andra ezkonduak estaldu eroazan buruak” 60. orr.
- “gizon ta andra guztien petxua” 125. orr.

- “lau gizon ta lau andra” 129. orr.
  - “alperra bada, eztala gizon ta andra ona izango” 80. orr.
- ASTURIA: (abere) “begi zetakadun edo Asturiakoak”: 73. orr.

Baita Akitaniako dokumentuetan agertzen zaigun erara, D eta R bitarteko “e” gorderik:

- “etxanderak jira askogaz” 60. orr.

Baina “amandre” idazterakoan “amandrE” darabil, banaka baztutan behintzat: “ekartzu orain, amandre, beste beso ori” 45. orr., dio M. Juanek.

ARIMA: ondorengo erakuslearen bokalarekin bat egin gabe:

“errazto garbituko dozu arima ori” 137. orr.

ARRETA: “atsegin ta arreta andi bategaz” 89. orr.

AGA: hitz konposatueta agertzen zaigu, gehienetan:

- “aga - arria” 90. orr.
- “Uraga” 84; “Burdinagaak” 91.

ARRERA: “eskerrik asko egin deuskuzun arrera ona gaiti” 91. orr.

ARASA: “arasak” 101. orr.

ASKORA: “askorea” 100. orr.

- “burpillak lokatu ta askora bat emongo balitzakizu” 20. orr.

ARTZANORA: “artzain txakurreri esaten zaie artzanora” 121. orr.

ARRAUTZA: “... egiten ditu bere arrautzak” 124. orr.

ALGARA: “... soiñu, algara ta barre gozoetan” 98. orr.

AGURA: “ez atso, ez agura alkandora barik” 97. orr.

AILLA: “... atzeti edo aillapeti aizeak” 119-120. orr.

ARDURA: (deklinabide amaiera asko hartzen ditu, eta beti “-A” berezkodun bezala ikus, II. Atala):

- “artuko dot ardura andi bat” 131. orr.

ARRANTZA: “... arrantza baten isten zituela idi-jaubeak” 136. orr. Ondorengo honekin nahastu behar ez dena:

ARANTZA: “dauka barruan iraatsita arantza gogorra” 65. orr.

ARRETA: “... arreta apur batekin” 109. orr.

ASABA: (Atzizkien atalean esan dugunez “-ABA” atzizkia ugaria dugu Peru Ab.): “gure aasabak erakatsi (sic) deuskuezan ekanduakaz” 25.

AZA; OKELA: “... arbi, aza ta okelea erretillu baten” 25. orr.

AUKERA: “zeure aukeran” 66. orr.

ABARKA: (hitza ugaria): “leortu daiezan abarka bustiak” 68. orr.; passim.

ATRALAKA: “etxe utsa, atralaka utsa” 80. orr.

ABIA: “... euren abia edo leza-zuloetara” 72. orr.

LEZA

AMA - AMA: “ama-ama gaisoa, ekartzu beso...” 45. orr.; 46.

ALA: “isten dozu alaz beterik eriotza gogor baten...” 47. orr.

ERIoTZA

APA: “emoidazu apa laztan bat” 105. orr.

ARBOLA: “abe bizi edo arbola askoren izenak” 131.orr.; 132.orr.

- “arbola txito asko” 115. orr.

ARTZA: (“zaranda”; ez nahastu “artz” piztiarekin): -TU aditzbihurtzailea erantsirik:

“andrakumeak artzaatu daroe, isteko galgaraua...” 102. orr.

AKIAKULA: “iltera badoa (gaisoa) atxakia, esesiñoē ta akiakulea aoan”: 22.

AZA: “Aza ta okela zati”: 25. orr.

—B—

BELA: “erroia da bela -mueta” 127. orr.; “bela ta beste txori garau zaleak”: 102. orr.

- “kanpoan uso, etxean bela”, esaera zaharra, 118. orr.

BIZITZA (B-erak, eta G-erak ere bai “-A”-z amaitzen du): “ta daroa (mozo-loak) bizitza bakar bat”: 124. orr.

BURLA: “.. ez zure desberguenza (“-t” -rik gabe) ta burlak entzutera” 24.

BOGADA: “barriro bear dau bogada edo lisibara” 96. orr.

LISIBA

BASABERA: “basaberak esaten iakee txikar edo igon baga datozanai”: 132. orr.

(ez nahas “Basabere”-kin: ganado montes)

BERAZA: “erreten sagar mueta asko: berazak, gatzamiñak, urtebeteak, domentxak, kurkubieta”: 66. orr.

BERBA: izen oso ugaria Peru Ab. eta amaiera askokin agertzen zaiguna; “-A” itsatsidunen deklinabidea aztertzerakoan adibide ugari jaso dugu; orain banaka batzuk ipiniko ditut, adibide gisa:

- “... berbeak berak diño...” 124. orr.
- “... ez berba gitxitan gauza geiago” 32. orr.
- “... amaren sabeleti ikasi eban berbeetan” 28. orr.
- “berbarik onen esango deutsuna izango da...” 30. orr.
- “... berbea moteldu” 34. orr.

BIGANTXA: “daukaguz bigae bat, bigantxa bi” 70. orr. (ikus, Atal honetan: II. B: Izen bereziak)

BORTXA, GERLA: Baigorritarraren ezpainetanik honela entzuten ditugu:

- “indar utsez ta portxaz (sic) gerlara (sic) sijoazenak” 117. orr.
- GERRA darabil M.Juanek: “etzara gerraan ibilli...?” 116. orr.

BASATZA: bi eratan: “eztabil zu legez basatzarik basatza” 17. orr.

BANDIOLA: “Bandiola” 91. orr.: erdal itzulpenik gabe; Hiztegian Azkuek ez dakar: I, 130. orr.

BITSADERA: “Bitsadera” 91. orr.: Hiztegian

BABA: “...dator artoa, dator baba...” 101. orr.

BERBEETA: hitz ugaria Peru Ab.:

- “Badirau bere berbeeta ak, ...” 131. orr.
- “oneek (tubaldarrek) ekarri eben euren berbeeta” 130. orr.

- “Euskerea zala berbeta au” ibid.
  - “arteetan etzan munduan berbeeta bat baiño” 129. orr.
- BENTA: “eskribaua zain dago Benta baten” 135. orr.
- BEARGINTZA: “arrotasunez asi eben beargintza a” 129. orr.
- BARAILLA: “emen baraila, deadarra, auzkea ta nasaitasuna” 41. orr.
- BIZIERA: “... aututen dabeen bizieran” 59. orr.
- BASABERA: “basaberak esaten iakee txikar igon бага dagozan abe ta...” 132. orr.
- BATZA: hitz koposatutan:
- “egin eben beste txoriak euren batzaarra, ta...” 123. orr.
- BRESKA: “erle goan nahia, ez zti ez breska”: 118. orr.; “erle” darabil bai-gorritarrak bere esaeran.

-D-

- Urriak dira D -z hasten diren hitzak Peru Abarkan.
- DONGA: amaiera ugariz aberastuta agertzen zaigu: “donga, Dongaro, Dongarik, Dongarorik, Dongakeriak, Dongeak, Dongakoak, Dongatzat, Dongaak. “-A” itsatsidun atzizkien atalean adibide ugari jaso dugunez gero, hemen bat edo beste bakarrik:
- “baiña bildur, donga egiteti atzeratuten gaituana” 65. orr.
  - “burutaziño ta zaio donga orreek kendu egizuz” 105. orr.
  - “aize dongaz bete anadin” 30. orr.
  - “...ta dongeak atsakabea ta ikarea” 65. orr.
  - “... bere arrotasunaren dongakeria gaiti” 124. orr.
- DITXA: “... nire ditxa bagea!” 44. orr.
- DENPORA, ALEGRIA: “apal-ondoan igaroko dogu denporea alegria onean” 70.
- DOMENTXA, KURKUBIETA: “domentxak..., Kurkubietak” 66. orr.
- DESBERGUENZA: “... ez zure desberguenza ta...” 24. orr.

-E-

- BOTIKA : “...errezeta bat egin, botika asko artu eragin...” 16. orr.
- ERREZETA
- EGIA: “au” erakuslearekin: “egia au obeto arguitzeco”: ERACASTEAC 202. orr.
- EZGAUZA: “mai, aulki ta ezgauza batzuk egiten”: 104. orr.
- EZKONTZA: (“bat” mugagab): “etxeko kaltean dau ezkontzaren bat iaramon бага gurasoi”: 69. orr.
(zalantzazko hitzen atalean gehiago, VI. Atalean).
- “egia da zuen kapela...” 28. orr.; “Ze egia ederrak!”: 80; 100.
- EPAILLA: “ori epailla baten zer-egiña da” 23. orr.; 24; 73; 55.
- “epailla ona” 24. orr.
  - “ill-epailla edo anatomiko ona” 24. orr.
  - “Ondo diñozu. Epailla ta arategia euren ganera artu...” 73. orr.

EUNLA: "tramankulua dauka eunla andreak" 99. orr.

- "eunla batek..." 95. orr.

ERRAKUNTZA: "Huna bada... bertze orrakuntzak", dio Baigorritarrak: 118. orr.

ESAERA

ESAKUNTZA : "orri esaten iako euskeraz esaerea edo esakuntzea" 79. orr.

ERA: "... ta ori erea dan guztian" 17. orr.

"lapikoa eraz, ta urrean euki" 66. orr.

- "emen era ona eukita" 136. orr.; 104.

ESKERGA: "zilbota txito eskerga (enorme) ta urtena" 136. orr.; 17

ESKUDA

ESKUTADA : "... egiteko eskudak" 97. orr.

- "eskutadak dituguz gero orraztuten" 97. orr.

EZPATA: "ezpata oneen otsean..." 97. orr.

ESKUARA: (Baigorritarraren ahoan, beste guztietan" Euskera"):

- "gosta zitzaidan emengo eskuara aditzea" 118. orr.

EUSKERA

ERDERA : "... erdi erdera ta erdi euskera" 111. orr.

ESTOLDA

ESTOLDA: "estolda-aldea" 90. orr.

ERREGUTADA: "arto edo ogi erregutadak koipatsuz" 39. orr.

Gazteleraz "R"-z hasten diren hitzak Euskeraz "E"-z edo "A"-z:

ERRUEDA: "Erruedea" 90. orr.

ERRETAILLA: "Erretaila luze orreek" 28. orr.

ERROPA: "Erropa oneekaz" 137. orr.; "Arropa": ERACASTEAC, 201. orr.

ERRENTA: "nire etxiaren errentak" 44. orr.

ERRIOJA: "Bizkairik (sic) geienak Erriojara daroa dabena ta eztabena" 59. orr.

EIZA: "onela ongi datorkio eizari... eizaan ibilli oi dalako" 120. orr.

- "berori eiza-zalea da" 124. orr.

ESAMINA:

LOTSA: "ortarako igaro nituen iru esamiña kruel tribunale lotsa andiko baten" 19. orr.

ERROTA: "... zorroturik, daroe bolu edo errotara" 103. orr.

ELIZA: Kredoan "Eliza" darabil, besteetan "Eleiza":

KATOLIKA • "Eliza Katolika..." 109. orr.

AMA • "Eliza Ama Santa guziakikoa" 111. orr.

- "Eleizakoak eragitera doaz norbaiti" 49. orr.

- "Eleizeak artuta daukazanak..." 28. orr.

ESKOLA

EUSKERA: Euskera ta Erdera, passim agertzen zaizkigu:

ERDERA • "zein ederto euskera berba egiten dozun eskolarik euki baga". 49. orr.

- "... uri-barruetakoak erdera askogaz nastetan dogula euskerea" ibid.

- ESPAÑIA, eta ESPAÑA darabiltza: “Euskerea zan antxinako España guztiko berbeeta” 130. orr. (Eusko iberismoa azalduz)
- EZKONTZA: “etxeko kaltean den ezkontzaren bat” 69. orr.
- ERIDA: “eztira ez orrelango eridak bedartxuakaz osetan” 33. orr.
- ERIoTZA: “atera dot eriotzearen autzetati” 23. orr.
- ERA: “adiuntzaz ta era onez edo asierati gatxari bidera urten...” 81.
- “abagadune txito erazkoa da illuntzeta ta apal-orduraino...” 104.

—G—

- GAUZA: sarri agertzen zaigun hitza denez gero, hemen banaka batzuk bakarrik ipiniko ditut:
- “barregarritzko gauzaren bat...” 30. orr.: mugagab.
  - “zuek iakin ezin ziñaian gauza bat” 128. orr.: “bat”-ekin
  - “... gauza ez batzuk” 29. orr.
  - “gauza on guztiak” 28. orr.
  - “Gauza askoren...” 130. orr.
  - “erri askok gordetan ebeela gauza bera” 132. orr.
  - “gauza askotan...” 130. orr.
  - “eztago nire etxean beste gizon gauzarik” 134. orr.
  - “agindu guri al daigun edozein gauzatan” 91. orr.
- GURA: “-A” itsatsidun atzizkien atalean ikusi dugu:
- “... diru-gureak azi edo geitu” 21. orr.
  - “... ta edangura ainbeste berbaren ondoren” 26. orr.
  - “... ikusteko gurez, ian-barri goseaz...” 62. orr.
- GAILETA: “ekarri daigula gaileta baten ura...” 25. orr.
- GAZTAINA: “... morokilla, eznea, gartzainak ta sagarrak” 29. orr.
- GORULA: “gorulak gero dabee egiten aria” 99. orr.; 83.
- GARRANGA: “au, garrangea” 91. orr.
- GALDA: “lan au egin oi dabe eguzki galdatan” 98. orr.
- GORABERA: “zenbait gorputzeko gorabera ta...” 103. orr.
- GANBARA: “gari ta artoak daukaguz giltz baga ganbara zabalean” 58. orr.
- GILTZERA: “ioake atera giltzera andrea” 63. orr.
- “ioan eztedin ara, etxe giltzerea. “O ze ikarea!”: 63-4. orr.
- GELA: “bakotxa bere gelara” 74. orr.
- GRAZIA: “Ave Maria, graziaz betea” 108. orr.
- GALTZAILLA: “... ordi galtzaila bati” 33. orr.
- GALDARA: “topiñak galdareari, ipur baltz!” 81. orr.
- GORRISTA: “arpegi gorrista” 136. orr.
- GARRAMA: aditz bihurtuta: “gero orraztuten ondo garramaduta” 97. orr.
- “gero dator garrameetea. Garramauta, gabikotu bear da” 94. orr.
- “GERLA” esaten du Baigorritarrak: “gerlara ethorri ginean” 117. orr.; eta “GERRA” M. Juanek: 116. orr.

Oharra: GAZTAE: ikus, “Amaiera Bereziak”, atal honen azkenaldean, “B) izen bereziak”. GILTZA: ikus, zalantzako hitzen atala: VI. ATALA.

-I-

- IMITXA: “Bentako imitxa guztiak ez nenduen iratzartuko” 75. orr.
 IZUNZA: “oneek, izunzak (sic)”: 96. orr.
 INKA: “... inkaren apur bagarik” 33. orr.
 IKARA: “ikara bageaz” 17. orr. “ezteust ikararik egiten” 45. orr.
 • “O ze ikarea!” 63. orr.
 IOSLA: “sartuten da iosla edo iostuna” 96. orr.
 • nomin. plur. -AA bikoteaz: “ioslaak artuten dabee...” 99. orr.
 IAGOLA: “Eliza-iagola abadeak...” 111. orr.; 83. orr.
 ILL-EPAILLA: “... ill-epaila edo anatomiko ona” 24. orr.
 IMINTZAILLA: “...andrakume azur-imintzailla...” 23. orr.
 IIELA: “lagunduten deutsee agoia su-azpiti ateraten Iiela ta gatzamailleak”
 84. orr.
 • “lanak geratuten dira Iielearentzat” 84. orr.
 • “Iieleak esan gura dau iieztu edo irunduten dabela burdiña” 83. orr.
 • “Ola-ielsak burdiña biribildu ta...” 83. orr.
 IALLA: “liña ialla gaisoak...” 98. orr.
 IRAKURLA: (arrotz kutsaketaz, amaieran): “nik ezin dot irakurlante andia izanik” 49. orr.
 ERACASTEAC -en ere -LA -z amaituta agertzen zaigu:
 ICASLA, IRACASLA: “iracasl*a* obeagoak” dio, ez “iracasl*E*”; eta esaldia zuzentzerakoan hau irakurten dugu:
 “icasl*A* obeac”: ERACASTEAC, 214. 20, eta hutsa zuzenduta “Utsegiñen Zucenvidea”-n
 Ondo agertzen zaigu Bizkaieraren joera Mogelengan: -LA -z amaiturik, ez -LE -z.
 IZARA : “miesazko izararik” 34. orr.
 MIESA :
 ILLETA: “... auspoen illeta soiñu...” 87. orr.; 58.
 IAZOERA: “sagutxuen berbeeta ta iazoerak entzunda” 65. orr.
 IRRINTZA: “berlarluze baten irrintza estua dantzut” 50. orr.
 IRA: “atxurren, laietan, irabatuten”, 30. orr.
 IORRA: “... landara iorraan” 30. orr.
 IOAERA: “agurra... esaten dana sarrera eta ioaeran” 110. orr.
 SARRERA
 INDRISKA: “... meza entzutera iaiegunetan indriska ta edurra bada bere”
 30.
 IRAZTRAMA: “iraztramaak” 96. orr. (las aspas del urdidero)
 IRAKASLA: “Iiela guztien iagola, irakasla ta burua”, 83. orr.
 IAGOLA

-J-

- JIRA: “eztot jira bat egin gau guztian” 75. orr.
 JERA: “... egiten deutseeugu abegi, jera (xera = agasajo) ta...” 67. orr.

JITA: "lepoa makurra ta jita artua" 42. orr.

JAUNKA: "... enintzan jaunka zugaz egongo" 16. orr.

—K—

KARKARAXA: "oilloak karkaraxaz asteaz batera..." 76. orr.

KALTEGILLA: "gure kaltegilla ta arerioa bada bere" 49. orr.

KURA: apaiz eta abade izen oso arruntak izanik harritzekoa da zelan KURA darabilen. Herriko Parrokoari "Kura" esaten zitzaion, dirudienez. "ERACASTEAC" -en egileari buruz ari dela zera irakurten dugu idazburuaren azpian bertan, "Ateratzen du arguira Guiputz itzqueran..., DON JUAN ANTONIO MOGUEL, ta Urquizac: Marquinaco Cura, edo Anima-zaia": ERAC., Iruñean 1800. urtean.

• "gure erriko kureari entzun deusat..." 49. orr.

• "...Cura edo animazaiac...": ERACASTEAC, Itz-aurrecoa, XVI. orr.

Gure Juan Antonio Mogel Xemeingo Erretorea izan bait zen luzaroan.

KERELLA: "... doaz kerellak emotera" (nekazariak) 136-137. orr.

KURKUBIETA: "... domentxak, ... kurkubietak" (sagar muetak) 66. orr.

KORTIKA : "... ugarrik, zetakarik edo hortikarik ete daukan" 51. orr.

ZETAKA

KANKRENA: "-TZAR" atzizki handikariak: "kankrenatzar bat iaioko iako..." 33. orr.

KOPLA: "-TXU" atzizki ttipigariak: "Peru, artu dozu gogoan koplaxua?": 31. orr.

KOILLARA: "zurezko koillara bat ekarten ba-deuskue" 25. orr.: "bat" zenbak.

KULPA: "ze kulpa daukee beste gure opiziokoak..." 17. orr.

KEZKA: "eta kezkarik euki eztagizun, neu aituko naz erriko kureza" 137. orr.

KURA (abade)

KORTA: "eldu zan korta batera azeri bat" 55. orr.

• -A + -E = -EE eginik: "idiak korteetati atera ta salduten" 136. plur.

KARTZELA: "... kartzelan burua ikusteaz..." 136. orr.; 134.

KERELLA: "emon dau kerellea" 134. orr.

KUTXA: "... gorde zituala kutxa ontzi moduko baten" 129. orr.

BIZITZA

: "... bizitzea eukeen kriatura guztiak" 129. orr.

KALTZA: "-erdi" atzizkia hartzerakoan berezko -A galdu egin du:

• "ezta zer eskatu iakerik, ez kaltzerdi, ez abarka..." 82. orr.

KONBITA: "errazoa da neuk ekartea konbita" 55. orr.

Oharra: KATE, ikus "Amaiera bereziak", atal honen azken aldean.

KANPAE: ibid.

KONPIANTZA: “¿zer?; eta egiten dozu egun bat bere konpianza-apur bat ezteutsuen etxean?” dio M. Juanek Praiska Bentako neskameari: 40. orr.

KANTIKA: “... Baigorritarren kantika” 117. orr.

KUMA: “... oillanda ta usakumezko erria”: 72; eta esaera zaharrak, aintzina mintzaira azalduz: “erroiaren arrautzak, usakumerik ez”: 80.

- Zar. eskuidatzian ere “usakumezko erria” datorkigu: 81. 17; eta “erroiaren arrautziac, usacumeric ez”: 90. 13., ibid.

Esaldi hauetan -E-z amaitutakotzat agertzen zaigu. Gaurregun ere Munitibarren, Markina ondoan, “txori kuma”, “kuma abija”, “etxeukak kuma(r)ik” esaten dute

- Azkuek, “kuma” = *cria* (B, m...): *Dicc.* I, 507.

KOKADA: (eructo, regüeldo): “ez nuke kokadarik egingo”: 88. orr.

KLARETA: “txakoliña, klareta ta naparra”: 73.

—L—

LEIA: “alkarren leian” 96. orr.

LOTSA: “... kruel tribunale lotsa andiko baten” 19. orr.

LANDA: “... iakin egizu deritxola ‘Landeta’ landa eder baten dagolako”, hau da Perun baserri izena: 47. orr.

LEZA: “... euren abia edo leza-zuloetara” 72. orr.

- “... leza ilun ta eskutukoetati...” 154. orr.: “M. Tulio Ciceronek Cati-linaren kontra egiñiko bigarren berbaldiaren aurrena”-n.

LUKAINKA: “ondo etorriko iakoz lukainka-adar bi” 40. orr.

LUMA: “... ez begiratu lumara” 80. orr.

LAKA, MENDA: “eio-ondoan, bere laka edo mendea errotariak artuta...” 103.

LANDARA: “zutinduten dira landara gazteen orri samurrak iaateko” 71. orr.

LANGA: “beiak sartu dituzue langa arteko zizkuetan?” 70. orr.

LAPURRETA: “lapurreta gitxiago egingo dau emendi aurrera” 47. orr.

LANDETA: “... Landetako baserrian”... 73. orr.; 57.

LASTAMARRAGA: “bat” zenbakiarekin: “lurraren gaiñean lastamarraga bat estalki zantarragaz” 86. orr.

LAMA: “... izerdi lamatan” 98. orr.

LABA: “daroe (ogi ore) labara” 103. orr.

LANTZA: (lanean ari): “hekien etxeetan lantzan ari” 117. orr.

LUMA: “luma bat baga”: 123. orr.

- “emon utsezan luma alik onenak” (mozoloari) 123. orr.

LARRA: “... larrako belar-zalea... eskatzen du (sic, Kiputzaren ahotik) larran ibiltea...” 121-122. orr.

- 1881.eko argit. baditu aldaketa batzuk: “belar”-en ordeztu “beDar” irakurten dugu, eta “larran” (-A batez) barik “LarrAAAn”: 176. orr.

LORA: “andiki askoren alabak loraz ta bitxiz beteta...” 29. orr.

LAIA: “Laiak”, 100. orr.

- “Laietan”, 100. orr.

—M—

MINBERA : “aragi minbera ta guperak bide daukazuz” 39. orr.

GUPERA : “aragi minbera ta guperak bide daukazuz” 39. orr.

MENTURA: “... menturaz ezagutu ta...” 137. orr., 48.

MEA, BURDINA, OLA: “ikatzak olara eroaten, errenterietatik mea ekarten, burdiña bera eraasten” 85. orr. = “meategia”, 91. orr.

MATRAILLA: “... matrailla-alboak gizen-gizenak” 136. orr.

- “matrailla-alde aek e-ztagoz...” 136. orr.

MENDA : “bere laka edo mendea errotariak artuta...” 103. orr.

LAKA

MUETA: “egin oi dira batzuetan iru ogi mueta” 103. orr.

MATASA: “matasarako bear da itxoroskia” 99. orr.; 95.

MAZURKA: “areek, mazurkak” 96. orr.

MEA: sarri agertzen zaigu hitz hau burdiña oleetako gora beherak azaltzera-koan:

- “Mea” 91. orr.
- “io bear dau mea ta zaindu lapikoa” (gatzamailleak) 86. orr.
- “Mearen errauts ta loikeria” 89. orr.

MIESA, MILIKA, BUPERA: “gizonaren milika ta buperea! Zer gura zenduke, Miesa utsez egiña?” 77. orr.; “Miesazko izararik” 34. Garai hartako baserritarren apainduria ezagutzeko, horra hemen soineko batzuk:

MARRAGA, PRAKA, ABARKA: “praka odolestuak, abarka ta dagokazan kaltzerdi marragazkoak ta buruan txapela” 77.

MISPILLA: “mispilla ta intxaurrak, okaran ta madari” 62. orr.

MARATILLA: “eztago ez itxirik gureztat maratillarik” 63. orr.

MISIONISTA: “eztot nik zuek legezko misionistarik entzun” 65. orr.

MENBRANA: “... kutisa, kutikulea ta membranak” 52. orr.

MEZA: “meza nagusira ioateko...” 60. orr.

MARIA: “Mariaren ipuin...” 61. orr.

- “Maria gurea goruetan bear eztan orduetan” 80. 22

MASUSTA: “masusta txikarra” 132. orr.

MODA: “moda-modara iantzia” 133. orr.

MARKA: (“bat” zenbakiarekin, mugag.): “nire arpegiko markaren bat...” 134. orr.

MAKILLA: “makilla бага...” 34. orr. (Hitz hau VI. atalean ugariago).

MUGITA: “... soloa dagoan laarrez, mugitaz, azkiz... beterik”: 139. orr.

—N—

NESKA: passin dakurgu: “enaz ni neskea, neskatilla utsa baiño”: 24.

NESKATILLA: passim: “neskatilla ona daukazu”: 47; “neskatilla ixilla

dirudi” 47; “neska zantar, jausi ta...” 60; “neskatilla onek... 68; “neska-tilla batek” 68; “neska atera...” 24; “neska batek” 24; passim (ikus. II. Atala: eta VI.)

NEBA: “... bere nabaakaz”: 68.

NOTIZIA: “notizia oneek” 131.

NARDAKEA: 90 orr.

—O—

ORA, BURRUKA: “ala zelan dabilizan burruka (sic) oratzarragaz zuzendu ezinik” 89. orr.

OBA: “andikiak baiño bizona ohea daroe” 136.

OSAGILLA: “Barberu edo zauri-osagillaren baten premiña бага” 21. orr.

OLA: sarri datorkigun hitza da: “dakustanaz gau ta egun dabil olea” 86.

- “nun ilten dira oleetan baiño zezingei...?” 87. orr.

- “andikiak eurak datoz nozbait olara” 87. orr.

ORMA: “gabiaren ots, ormaak ikara iminten dituanak” 87. orr.

ORA: “zakurra”, ez nahastu goragoko “ORA”-rekin = masa: ikus ondorengook

- “artzain txakurrei esaten zaie artzanora” 121. orr.

ORA: (masa): (“bat”-ekin): “... geratuten da ora bat eginda sutegian” 89. orr.

- “... ezarri bear iako ogi-oreari” 103. orr.

ONTZA: (egazti): “ontzari ez begiratu lumara” 80. orr.

- “ontza” 126. orr.; 123.

Ondorengo honekin nahastu behar ez duguna:

ONTZA: (dirua): “lau ontza aketirenak, lau lauko...” 42. orr.

OILLANDA: “eztogu ez oillandarik, ez eperrik ian” 42. orr.

- “Landetako baserrian... oillanda ta usakumezko erria” 73. orr.

OTA (árgoma): “ota - sostrak” 102. orr.

ia denak hitz konpos. dira eta ez da garbitu auzia, nahi bezala).

Azkuek, “ot4” = Bc “dio”: *Dicc.* II, 142.

- “otea” 132. orr.; “ota-maru” 132. orr.

- “ota atxurra” 100. orr.

OTA (cama de las gallinas): “oilloak... egur-gain edo otaan” 121. orr.

OTA-EPAILLA: beste Euskalkiek “EpaillE” egiten dute; baina Mogelen idazkerarik arruntena ikusirik sail honetakoa dela dirudi!

- “luebagiña ta otaepaillea da” 106. orr. (irakur 27. orr. esana)

OTZARA: “gero isten ditue otzaran kukustuta” 94. orr.

OKELA: “platearean ateraten dira aza ta okelea” 25. orr.

- “ze okela-plaga da au?” 29. orr.

- “okelatatz ipiñi iaku aketirenaren aragi gazitua” 29. orr.

- “platearean ateraten dira aza ta okelea”: 25. orr.

ORMA: “orma-bedarrak gozatuteko...” 33. orr.

- “... ormaak ikara iminten dituenak” 87. orr.

OLGURA

: “... daroan bizona olgura ta gozo andikoa” 103. orr.

BIZITZA

OLGETA: “iru bat ordu olgetan soñu...” 98. orr.

- “lenengoan olgetan giñen...” 65. orr.

OPA: “eztakizu etxakola iñori gatzik opa bear...?” 49. orr.

—P— —F—

PRANTZIA: berezko -A ondo zaindurik: “Prantziara, dio Baigorritarrak, enuen joan nahi” 116. orr.

- “Prantzian ta Españian...”: ibid.

FAMILIA: M. Juanen ahoan “F”-z ipintzen digu Mogelek: “brindo zure ta familia guzti onen osasunerako” 74. orr.

PUSKA: “ogi-puska bategaiti...” 58. orr.

FABRIKA: berriz ere M. Juan mintzo zaigu “F” soinuaz hasirik:

- “da emoteko Jaungoikoari esakerrak ikusirik fabrika ain ederra” 51. orr.

PORTUNA: “erakusl. lotuta: “alegretan naz eukitea zuek esagututeko portuna au” 106. orr.

PRAKA: “praka odolestuak...” 77. orr.

PIZTIA: “... txakur urriñeti igarten deusana piztia asko iakin ta...” 72. orr.

- “zapoa bere esaten deusagu piztia atsitu zapalari” 60. orr.
- “piztia zital onek” 125.

PIZTA: “... piztaz ta bakarrez beteak” (begiak) 40. orr.

PENA: “... soñuez emoteko pena lazgarriak” 98. orr.

PODAINA: “podaina” 100. orr.

PERTIKA: “pertika” 100. orr.

PLAGA: “ze plagak zirikatatu nenduan...?” 134. orr.

PLAGA: “botako zendukedaz plagearen etxera” 40. orr.

- “Ze okela - plaga da au?” 28. orr.

PAMA: “pama guztia” 17. orr.

- “pama geiago euki” ibid.

PREMINA: “premiñaz da ezin bestez baiño” 15. orr.; 70.

PIESTA: ... zuen berbeeta piestaz legez esana” 65. orr.

PUSIGA: “pusigea edo garnuontzia” 54.

POPADA: “popadea” 54.

PUSIGA: (enredador): “da ordi pusiga etxe guztia ondatu dabena” 33. orr. ikus beste adibide batzuk II. Atalean: “Berezko -A” dunen Deklinabidea”, batez ere.

—S—

SAMA: “... sama, beso edo gorputzean” 125. orr.; 72

SALDA: “makallao-saldea artuta...” 136. orr.

- “... ze salda daukagun” 73. orr.
- “... gorrituriko saldaak...” 73. orr.; passim

SANGRIA: “lenengo egin bear dana da sangria bat” 44-45. orr.; 45.; 18.

- SONA: “dira sona, dulabre ta askotakoak” 100. orr.; 123.
 SARDINA: “sardiña ustelduak ianda” 136. orr.;
 • “katuak daroan sardiñeari, oratu egiok” 81. orr.
 SARRERA: “... lenengo sarreran...” 115. orr.; 110.
 SOLDATA: “... soldatea artuta, ioan zakioz etxeti” 40. orr.
 SERBILLETA: “serbilleta oraingoan ordean... aus-zapi edo marrats bat” 25.
 SEME-ALABA: “nun dira zure seme-alaba ta otseiñak?” 78. orr.
 • -A + -E = -E: “seme-alaben lotsa onak ta...” 67. orr., (plur.)
 SAKA: “gizon sakatu ta eroapen andikoak” 31. orr.
 SALSAS: “Peru, zuk aituten dituzula berba salsa ta gatx orreek?” 109. orr.
 SOSTRA: “ota - sostrak” 102. orr.
 SARDA: “Sardea edo simaur batzailea (sic)”, 100. orr.

-T-

- TRESNA, ERREMIENTA: (sarri agertzen zaizkigu hitz hauek, eta gehienetan elkarren ondoan): “... emengo zurkulu, tresna, erremienta ta ikuskizunak” 89. orr.; 100; 96; 95.
 TEMA: (Dema): “... etzeunskioe irabaziko temarik nok obeto egin” 20. orr.
 TXAPLATA: “iminiko litukee txaplataxuak, ta eraatsi...” 20. orr.
 TABERNA: “batuten zirean tabernetan ta nun-nai” 16. orr.
 • “tabernarik taberna dabil” 33. orr.
 TXITA: “... txori ta txitatxuak atrapatuko” 126. orr.
 TXIMITXA (= IMITXA: hau, bigarrena, darabil gehienetan): “tximixa edo Imitxea da tximurtxi edo imurtxi egiten dabelako” 125. orr.
 • “Imitxa”: 75. orr.
 TOLARA: (“Dolare” Euskalki batzutan): “eztago ikusi baiño zeinbat tolara topetan direan...” 61. orr.
 TANTA: “... ez izerdi-tanta ta bero asko...” 84. orr.
 TXIRRINGA: “onako au, txirringea” 96. orr.
 TXANTXANDURA: “txantxandurea aurrez eginda ezarri bear iako ogi-ORA oreari” 103. orr.
 TRANPA: “burni-tranpa paratuta...” 113. orr.
 TERREINA: “bat” zenbakiarekin: “Praiska... ekarri egizu gero terreina bat” 45. orr.
 TESTIGANTZA: “neskatilla serbitzari baten testigantzea ezta asko” 48. orr.
 TRENZA: “buruko ule-trenza...” 40. orr.
 TXARRANTXA: “txarrantxea deritxon orrazi askatuan...” 98. orr.;
 • “txarrantxariak ditu txarrantxan iminen kukutsak...” 99. orr.
 TOBERA: “Toberea” 90. orr.
 TXURINGA: “txuringea” (esfinter): 54. orr.
 TOPINA: (-A berezkoduntzat hartzen duela Mogekek, uste dut):
 • “topiña” 91. orr.: “marmita”, artik, gabe erderatu du Azkuek
 • “Topiñak galdareari, ipurbaltz” 81. orr.

- -A + -A y6 -EA egirik: “neskatilla, ekarri egiguzuz topiñean kusi ditudan arbi, aza...” 25. orr.
Azkuek ere horrela hartzen du: *Dicc.* II, 284. orr.: “topiña = marmita”.
Baina, “topin ona beti izaten da”, dakurgu: 59. orr.; 1881. ekoak 93. orr.

-U-

- URLIA: “... ezkontuteko itunduta dagozala urlia mutillegaz” 69. orr.
 UARKA: (catre): “eztozu ikusiko ez uarkarik, ez...” 86. orr.
 UGAZABA: “neskatilleak esango deutsa ugazaba — andreari” 30. orr.
 • “... ez ugazabak dabeen guztiti” 72. orr.
 USA: “... inguruan usa edo erribasuak” 71. orr.
 ULE-TRENZA: “ule-trenza” 40. orr.
 URTZAILLA: “dira lau beargiñ: Iielea, Urtzaila bi, ta Gatzamaillea” 82. passim.
 URAGA: “Iieleak bere uragiaz (sic) darabil gabia” 84. orr.
 • “r” gabe: “Uiaikia edo uagea” 90. orr.

-Z-

- ZETAKA: “zetaka gorrituak agertuten...” 125. orr.
 • “... oneen obrera baltz ta esku zetakatuak ikusi arren” 88. orr.
 ZALGA: “... zalga ta bedar txar guztia” 102. orr.
 ZEPA: “... urten bear daben zepa- geiari...” 89. orr. (escoria)
 • “geratu iakozan loiak, zepa ta txatarrak” 84. orr.; 89
 ZIRIKA: “ez ardi, ez imitxen ziridak” 34. orr.
 ZAUNKA: “... ezaban zaunka aserre usaiñekorik egingo” 57-58. orr.
 ZAPATA: “... zeure zapata batzuk...” 60. orr.
 ZAUNKA: “...txakur- zaunka da” 57. orr.; 58
 ZERRA: “zerrea” (sierra): 104. orr.
 ZARA: “zaraak” 91. orr.
 ZAMA: (-ARI atzizkiarekin): “zamarria da zamatu (edo batzuen berbeeta txaarrean) kargauta doana” 128. orr.
 ZURDA: “zurdaak” 53. orr. (crin, cuerda de crin)
 (“abe bateti esegita beste orakarririk ezeukana, ezpada zaldiule edo zurda eten-erraza”: Juan Ant. Mogelek euskeratua, Latinetik: “Gizon dongeen biotzak zaurituten ditu barruko arrak”: PERU ABARKA, 1970eko argit., 55. orr.) (1).
 ZEPA-AMEA: “Zepa-amea”: 90. orr. (pieza donde apoyan los postes del martillo pilón).

---

(1) *Oharra*: Ondo dakigu Atal honetan ez zaizkigula agertu Lehenengo Atalean ipinitako “A” itsatsidun hitz guztiak. Beste Ataletan ematen dira, Atal bakoitzak bere berezitasuna bait du.

II. Amaiera bereziak

A) Deklinidearen amaierak

1. -A + -A = -A (-A bat bakarrik): arautzat hartzen den era.
2. -A + -A = -EA: Bizkaieraren amaiera arrunta, zaharra eta Mogelena.
3. -IA + -A = -IA.

-IA -z amaitzen dira: • izen arruntak: anaia, abia, egia, notizia, pamilia, piztia, idalgia, arotzia, ...

• Atal berezia eskeini diegun -KERIA, -ERIA, -TURIA, -DURIA atzizkidun hitzak: iakitura, apainduria, zikinkeria, errenteria, alperreteria..., Barberu "eskolauak" darabiltzan izen teknikoak: anatomia, osteolojia, justizia, zirujia...

- Izen propioak: Maria, Prantzia, Espaiña...

ANAIA: "O neure anaia!" 62. orr.

ABIA: "... euren abia edo leza-zuloetara" 72. orr.

AROTZIA: "ze erremienta bear da arotziarako?" 104. orr.

"... ikasi neban arotzia, neure anaia nagusiagoak etxaguntza au eroango ebalako usteaz. Ill (sic) iatan anaia a." 103-104

ANATOMIA: "aek (aintzinako Barberuek) ezekien Anatomiarik, nik bai" 23. orr.

- "zer da Anatomia dontsu ta izen ospe andiko ori?" 23. orr.

ANJEOLJIA: "Anjeolojia, ta au da erakusteko zer direan "basoak", zeinbat eta ze usutarako": 50-51. orr.

ALPERRERIA: "eztakigu emen alperreteria zer dan" 76. orr.

APAINDURIA: "etorri ezpaziña ainbeste soiñeko bitxidun ta apainduriaz..." 43. orr.

FIGURERIA: "figureria guztiak gura ditue" 18. orr.

PIZTIA: "... igarten deutsana piztia asko iakin ta malmutz onen urebiltea..." 72. orr.; 128

- "... zelan abere, piztia, giberrri ta egaztiak daukeezan..." 130. orr.

SANGRIA: "orra sangria eginda" 45. orr.

- "egizu laster sangria egingo dozuna..." ibid.

- "zer daki medikuak guk baiño geiago noz egin bear dan sangria?": 21. orr.

ZIRUJIA: "asko aurreratu da zirujian" 17. orr.

LOIKERIA: "... au da mearen errauts ta loikeria...; urten dau gaiñeztu iakon loikeriak" 89. orr.

DONGAKERIA: "... bere arrotasunaren dongakeria gaiti" 124. orr.

“El cierre en -E (Bizkaieraren -EA, alegia) no se produce en los temas en -IA ni (al menos en los primeros textos) en los en *-INA, que estaban aún en la fase -ia”: LUIS MICHELENA, *Fonética Hist. Vasca*, 114. 5. 4 (1).

“baiña bai egia garbiak esan” 19. orr.

- “ondo diñozu, ta egia esango badetsut, ...” 27. orr.
- “... egia esateko...” 73. orr.

B) Izen bereziak

1. Peru Abarkan agertzen zaizkigun hitz berezi batzuk merezi dute aipamenik, sakonki begiratzeko badiogu, gure gaia ukitzen bait dute: Gaztae, Bigae, Kanpae, Kate (kataa, katae, katea), (kanpaa, kanpai), (gazta, -aa).

Gaur darabilzkigun eran ez dirudite “berezko -A” dunak; baina hitz berauekin osatzen ditugun hitz konposatueta berealaxe ikusten dugu -N bat agertzen zaigula, hitz hutsean erabilten ez duguna: GaztaNbera, BigaNtxa (biak Peru Abarkan agertzen zaizkigunak), KanpaNdorre, KateNtxu, KateNbegi. Gure klasiko zaharengan -N hori agertzen zaigu, batzutan. Bestalde, Oñatiko eta Munitibarko adineko baserritarrengandik entzun izan dut, noizean behin, holako “-ea” luze, edo “-aëa” antzeko zerbait, erdi bokal, erdi sudurrez ahozkatua.

Zer esan? Hitz haue, eta antzekoak, latinaren maileguak ditugu, batzuk; bertokoak besteak. Bokalarteko -N galdu egin dute, naiz eta hitz konposatueta birragertu; horrela sortarazi digute bokale elkarketa berezi hori -AA, -AEA, -AIA, -AI, -AE. -N galdu zenean sudurrez ahozkatuko zituzten azken-bokalak. Gaur galdu dugu hots hori ere, eskualde gehienetan.

Horra zer digun L. Mitxelenak:

“Las palabras en *-ANA no son abundantes, pero permiten llegar a conclusiones seguras. Tanto el vizc. ant. como en el dialecto meridional debieron hacer el nom. indeterminado en -ãa y en -aëa el nom. sing. De aquí pudo llegarse con facilidad a un tema en -ae (-ae), de donde -ai, como si se tratara de Nombre en -ane.

Eta beherago:

“En el caso que se acaba de citar no caben dudas acerca de la forma primitiva, lo que nos da luz sobre ejemplos de pasado menos conocido...

“... (“gazta, gaztae” aitatuz honela jarraitzen du)... apunan inequívocamente a una contracción subsiguiente a la caída de una nasal intervocálica: la base primitiva se puede reconstruir como “* gaztana”: L. MICHELENA, op. cit. 15. 7. 6

(1) *Oharra*: “-IA” -z bukatukato hitz batzutat (“anaia, egia, piztia, abia, abab.) irakur argitasun gehiago VI. Atalean.

Eta “Bigae, Bigantxa”-ri buruz: ikus, ibid. 145-146. orr. Orduan, * gaztanak “gaztãa, gaztaëa, gaztai” eman dizkigu historian zahar; * Bigana-k “bigae, biga, miga”, (“bi”-kin loturik dagoen esanahia); * Kanpana-k “kanpae, kanpãa, kanpaëa”.

Hor ditugu Peru Abarkako adibideak:

KANPAE: “kanpae otsa dozu barriz” 49. orr.

BIGAE: “daukaguz bigae bat, bigantxa bi” 70. orr.

GAZTAE: “... gaztae, gaztanbera, brujakea” 121. orr.

- 1881.eko argit. “gaztaia” irakurten dugu: 176. orr.
- 1970. argitaldian “gaztaea” dakurгу hiztegiari: 126. orr.

• Eta Katea / Kate, Khatiña?. Goikaldean aipatutakoen bide bera egin du gaurko “Kate”-k ere: bokale arteko -N nasala galdurik lehenbizi; bokale ondoko -A desagertu da gero (katena / katëa / kate). Nahiz eta, gehienetan, hitzen amaierako bokalek nahiko ondo zainduta iraun, beste hainbat hitzetan egia da Mitxelenak dioena, “la pérdida de “-A” es, puede decirse, regular detrás de vocal”: L. MICHELENA, op. cit. 132.6.4 (-duria/duri, -keria / keria, katea/ kate, burnia/ burni)

KATE: “kateiak” 90. orr.: “KateA”-tik sortua dirudi, artik. hartu duenean -I agertaraziz.

- “area bere gia-kateaz” 100. orr.

Zera irakurten dugu beste honetan: “damu artu Manases batec becela catea artean ofenditu dualako Jaungoico ona”: ERACASTEAC, 169.2.

“Es de señalar la tendencia vasca a dar la determinación -ENA, -INA, de donde -EA, -i(ñ)a (en cultismos recientes también -ina), a préstamos que en latín tenían -inem, o en romances -en, -en, -in”: L. MICHELENA, op. cit. 146.7.7; 132; 239; 301.

- (“Kataiak”: “etxabolako kataiak...”: esaldi hau neronek entzun nien, bi aldiz, oraintsu, bi andrari eta gizon bati Aretxabaletan, elkarrizketan ari zirela): 1979eko maiatzaren 8an).

Bokale arteko -N sudurrezkoak, gorde delako batzutan, galdu delako bestetan, bere arazo eta eztabaidak sortarazi dizkio euskerari; auzia ez da gaurkoa. XVI.en mendeko klasikoak ondo ohartu ziren horretaz, sudurrezko silaben arazoaz, alegia. Baina, idazterakoan, ez zuten ezaupide edo marra garbirik erabili -N-ren aurreko bokalaren gainean; batzutan bai idazten zuten, bestetan ez: arau garbi bat ez zeukatelako.

Hara zer esaten diguten P. Madariagak eta Garibaik:

“escondida entre las narices (ahozkatu behar da -N), como en “oracioa, Ardaoa”, y para denotar aquella “-N” se debe sobreponer una cifra de esta

manera a modo de nariz: “Mixelenak aipatua bere” *Fonética Hist. Vasca*-n, 48. orr., 1.2.

Eta Arrasatetar Garibayk, argi eta garbi bereizten ditu “mihia” eta “mina”, esanez:

“Aquella dición “miña”, que significa lengua, se ha de pronunciar algo con las narices, supliendo la “n” de la tilde con ellas, cosa muy usada en esta lengua en muchas dicciones, porque si se escribiese con la “n”, diría “mina”, que significa “dolor y amargura”.

Eta berriz: “... Arrayna” se ha de pronunciar con las narices sonando la “n” de la tilde, porque “arrania” no quiere decir nada, y “arrayna” significa “pescado en general”: *ibid.*

Gure Toponimiak ere argitzen digu bokale arteko -N sudurrezkoaren galtzearen arazoa, eta hortik sorturikako bokale iokoa:

- “Lazkao” esaten dute bertakoe, ez ofizialki irakurten dugun “Lazkano”; berdin “Sopela/ -laa” / Sopelana. Zergatik orduan esaten da “Etxano”, -N - eta guzti, (Zornotza alboko Herria)? Erdi aroan “Eganno”, 2 “-NN”-ez alegia, dokumentatzen da, -n bata galdu arren, bestea gorde egin du. Izen “ofizialak” hobeto zaindu dute N Herriak baino; berdin gertatzen zaigu beste honetan ere: Herriak “Aramaio, Aramayo”, ofiz. “Aramayona”. Herriak duen ohitura hau “corriente” dio Mixelenak: *op. cit.* 300. 15. 2.b.

Beste hauek ere gogora ditzakegu: “Galdakao, Zestua, Sestao, Laukiz denek galdu bait dute bokale tarteko -N-.

2. “Arraa”: Bi aldiz agertzen zaigu hitz hau Peru Ab.:

- “Ezta Bizkaian arraa bete lur alperrik galduta” 86. orr.
- “Eskutur bakotxa iragoten da arraa batean lodieran” 136. orr.

Hitz honen, eta kidekoen deklinabideaz, hara zer dioen K. Mixelenak: “El vizc. tiende en cambio a presentar -E en los pocos temas en -AA, nom. sing. -AEA” (Arra / Arrae / “Marquina: Arraaa” ‘*op. cit.* 129.6.2; eta orri barrenean dakarren aipamena izen honen arabe? jatorriaz.

“Nomenclatura”-n “ARRAIIA” dakurgu: PERU AB., 1881, 222. orr.

IV. ATALA

“-AA” BIKOTEDUN HITZAK PERU ABARKAN

1. Sarrera

1. *Azken bokaleak*

Euskal hizkuntzaren hitzen amaierako bokaleak aztertzerakoan, zera ondo bereizi behar dugu: hitz soila, eta hitz konposatua; hau da, hitz sailaren amaierako bokala, eta lehenengo zatiaren amaiera hitz konposatueta. Hitz konposatu eta deribatuetan elkar loturaren eraginez, bokalak aldatu egiten du, sarritan, hitz soilean zeukan hots fonetikoak; edo eta aldaketa nabarmenak ere sortzen zaizkigu hitz konposatueta, hizki bat, edo gehiago, zeharo desagertu edo aldatu egiten bait dira: adibide ezagunak jarriko ditugu: artile; Abeletxe; Oillarra; Betule; Amori; Egarrri / egarbera; Arri/ arlandu; Baso/ basabei... (Ikus, LUIS MICHELENA, *Fonética Hist. Vasca*: 6.en Atala “Vocales Finales”, eta 5.ena “Vocales en Hiato”; eta passim).

Garbi dago oharrok gogoan eduki behar ditugula “-A” berezkadun” hitzak arakatzekoan, erdi-erditik heltzen bait diote gure gaiari. Aldaketa hauek ugariak eta arruntak dira.

Askoz errazagoa da hitz soilaren azken bokala gordetzea hitz konposatuarena baino, “En final de palabra, dio Mitxelenak, las vocales se han conservado por lo general”: op. cit. 131.6.4.

Baina zalantzarik ez zaigu palta hitz konposatuak, deribatua, nahiz deklinabidea, nahiz sandhi dela eta, etab., arakatzekoan.

Bokaleen aldakortasun honek beste auzia dakargu gogora, guk hemen ukitu bakarrik egingo duguna: euskal bokaleen mugiezina edo finkadura nolakoa da? tinkoak ala koloka eta aldakorak dira? Gaiari, zabalera larregirik eman gabe, aipamen batekin erantzungo diot:

“Lo que sabemos de la evolución de las vocales vascas, esaten digu K. Mitxelenak, puede resumirse en dos rasgos, contradictorios a primera vista. Muestran por una parte una gran facilidad para modificarse por influencia de sonidos vecinos, y, por otra una fijeza no menos grande, ya que no parecen haber sufrido cambios profundos y generalizados, análogos a los que nos son familiares por ejemplo, en la historia de las lenguas románicas”: “op. c. 50.1.3

Hitzen amaieraren arazoak ondo garbitzeko premia dugu Euskalkiak eta Euskalkien historia ezagutzeko, bakoitzak bere aberastasun eta berezitasun sakonak bait ditu. Hitzen lehenengo silabak hobeto zaindu dituzte Ifaraldeko Euskalkiek; “h” aspiratua gorde dutelarik, aspirazioak galeratzen

bait du silaben uzkurdura edo laburpena. Amaierako silaben auzia erabakitzeke ordea, Euskeraren beste muturreko Euskalkia, Bizkaiera, arakatu beharko da. “Para el final (hitzarena, alegia), cuando éstas eran largas, cuentan sobre todo algunas variedades vizcainas, como la de Marquina o la de Oñate”: L. MICHELENA. op. cit. 372.19.1.

Hitzaren bukaeran errazen galtzen den bokalea -A dugu; arrazoin bat ezaguna da: hitzaren berezko -A eta artikuluaren -A, berdin izanik, bata bestearengandik bereiztea ez da gauza erraza izaten; hortik sortzen dira zalantza eta nahasketak, Gipuzkera hitzunengan batez ere, Euskalki horrek ez bait du bereizten, “-A” itsatsidun hitzetan, nom. sing. mugatu eta mugagabea. Grafikoki esanaz: -A (hitzak berez duena) + -A (artik.) = -A bat bakarrik ematen du Gipuzkerak. Adibide ezagun bat bakarrik ipinirik: “Alaba” = hija, eta “la hija” = “alaba” berdin egiten du. Bizkaierak ordea, ondo bereizten du bakoitzaren berezitasuna, Euskalki honek duen deklinabide iokoari esker: -A + -A = -EA: “alaba = hija”, eta “Alabea = la hija”; gauza / gauzea (ikus gorago, “-A” itsatsidunen Deklinabidea”: II. Atala).

2. Bokale elkarketak

Euskaraz sarri elkartzen ditugu bokale bi, edo gehiago, arrazoin ezberdinagatik: deklinatzerakoan, kontsonanteren bat galdu denean, aditz iokoan, hitz konposatuetan, etab.: gela, baina geletan; ate / ataarte (edo Etaarte metatesisaren bidez); etorten dira / etorten direnean; guraso / gurasoei.

Hiato arazo hauek hamaika taxuketa, elkar kutsaleta, bokale aldaketa eta zalantza sortarazten dizkigute. Eztabaiden iturburuak ez dira berdinak Euskalki guztietan.

Bokale elkarketak “se producen principalmente en los siguientes casos:

a) En composición y derivación, cuando el primer miembro acaba en vocal caduca y el segundo tiene inicial vocálica, primaria o secundaria.

b) En la declinación determinada: dado el orden invariable” tema nominal + artículo + suf. causal”, hay encuentro siempre que el tema termine en vocal, pues el artículo en época histórica es “-A”.

c) En la conjugación, al agregarse los sufijos -EN (-an), -ELA (-ala), de “pasado”, “relativo”, etc., a una forma verbal finita acabada en vocal.

d) En interior de tema nominal o verbal a consecuencia de la caída de una consonante intermedia: los ejemplos más claros son los que resultan de la pérdida de * N”: L. MICHELENA, op. cit. 109. 5.1.

Atal honetan Peru Abarkako -AA bikote edo jeminatuak aztertuko ditut: A: -A itsatsidun hitzen deklinabidean agertzen zaizkigunak beste silabetakoak: hitzen hasieran eta erdian, eta aditz iokoan datozkigun. -AA bokalebikoteek ez dute zer ikusirik “Berezko -A” dunen auziarekin. (“Laakoa”:

101. orr.; "laatroa": 104.; "iaana": 102.; "aardiak": 54.; "aaxea": 100.; "artaadi": 71.; "iaaki": 29.; "batzaarra": 123.; "eskaari": 28.; "zoraasuna": 115.; "obaasuna": 1881.eko "Nomenclatura"-n.

"artzaatu": 102.; "galbaatu": 103.; "esnaatu": 87.; "iraatsi": 137.; "eraatsi": 84., 85., 128.; "iaateko": 30., 56., 71., 72., passim; "edaari": 52.; "edaaten": 30.; "iaazteko": 101.; "daantzut": 31.; "baantzut": 79.; "laandu": 1881. argit. Nomenclaturan.

A) Markinaldeko bizkaiera

Markinaldeko idazleak irakurtzerakoan zerak izten du zurtuta irakurlea: bokale elkartuen ugaritasunak: -ea, -ia, -ija, -ije, etab. alde batetik, eta -AA bikoteak bestetik, Gai honetan Peru Abarka argibide edo ezagugarri ederra dugu.

Markinaldeko Bizkaiera ezagutzen duenak laister ikusten du Mogelen idazkera ez dela ohitura pertsonal hutsa, garaiko bere inguruko Herriarena ere bait zen. Maisu Juanek Peru zirikatzen duenean derabilen euskara dela eta ez dela, "gauza batek ikaratuten nau zugan, esaten dio M. Juanek: zein ederto euskera berba egiten dozun eskolarik euki baga. Nik ezin dot irakurlante andia izanda bere": 49. orr.

Horra zer erantzuten dion Peruk: "Maisu Juan: nik eztaikit beste euskerarik neure guraso ta auzokoai entzunda ikasi deutseedana baiño": 50. orr.

Argi eta garbi aitortzen du Moglek non ikasi duen dakien euskara: "Basarteko" ikastetxe nagusian; hau da, baserritaren dago euskera bizi bizia, gozoa, ugaria, gihartsua, gai guztietarako egokia. Alde batetik eta bestetik helduta, hauxe izango da Peru Abarkako sei Autuen haria: euskera egokia erabilirik euskeraren gaitasuna egizkatu M. Juanengan irudikatzen dituen sasiakintu guztiei. Izan ere, Peruren euskera aberatsa, gozoa erraza entzunik M. Juanek baztertu ditu bere aurreiritziak, eta honako aitormenak behin eta berriz egiten dizkio Peruri:

"Eneban siniztuko baserritar batek iakin leiala ainbeste izen, ta euskerea zala ain aberatsa bere berbeetan. Nik ezin artu neiz buruz izen guzti orreek illabeteen bere. Iminiko ditut paperean, erakusteko beste nire opi-ziokoai" 54. orr.

Bere garaiko nekazariengandik ikasitako euskera darabilelako bere idazlanetan, Peru Abarka eta beste Mogelen lanak garrantzitsuenetakoak ditugu garai hartako Bizkaiera ezagutzeko, Markinaldeko Bizkaiera batez ere.

- Elkartzen diren bokalek ozentasun edo hots berdinekoak direnean, "el resultado más general es una vocal igual, de duración normal en la mayor parte de las hablas": L. MICHELENA, op. cit. 110.5.2.

Joera hau arautzat har badezakegu ere Euskalki gehientzat, iturburu ezberdinak bokaleen luzapen eta uzkurdurak sortu dituzte. Beherago ipiniko

ditugun adibideak bide Bizkaieraren idazkera aintzinakoa ikusiko dugu, Peru Abarkaren eskualdekoa behintzat, Markinaldekoa, alegia.

Sarri entzun da “Euskara azentorik gabeko hizkuntza” dela; baina denok dakigu zein garrantzitsu zaigun bokalari ezarten zaizkion azentua, ozentassuna, bustidura, luzaera, etab. argi eta garbi belarriz (edo tresnen bidez) jasotzea, bokalearen balio zehatzaz oartzeko. Markinaldeko Bizkaierakook ondo dakigu ez dela berdin, “gizónak txakurra jo deu”, eta “gizonak okelea jan dabe” esatea; edo, “labanduta ioko dau beia”: 44. orr. eta “beeia” 127. orr. (hobeto, behar bada, 1881.eko argit.: “Beeija”: 183); “ate”, eta “a(h)ate”, etab. Azentuak bereizten ditu sing. eta plur. lehenengo adibidean; luzaera eta bustidura ez dira bat bigarren kasuko hitzetan; luzaera eta aspirazioak bereizten dituzte hirugarren esaldikoen esanahiak. Gaurko belarriak asko motelduta daude, eta ez dute gure amona-agure zaharren sentikortasunik.

Markinaldeko Bizkaiera edoski dugunok eta orain Oñatin bizi (hemen-go euskara ere Bizkaieraren berezitasun bitxia bait da), ondo dakigu bokaleak luzatu edo jeminatzeko dugun ohitura. Egoki esaten digu K. Mitxelena,

“La zona más conservadora a este respecto parece ser o haber sido la parte más oriental del área vizcaína: Marquina y Durango (cf. Capanaga, los dos Astarloas, Moguel, Fr. Bartolomé), y el vizc. de Guipúzcoa y en particular el de Oñate (cf. Garibay, RS, ms. de Oñate)”: op. cit. 111.5.2, d).

B) Testu idatzietan

Idatzitako testuen grafiei begiratzen badiegu auzia iluntxuago gelditzen zaigu: bokale jeminatu edo, Fr. Bartolomen esaeran, “bitutako”-ek adierazteko idazleek erabili dituzten grafiak ez dira izan ez berdinak, ez garbiak, ez arau batekoak. Nola sortu da ezberdintasun hori?: berdin zitzaielako luze-labur ahozkatzea?; ala Bizkaierazko testu zaharrik ezagutzen ez zutelako?, oso urri bait ziren; ala garbi-garbi jasotzen ez zutelako belarriz garaikoen mintzaera?; beste Euskalkietako idazleen idazkera ezberdina ezagutzen zutelako?; ala deskuidoz? Denetarik apur bat, behar bada, “Hay pruebas de que la inconsecuencia se debe a mero descuido en la notación de una particularidad que los autores no creían muy importante y que tenía que resultar chocante a los lectores de otras zonas”: K. MICHELENA, *Fonética Hist. Vasca*, 112.5.2., d.

Auzia ez da gaurkoa bakarrik; argi eta garbi ohartu zen horretaz Fr. Bartolomé, Markinarra bera, “Euscal erri guztietaraco zetara oba dan jaquin ezac, bijetara imini eraguin ditu” (bai bikotedun bezala, eta bai jeminaziorik bago). Bere ustez batzutan bikotea idatzi behar litzateke: “esan legui: verbieren luce laburra, ascotasuna ta jagocan aitutia eracusteco, obeto daguala

letra bitubagaz”. Baina ikusten du baita ere idazkera honek arazoak dakartzaiela beste erako euskaldunei: “Menturaz ascoc erichico deutsa astun. Baina verbeeta guztien gacha da au”. Auzia sakondu beharra dago, zabalik gelditzen da: “Urrenguan entzungo da jakitunen erichija”: K. Mitxelenak jasoko testoa: op. cit. 112. 7.en aipamenean.

Zer esan? Bizkaieraren dokumentu zaharren azterketa eta konparaketa sakona egin gabe daukagula oraindik auzia erabakitzeke. Esan dugunez bokale bikotedunen grafiak ez dira egin beti irizpide garbiekin, eta agertzen zaizkigu behar ez diren jeminazioak ere. Hala ere ohitura zaharra dugu hau, bokale bikoteak erabiltzeko joera, alegia. Horregatik,

“A pesar de las inconsecuencias en la notación y de algunas geminaciones sin justificación etimológica (como Garc. Cc. 79 “lataagina” “el colmillo”...), predominan netamente los casos en que la comparación o consideraciones morfológicas demuestran de modo indudable que estas hablas vizcainas no han innovado, sino conservado “esaten digu K. Mitxelenak, goraiagarri den bere *Fonética Hist. Vasca*-n, 112.5.3.

Bokale bikoteak: Bizk. ohitura zaharra, baina idatzitako dokumentuetan nahiko ilun datorkiguna. Hori dela eta, “no está claro si debe interpretarse fonológicamente como cantidad larga o bien como geminación de las vocales” esango digu Mitxelenak: op. cit. 11. 5.2 d).

Laister egiztatuko dugunez, Peru Ab. ugari datozkigu bokale bikoteak. Markinaldeko idazleengan jeminatuak erabiltzeko ohitura zabalago dugu (Oinñati ingurukoengan ere bai) beste Euskalkietako idazleengan, eta Bizkaieraren beste euskualdeetakoengan, baizik.

Mogelek bi -AA-z idazten dituen hitz batzuk i -AA horien tartean hizkiren bat galdu dutelako da, “-h-”, “-d-”: zahar, txahal, lahar, mahats, zuhur, sudur, ahari. Beste -AA bikotedun batzuk egun zati ezinezko silabak ditugu: iana, edari, ar (macho), har (gusano), artadi, etab.

II. “-AA” Bikotedun esaldiak

Noiz darabiltza Mogelek -AA bikoteak?

A) Deklinabidean

1. *Nom. Plur.*

DONGAAK: “... oker, zital, asto ta dongaak direala” 115. orr.

BERBAK: “Orrek dira kristiñau baten aotik urtengo daben berbaak?” 40. orr.

- “espliketan dituen berbaak” 130. orr.

- “orren arin esatea, ji aka berbaak aitatutea, ezta niretzat” 107. orr.
  - passim
- LOTSABAGAAK: “ardao-etxeetan sartuten dira agura baldresak, mutil gaizto lotsabagaak...” 40. orr.
- BAGAAK: “Barberu perdulario molde bagaak” 17. rr.
- “... egosi bagaak” 29. orr.
- BERNAAK: “... ta adarrak dira besoak ta bernaak” 52. orr.
- AZAAK: “... arbi ta azaak” 44. orr.
- “azaak bai, koiperik ez”, esaera zaharra: 81. orr.
- GAUZAAK: “Eleizako gauzaak” 58. orr.
- “... zati edo gauzaak dira oneek” 53. orr.
  - “bear ditugun gauzaak” 111. orr.
  - 94. 115, eta passim
- GANBELAAK: “... besteok ganbelaak” 96. orr.
- LUMAAK: “emon iakozan lumaak, ... euren lumaak kendu...” 124. orr.
- BIRAAK: “andrakume batek darabil gabikoa biraak emoten” 94. orr.
- TRESNAAK: “sukalde-tresnaak” 91. orr.
- “Popatxu, ator ona, erakutsi eiozan oni eure beargintzako tresnaak” 95-96. orr.
- IRAZTRAMAAK: “iraztramaak” 96. orr.
- TXATARAAK: “txatarraak” 91. orr. (residuos) bigarren -A ezarteko, dirudienez Moglek -A berezkoduntzat hartzen zuen hitz hau. Agertzen zaigu -A batekin ere:
- “... An askatu ta bota eragitea geratu iakozan loiak, zepa ta txatarrak” 84. orr.
- TXAPLATAAK: “Praiska, ... presta egizuz benda ta sangria-txaplataak” 45.
- IZARAAK: “zaraak” 91. orr.
- Hona hemen hitza, bi bokale ezberdindun hitza, eta biak jeminaturik agertzen zaizkigu:
- ZUURDAAK: “zuurdaak” 53. orr. (crines, cerdas)
- ORMAAK: “ango ormaak kedarratuta dagoz keiaren keiaz” 76. orr.
- “ormaa ikara iminten dituanak” 87. orr.
- KOLTZAAK: “koltzaak” 101. orr.
- AGAAK: “palanka edo burdinagaak” 91. orr.
- ORRIKAAK: “orrikaak” 91. orr.
- PRAKAAK: “ekartzuz prakaak” 114. orr.
- “zikinduko dituzu prakaak” 76. orr.
- KOPLAAK: “... euskeraz koplak egiten” 64. orr.
- GELAAK: “ikazgelaak” 91. orr.
- SALDAAK: “azafraez gorrituriko saldaak” 73. orr.
- IOSLAAK: “ioslaak artuten dabee eun aterea...” 99. orr. (baina silaba bat bezala zenbatzen ditu bertsoaren metrika zainduz).

ESKUTAAK: “... aterata egiten dira eskutaak” 94. orr.

Baina 97. orr. ‘egiteko eskudak” irakurten dugu, (metrikari begiratuze do!), ze, bertan beheratxoago, silaba bat gehiagokin agertzen zaigu, “eskutadak dituguz”: ibid.

MANTAAK: “ekartzuz abarka ta oneen mantaak” 77. orr.

2. Inesiboan

OLAAN: “olaan ikusi dituzun...” 93. orr.

OLGANTZAN: “olgantzaan egotea” 96. orr.

EIZAN: ‘eizaan dabilzanak” 55. orr.

- “dabilza eizaan bezala” 113

- “gauza askoren eizaan” 120. orr.

BOGADAAN: “iru edo lau lisiba edo bogadaan igaroa” 77. orr.

GISAAN: ‘Frantzes gisaan” 120. orr.

- “askatuko eztirean gisaan” 20. orr.

- “gura dabeen gisaan” 69. orr.

KORTAAN: “bota kortaan” 102. orr.

SALDAAN: “urte asko urik edan eztodala saldaan ezpada” 26. orr.

OTAAN: “... egur-gain edo otaan” 121. orr.

PENTZUDAAN: “etziñean bart etzun nire pentzudaan?” 76. orr. (confianza, cuidado)

- “geroko obeagoren pentzudaan egonaz” 83. orr.

EGAN: “gabillaia da osoz (sic) ega-billaia, dabillelako ega (sic, bai 1970.eko argit., eta bai 1881.ekoan ere), billatu, aratu”: 126. orr., eta 1881.ekoan, 180. orr. Baina bi lerro beherago “egaan dabillela” irakurten dugu argitaldi bietan: ibid.

IORRAN: “... landara - iorran” 30. orr.

LARRAN: “1970.eko argit. honela irakurten dugu: “ardiak eskatzen du, (Kiputza da mintzaten ari zaiguna, horregatik “du” hori), larran (sic, -A batekin) ibiltea”: 121-122. orr. Baina Mogelek darabilen idazkera ezaguturik eta Munitibar, Markina ingurukook hitza oguzkatzen dugun eraz gogoraturik, berriz, 1881.eko argit. testoarekin parekatu beharra izan dut: eta honela dakargu Juan Elizalden 1881.eko argitaldiak: “ardiac escatzen du laraan (2 -AA) ibiltea” 176. orr.

Eta orrialde bertan, hurrengo lerrokadan, beste bokale aldaketa bat ere aurkitzen dugu: 1881.ekoan “... an belarra jaatea” (-A birekin) irakurtzen dugu: 176. orr., eta 1970.ekoan, berriz, “an belarra iatea” (-A batekin): 122. orr.

GERRAN: “... etzara gerraan ibilli igaro diren urteetan?” galdetzen dio M. Juanek Baigorritarrari: 116. orr.

GERLAN: goian aitatutako aldaketa dugu hemen ere:

“... ezen ez gerlan (-A batekin) Españiarren odola isurtzen” damaigu 1970.eko testoak: 117. orr.; 1881.ekoak, ordea, -AA -kin berriz ere: “ecen ez gerlaan Españarren (sic) odola issurtzen”: 171. orr.

Idazkera berdina darabil Mgelek ERACASTEAC-en “Itz - Aurrecoa”-n ere: hara bi adibidetxo bakarrik:

- ELIZAAN: “... eracurricio luque Elizaan” VIII. orr.
- GISAAN: “... anciñacoen (sic) guisaan naste gabe” (euskeraz hitz egin), XIII. orr.

3. *Soziatiboan*

NEBAAKAZ: “eztozu ikusi aserratuta ez bere nagusiagoaz, ez bere nebaakaz” 68. orr.

GAUZAAKAZ: “ikusi ditugun gauzaakaz” 93. orr.

V. ATALA

“BEREZKO -A ZALANTZAZKODUN” HITZAK PERU ABARKAN

Sarrera

Peru Abarkako -A berezkodun hitzek osatzen diguten saila nahiko luzea da, lan honen beste ataletan ikus dezakegunez.

Hitz horien artean badira batzuk, hitz arruntak gehienak, gaur askoren ahotan beste erara entzuten ditugunak, -A -gabe alegia “egi, gauz, pizti, anai /-e”, nahiz era bietara. Bigarren ataletan “Berezko -A” dunen Deklinabidea” arakatzerakoen esan dugunez, euskal deklinabidean sortzen zaizkigun bokale jokoak, berez, zuhur ibiltzen eskatzen badigu, zer esanik ez -A batez amaitzen diren hitzetan, zalantza ta huts askoren ituruburu bait dira berauek: zalantza hauen sorburu hitza, bera soilik, non bukatzen zaigun, eta erantsitakoa non hasten zaigun argi ta garbi ez jakitean datza, batez ere. Adib., “etxe”, ala “etxea” da?; “gauza”, ala “gauz”?; “iakituri”, ala “iakituria”?; edo eta, “semea” eta “alabea”-k ba ote dute alderik?, ez ote dira berdin?, nola iakin behar den bezala?; “elizpe, gauzetan, alabearen, ...”, zein da bukarera?, eta non hasten erantsikakoak?

Amaierako -A guztiak artikulutzat hartzen dituzte batzuk, hitza, funtsean, nolakoa den argitzen ahalegindu barik; askoren ustez horrela argitzen bait da auzia! Baina arazoa ondo argitu gabe, deklinabideak sortaraziko dizkigu gero buruhaustekak! Gipuzkera hiztunengan zalantzak ugariagoak direla esango nuke, ezjakinaren iturburuz gainera, Euskalki honek honela deklinatzen bait ditu -A ITSATSIDUNA: -A (hitzarena) + -A (artik.) = -A (-A bat bakarrik). Adibi., “egia” hitzaren amaierako -A hori, zer da?, galdetuko du, -A itsatsia ala artikulua?; -A hori artik. hartzen badugu, -A bera “egi” izango

da; baina -A berezkoa badu, hitza "egia" izango da, nahiz eta batzuk ez erabili -A Itsatsidun bezala. Dakusagunez akatsik eta oztoporik handiena gure ezjakinean datza; ezjakite hau, gainera, gaur erderen kutsaketek gehiago iluntzen digute.

I. Zalantzazko -A berezkodun hitz arruntak

Gai honetaz ari naizenez gero ez dut uste alferrikakoa izango zaigunik, beharrezko eta probetxagaitz baizik, zalantzek sortarazten diskiguten hitz ezagun eta sarri darabiltzagunekin sailtxoa osatzea hemen, Mogelek Peru Abar-kan hitz horiek idazteko duen era arakatur.

Atalaren bigarren zatian ipiniko ditudan hitzak Mogelen "-A"-z bukatzeko idazkera zabala adieraziko digute: beste Euskalkietan "-E"-z amaitzen diren hitz asko, Mogelek ordea, Bizkaieraren joera jarraituz, "-A" itsatsidunen erara deklinatzen bait ditu, -EA deklinabide amaierarekin batez ere (ikus, II. Atala).

ANAIA: Mogelengan ez dago dudarik; nahiz eta gutxitan agertu hitz hau, beti -A berezkodun bezala darabil, argi eta garbi.

Esaldi baten bi aldiz damaigu Mogelek "anaia" izena, eta esango nuke, egun, askok bietan "-A"-rik gabe erabiliko luketela. Lehenengo kasuan "nagusi" adjektiboaren aurrean darabil; egun, honelakoak entzuten ditugu, gutxi gora behera: "nire anai (edo, anae) zaharrenak..."; Moge-
lek ordea"

- "neure anaia nagusiagoak..." dio.

Eta bigarrena harrigarriagoa askorentzat, beharbada: "a" (hura) erakuslearekin; askok honela esango lukete, "il jatan anai (anae) a, eta..." (horrela bi -A -k, (-A + -A = ?), sortzen dituzten zalantzak baztertu egingo lituzkete, baina ez erabaki auzia. Bizkaierak hobeto gordetzen duenez gero "A" erakuslea, "aquel", pinago zaintzen du beronekin elkartuta datorren -A itsatsia ere. Horra zelan digun Mogelek:

- "Ill iatan anaia a"

Honela datorkigu esaldi osoa:

- "Mutil gaztea nintzanean ikasi neban arotzia, esaten dio Peruk M. Juani, neure anaia nagusiagoak etxaguntza au eroango ebalako usteaz. Ill iatan anaia a; ta gurasoak itxi nenduen euren oiñordetzat ta etxe jau-be": 103-104. orr.

"Euskal literatura guztian barrena, aitortzen du Txillardegik, "anaia" deklinatu da, ez "anai" (edo "anaie" ere bai)": TXILLARDEGI, *Oiñarri Bila*, Donostia 1977, 21. orr.

- "¡O neure anaia!" 62. orr.

ARNASA: ez digu zalantzarik sortzen, hain argi bait datorkigu Peru Ab., eta amaiera bat baino gehiagorekin agertu ere:

- “-rik” atzizki partit.:

“Ezta ber (sic) arnasarik bere ona elduten” 39. orr.

- Bizkaieraren deklin. era gorderik: -A + -A =-EA:

“zulango apainduen zaiñ (sic) dagoz onlangoak, ta arnasea bere zorko dozu” 43. orr.

- Bokalaren aurrean:

- “Arnasa artuten dot orain; askatuten asi iat biotza” 136. orr.

- “Itoaren itoz, ta arin esan bearreaz, ta arnasa ots batzuen artean badiño gutzia?” 109. orr.

- “Lapiko barruan ezta azartuten arnasa artuten” 64. orr.

ABIA: “edo” -ren aurrean:

- “zati bat ianda daroe enparaua dandarraz euren abia edo leza zuloe-tara” 72. orr.

ALKANDORA: “bat” zenbakiarekin elkartuta:

“nok esan lei, ikusi бага, zeinbat neke ta arazo artu bear direan azi-ereiteti alkandora bat aiantzi artean!” 96.

- -A + -A = -EA eginik:

- “alkandorea dago gutzia eginik...” 99. orr.

- “Lenengo alkandorea, bigarren iake zuri bat...” 77. orr.

- “...ekartzuz bada iake zuri alkandorearen gaiñekoa, ta...” 77. orr.

Esaera esanguratsu honetan: “bakotxak iazten dau al daben alkandorea, ta nik neurea” 104. orr.

- Hitz konposatuan: “alkandorabesoak iaso ta...” 24. orr.

ANATOMIA: bigarren, hirugarren eta laugarren ataletan agertu dugunez, -IA -z, (-ERIA /-KERIA -z, -DURIA -z), amaizten diren hitzak “bat” zenbakiarekin, erakuslearekin, nahiz -rik partit. atzizkiaz erabiltzerakoan -A berezkoa galdu edo kentzeko joera dago: “zantarkeririk ez egin”; “jakituri handiko gizona”; “zatarreri bat”, eta antzekoak sarri entzuten dira, egun.

Mogelen idazkera bestea da:

- “-rik” erantsirik: “aek (Barberu zaharrak) ezekien anatomiarik, nik bai” 23. orr.

- “zer da Anatomia dontsu ta izen ospe andiko ori?” 23. orr.

- “ez baiña txarrien Anatomia...”; “zer da Anatomia?... Anatiomiak daukaz lau jenero...” 50. orr.

“-IA”-z bukatutako hitzak artikulua harturik ez dute -EA egiten, -IA baizik: -IA + -A = -IA (anatomia, anaia, egia...)

ARBOLA: -A itsatsidun bezala darabil:

- “asko”-ren aurrean: “... abe bizi edo arbola askoren izenak” 131. Gaur gutxi erabilten den mugagabe honekin: “... arbola txito asko, esateko euren izenak” 115. orr.

- “bat” zenbakiarekin: “gorputz au da arbola bat legez...” 52. orr.

- “lauoiñekoa bere arbola edo abe bizi bat da” 52. orr.

- -A + -A = -EA eginik: "zegaiti esan dozu abe bizi edo arbolea?" 131. orr.
- A + -E = -E:
- "len abeen izena emoten iakeela, orain arbolen izena..." 131. orr.
- "... edo arbola ta arbolatxuen izenak" 132. orr.

BURDINA: honek ez du zalantzarik Mogelentzat, beti -A berezkodun bezala bait darabil:

- -A + -A = -EA eginik: "Iieleak esan gura dau iiztu edo irunduten dabela burdiñea" 83. orr.
  - "... burdiñea bera eraasten" 85. orr.
  - "zeiñi (Iieleari) iagokan iiztea edo irutea burdiñea" 84. orr.;
  - "garbituten da burdiñea" 89.
  - "ola-iieleak burdiña biribilduta ta moltsotuta..." 83. orr.
  - "emendi doa burdiña urtu guztia" 89. orr.
  - -TU aditz bihurtzailearekin: "... apur batzuez ostean burdiñatuten dira esaterako..." 85. orr.
  - Hitz konposatuan -A galdurik: "burdin- barrea" 91. orr.; 84.
  - "burdingaia" ibid.
  - "palankeka edo burdin- agaak" ibid., "burdin-barra izatera": 84.
- "asko"-rekin:
- "burdiña asko egin bada..." 82. orr.
- Egun ere oso bizirik dago "burdiña" Bizkaian.

EGIA: Mogelek beti "egia" damaigu (ez dut uste inork "egia" eta "hegi" (ladera, borde) nahastuko dituenik, oso ezberdinak bait ditugu):

- "egia esan bear deustut" 111. orr.
- "Jaungoikoa (sic) Eleizeari agerturiko egia utsik emon ezin leienak, ezta..." 111. orr. (1881.eko argitaldian berdin irakurten dugu: "... Jaungoicua Elessiari..." 161. orr.)
- Askori min ematen dioen esaera ederrean: "egia, askoren erregarria" 81. orr.
- "egia da nun-nai topetan dabela bazkari ta aparria" 71. orr.
- "egia esateko ohea da..." 73. orr.
- "ondo diñozu, ta egia esango badeustut..." 27. orr.
- "egia da zuen kapela barregarri..." 28. orr.
- "bai egiaz; alan bere eztakit..." 86. orr.
- "egia diñozu..." 100. orr.; 80.
- Adjektibo plurala erantsita: "Ze egia ederrak! Aurrera Peru" 80. orr.
- "... baiña bai egia garbiak esan" 19. orr.

ELIZA: -A itsatsidun bezala agertzen zaigu beti; hiru euskalkietakoek darabilte izen hau, eta denak "Eliza" bezala. Baina beraien artean, eta 1970.eko eta 1881.eko argitaldien artean berezitasuntxo batzuk ikusten ditugunez gero, argitaldi bietako testoak jasoko ditut, mintzatzen ari zaigun pertsonaiaren izena azalduz alboan.

1970.ekoak:

- “Eleizakoak eragitera doaz norbaiti” 49. orr.: Peruk esaten digu.
- “datorrela Abadea Eleizakoakaz” 22. orr.: Peruk
- -A + -A = -EA eginik: “... irakatsi eutsuzan eskaari Eleizeak artuta daukazanak” 28. orr.: Peruk
- “Jaungoikoa (sic) Eleizeari agerturiko...” 111. orr.
- “... usteko dau Eleiza - iagola Abadeak...” 111. orr.: Peruk

Kredoa aitortzerakoan hiru pertsonaiak mintzatzen zaizkigu:

- Joanis Baigorritarra: “Eliza Katolika Saindua” 109. orr.
- Kiputzak honela digu: “Eliza Santa...” 111. orr.
- Peru Bizkaikoak: “Eleiza Ama Santa...” 112. orr.

1881.eko argit. zera irakurten dugu:

- “Elessacuac eraguitera...” dio Peruk: 81. orr.
- “datorrela Abadia Elessacuacaz” 51. orr.: Peruk
- “... iracatsi eutsuzan escaari Elesiac (sic, “s” batez) artuta” 57.: Peruk
- “Jaungoicua (sic) Elessiari agerturico...” 161. orr.: Peruk
- “... zure Elessa - iagola Abadiac” 162. orr.: Peruk
- Baigorritarrak: “Eliza Catholica Saindua” 158. orr.
- Kiputzak ordea: “Eliza Ama Santa...” 161. orr.
- eta Peruk: “Eleissa Ama Santa...” 162. orr.

Kiputzaren eta Baigorritarraren ahotik “Eliza” dantzugu, Perun ezpainetatik berriz “Eleiza”, gaurko idazkeran; “Elessa” bi aldiz, eta “Eleissa” behin.

ESAMINA: gazteengandik eta ez al dugu entzuten: “hi, gaur ez ote zeukagu esaminik?”, eta antzekorik?

Peru Abarkan “esamiña” dakurgu beti :

- “... orretarako igaro nituan iru esamiña krudel tribunale lotsa andiko baten” dio Maisu Juanek: 19. orr.
- -A + -A = -EA eginik: “zugaz orain neure esamiña” 121. orr. (ikus, “II. Atala”, “esamina” eta “birjina” hitzei buruz esana).

GAUZA: egun ere barra barra darabilgun hitza; sarri entzuten dugu “gauz” hitza: “gauz bat esan dit”. Kiputzei zalantzak sortzen badizkie, Bizkaieraz mintzatzen direnentzat ez dago zalantzarik. Peru Abarkan auzia argi dago: “-A” berezkodun bezala agertzen bait zaigu beti; hitz oso ugaria dugu gainera: irakur, II. Atala, han dugu adibide ugari.

- “-rik” atzizkia erantsita:
- “ezteustazu emongo oba dan gauzarik, ez kope, ez...” 62. orr.
- “eztot iñoren gauzarik gura” 47. orr.
- “... berso-gauzarik ezin gomutau litxakiola” 34. orr.
- “Asko“-rekin:
- “an ta bideetan erakutsiko deutsudaz gauza asko” 34. orr.
- “ipiñi gura zaitut gauza askoren iakitun, etxean sartu...” 58.
- “gurako neuke, gauza asko baiño geiago, artuko bazendu...” 65.

- “... ta gauza askoren eizaan ibilli oi dalako” 120. orr.
- “..., ta gauza askotan” 130. orr.
- “Ainbeste”-kin:
  - “zurtuta isten nabee ainbeste gauza iakiteaz” 119. orr.
  - “bat” zenbakiarekin elkartuta:
    - “eztala beluaren zain egon bear gauzaren bat egiteko” 81. orr.
    - “gauza batek zurtu nau, ain ardao gutxi edateak” 136. orr.
  - Kolektibotasuna hobeto adierazteko aditza pluralean jarririk:
    - “izan ederra dozu. Done Juan edo San Juan gauza bat dira. Donianeak esaten iakee San Juanetako Egunai” 26. orr.
    - “zuek iakin ezin ziñaian gauza bat” 128. orr.
  - Gaur honako zerbait entzuten da sarri: “seme-alaba gauz ez batzuk dituk”. Mogelek berriz:
    - “... itxurgatu ta zurbildua, gauza ez batzuk, argal,erkin, aize apur batek oeratuten dituala” 29. orr.
    - Mugagabetasuna adierazten diguten “guzti, edozein, batzuk”-ekin:
      - “Jaungoikoak beste gauza guztien ondoren egin eban gizona” 128.
      - “agindu guri al daigun edozein gauzatan” 91. orr.
      - “iaten dau (herriko Barberuak) edozein gauza” 17. orr.
    - Bigarren Atalean gehiago arakatu dugun deklinabide amaiera berezian:
      - -A + -A = -EA: “orregaitiño Jaungoikoak emoten deusku gauzea ugarri” 59. orc.
      - Adjekt. ondoan:
        - ‘ eztozu uste izan bear Bizkaiti kanpora eztagoala gauza onik” 115.
  - “adiskidea gauza tipian bear da progatu, handian enpleatu” esaten digu esaera zaharrak: 118. orr.
    - “eztozu zuk iñoiz ian gauza gozoagorik” 87. orr.
    - “ezta gauza gaitza oriei erantzutea” 121. orr.
    - “gauza on guztiak” 28. orr.
    - Erakuslearekin lotuta:
      - “nahi duzu gehiago gauza huntan” esaten dio Baigorritarrak M. Juani: 118. or.
      - Boskarren Atalean arakatu dugun eran: -A + -A = -AA eginik (ikus, “-AA” bikotedun hitzak Peru Abarkan”):
        - “neuk esango deutsudaz gauzaak sustrai ta ondoti” 94. orr.
        - “izan dozu goiz eder ta atsegintsu bat olaan ikusi dituzun gauzaak” 95. orr.
        - “Eleizako gauzaak” 58. orr.
        - “ikusten iakozan zati edo gauzaak dira oneek” 53. orr.
      - -A + -E = -EE eginik, anitzean:
        - “... azur edo mamin-gauzeetan” 53. orr.
        - “zek sartu bear gaitu iñoren gauzeetan” 104. orr.
        - “... erle beargiñak etxe barruan egiten dituen gauzeen ganean!” 125. orr.

GILTZA: “giltza” ala “giltz”? oiñattarrek argi eta garbi “giltza” darabilte egun ere: “ez daukat giltza(r)ik”, eta antzekoak entzuten dira. Baina Mogelek Peru Abarkan “giltz” idazten du:

- Ezezko esaldian: “ezin neurtuko dozu onezkeroko ardaorik, ez erabili esku onegaz giltzik” 45. orr.
- “eztaukat giltzik; etxeko andreak gorde daroaz” 40. orr.
- “baga” erantsita:
- “gari ta artoak daukadaz giltz бага ganbara zabalean” 58. orr.
- Hitz konposatuan:
- “ugazaba-andrak gorde eztauroaz gilzpean okela...” 40. (Kanta ezagunak ordea, “giltzapien sartu nautu...”)

JAKINDURIA: ikus hirugarren atala, “-A” itsatsidun atzizkiak Peru Abarkan”, eta han esandakoak -DURA/-TURA, -GURA/-KURA, -DURIA atzizkietaz. “-A” itsatsidun atzizkietaz jutzen ditu Mogelek beti, horregatik hemen adibide bat edo beste ipiniko dut bakarrik:

- “etorri ezpaziña ainbeste soñeko bitxidun ta apainduriatz, ezaban ainbeste eskatuko” 43. orr.
- Honen kideko den -TURIA atzizkiatz, berdin:
- “neuk aztertuko dot zure iakituria andiata...” 24. orr.
- “Adiskidea, estuan iminten dozu nire iakituria” 50. orr.
- “Peru, ezta zure bururako gure iakituria” 52. orr.
- “-rik” erantsirik:
- “... ta ianz-barriak eztaurrela iakituriarik ta bai...” 18. orr.
- “or oi zabilzee (sic) zeuen iakituria usteaz” 51. orr.
- “au da nire apainduria guztia” dio Peruk: 15. orr.

LOTSA: Sarri erabiltzen du Mogelek hitz hau, “baga” atzizkiarekin lotuta batez ere; beti “lotsa” irakurriko dugu, ez “lots”:

- “agaiti nengoan txapela buruti kenduta, lotsa nintzala berba egiten” 16. orr.
- “-baga” atzizkiarekin elkartuta sarri datorkigu. -GA/-KA, -BAGA/-GABE atzizkiak hirugarren Atalean aztertu ditugunez gero (“-A” itsatsidun atzizkiak Peru Abarkan” arakatzerakoan), hemen adibide bat bakarrik ipiniko dut, bi atzizki daramatza berak, -BAGA eta -KERIA:
- “... esango gurako dozu lotsabagakeria. Egizu berba euskeraz” 19.
- “-rik” mugag. atzizkia erantsirik:
- “ezteutsut nik lotsarik galdu, ez galduko bere” 19. orr.
- -A + -A = -EA eginik:
- “ekarri eragingo deutsee lotsea ta gordeko dira dongaro bizi izateti” 70. orr.
- -TU aditz bihurtzailearekin:
- “neu lotsatuteko bestean...” 37. orr.
- -A + -A = -AA eginik:
- “eskerako bidean imiñiko nenduen lotsaari andiaz” 136. orr.

MAKILLA: Ondo esaten du Txillardegik, minduta legez, “hau harrigarri ger-tatu ohi zaio askori”: TXILLARDEGI, “Oinarri Bila”, Donostia 1977, 30. orr., larregi entzuten bait da “makil” hotsa.

Mogelek “makilla” darabil, behin ere ez “makil”:

- “aste barruan urten neban neure etxeti, gerri zerdenaz makilla бага, ian-goseagaz besteti” 34. orr.

- “Bat” zenbakiarekin:

“eutsi bada makilla bat larrapastauta iausi etzaitea” 78.

- -A + -A = -EA eginik: “makilleak bildurtuten ditu” (txakurrak): 78. orr.

- -KA, ekintzaren aldikotasuna azpimarratzen duen atzizkia, erantsi-rik:

“makillaka banatuarren ugazabak, ...” 58. orr.

- -ADA /-KADA esanahia ondo datorkio oraingo esaldiari:

“bere semeak emon leikezu makillaka galanta ta burua ausita itxi” 33. orr.

- -KA atzizkiak berriz ere:

“beti ibilli bear dau (astoak) makillaka legez igitu dedin” 128. orr.

MARATILLA: “-rik” mugag. atzizkiarekin”:

“eztago ez itxirik gureztat maratillarik” 63, orr.

NESKATILLA: III. Atalean, “-A” itsatsidun atzizkiak Peru Abarkan” aztertzerakoan arakutu izan dugu -TILA atzizkia ere. Passim dakurgu hitz hau Peru Abarkan, eta beti “neskatilla” ematen digu Mogelek; bigarren Atalean adibide ugari; hemen banakaren bat ipiniko dut:

- “enaz ni neskea, neskatilla utsa baiño” 24. orr.

- “neskatilla ona daukazu Praiskagan” 47. orr.

- “neskatilla ixila (sic) dirudi” 47. orr.; passim

- -A + -A = -EA:

— “... neskatilearen esanak zure kaltean izango dira” 48.

— “zer don bada neskea neskatilea baiño onradago?” 24.

— “neskatileak urten lei noranai bere ule-trenza...” 25. orr.

— “neskatileak esango deuta...” 30. orr.; pasim

- “bat” zenbakiarekin:

— “... aserratu bear dabenean neskatilla batek” 68. orr.

- ondoko hitza “a”-z hasten delarik:

“... ez ditu iñok ikusiko neskatilla atzean” 69.

NESKATXA: ez zaigu hitz hau agertzen Peru Abarkan, baina bai Gipuzke-raz idatzi zuen ERACASTEAC -en. Mogelek “NeskTX” (“-A” itsatsi-rik gabe, alegia) idazten du. Nola horrela -TXA atzizki ttipigarria “-A” berezkoduna bait da!: ¿bere garaiko Kiputzek horrela erabilten zutelako?; Markina inguruko Bizkaitarrei horrela entzuten zielako? Irakur gorago “-TXA” atzizkiak eta “NESKATXA”-z esan d-uguna.

- “... bestelaco nescach becatuetatic sari andiac...”: ERACASTEAC, 169. 15.

OLA: Hitz ugaria dugu Peru Abarkan, boskarren Atalean, batez ere, Atal hau oleez ari bait zaigu: ola gizon, heuren lanak, tresna, lantoki, lan sari, jan edanak, lo toki, etab. Zalantzarik gabe Mogelek “OLA” idazten du beti, ez besterik. (“Ola” ez dugu “ohol” hitzarekin nahastu behar)

- -A + -A = -EA, era arrunta behin eta berriz erabiltzen du:
  - “dakustanez gau ta egun dabil olea” 86. orr.
  - “etorkizunaren oleak, bearrik ez “esaera zaharra: 81.
- “ze on iatorko Bizkaiari ola oneetatik?” 85. orr.: erakuslearekin.
- “goazanorain urrengo olara” 78. orr.
- “andikiak eurak datoz nozbait olara” 87. orr.
- “-rik” partit. atzizkia erantsirik:
  - “zer egingo neuskioe nik neure basoetako abe bizia, olarik ezpalego?” 85. orr.
- -A + -E = -EE eginik (plur. inesib.):
  - “nun ilten dira oleetan baiño zezingei edo idi, gizenduagorik?” 87. orr.
- -A + -A = -AA loturaz, inesiboan:
  - “izan dozu goiz eder ta atsegintsu bat olaan ikusi dituzun ganzaak” 93. orr.
- Hitz konposatueta:
  - “asteazkenean daukee edan-aldi bat olaiaunaren lepora” 88.
  - “ardaoa olagizonai eroateko” 85. orr.

OKELA: Mogelengan ez dugu zalantzarik: “-A” berezkodun hitza da:

- “nekezariak gizenduten ditu idiak, okela ona iaateko” 101. orr.
- -A + -A = -EA eginik:
  - “okelea iaateko gatx andia bearko dabee” 30. orr.
  - “Platerean ateraten dira aza ta okelea” 25. orr.
- “askoz gozoago dira aza ta okela-zati eskuz ebagi, ... direanak” 25. orr.
- “Ze okela-plaga da au?” 29. orr.

PIZTIA: Peru Abarkan “piztia” damaigu beti Mogelek:

- “... ateraten dot abere, ganadu, giberrri, piztia, aar, ...” 128.
- “... txakur urriñeti igarten deusana piztia asko iakin ta...” 72.
- “zapoa bere esaten deusagu piztia atsitu zapalari” 60. orr.
- “ondo dakite au piztia zital oneek”... 125. orr.

Gogoan edukitzekoa da gorago esan duguna: +IA + -A = -IA, ez -EA, egiten dutela.

II. “-A”-z amaitzeko joera Peru Abarkan

Sail honetan ipiniko ditugun hitzak Mogelen “-A”-z amaitzeko joera zabalaren ezagugarri ditugu, Mogelek “-A” berezkodun hitz bezala bait darabiltza Peru Abarkan. Irakur III. Atala, “-A” itsatsidun atzizkiak Peru Abarkan”; han, -LE /-LA, -GILE /-GILA, (-KILE/ -KILA), -TZAILE / -

TZAILA, etabar arakatu genituenean ondo agertu zitzaigun Mogelen idazkera, bere garaiko Bizkaierari jarraituz: atzizki hauek “-A” berazkodun bezala erabiltzen ditu, sarritan, gutxienez!

- Baita ere beste Euskalkiek “-E”-z bukatzen dituzten hainbat hitz, Moglek, eta Bizkaierak, “-A”-z amaitzen dituzte: adib. “oba, lora, zara, sara, etab. Adibide gehienak aurreko Ataletan ipini ditugunez gero, hemen banaka batzuk jasoko ditugu, esandakoaren lekuko. Gogora, bada, han esandakoak.

- Aintzinatik datorkigu Euskalkien arteko eztabaida, “zein Euskalki da garbiena?”; “zein ederrago, edo zaharrago?”, etab. Auzi honetan ere gizon zentzudun lez agertzen zaigu gure Juan Antonio Mogel, Euskalkien arteko gora beheretaz ari dela zera esaten digunean:

“nic guciac (Euskalkiak, bakoitzaren berezitasun eta guzti) dauzcat edertzat”: ERACASTEAC, Itz- aurrecoa, XIV. 27.

- Hitz batzuren amaiera ez zaigu garbi agertzen, edo nomin. singularrean art. erantsita datorkigulako: “artza”, edo -EA eginik: “sarea” edo plur.-ak bukaeraz: “osatzailak”, etab.

- -EA eta plur. -Ak amaierak ez digute auzia zehazki eta beti argitzen.

- Mogelen idazkera hobeto ezagutzeko esaldi batzuk Eracasteac-etik hartu ditut, Gipuzkeraz idatzi zuen idazlan horretan ere -A berazkodun hitz bezala bait darabiltza: icasla, iracasla, gorula, enzula, adibide hauek lekuko argitxuago agertzen bait zaigu Mogelen idazkera.

1) -LA amaieraz: (-LE/ -LA, -GILE/ -GILA, -TZAILE /-TZAILA): beste Euskalkietan “-E”-z: (ikus, III. Atala):

EPAILLA: “... zarean edo (sic) ez ill-epailla edo anatomiko ona” 24. orr.

- “emon zerbait, epailla ta batu direanak ardaoa edan daien” 55.

- “ori epailla baten zeregiña da” 23. orr.: “bat”-ekin.

- -EA formaz: “epailla” 90. orr. (tajadera)

- “luebagiña ta otaepailla da” 106. orr.

- “zer da epailla? Epailla da zuek karnazerua...” 23-24.

- “Epailla ta arategia euren ganera artu daroenak...” 73. orr.

EUNLA: “ikusi eragingo neuskezu eunla batek bear dituan...” 95. orr.: “bat” zenbakiarekin.

“Eunla andreak” 99. orr.

“eunla eta iostun” 99. orr.

- “neure alaba eunleari” 95. orr.

GORULA: “... iostun ta gorulariak” 99. orr.

Bi adibide hauek, aurrekoak eta ondorengoak, ez digute gure auzia zehatz mehatz erabakitzen.

- “ikusi dituzu sarri gorulak, zelan amulu edo kirru...” 83. orr.

- Gorula, eta, Eula (sic): “... olaguizon, icazquin, emacume gorula, eula, jostun, ta...”: ERACASTEAC, Itz- Aurrecoa, IV.

IOSLA: "... sartuten da iosla edo iostuna lan barrietan": 96

- -A + -A = -AA eginik plur.

"ioslaak artuten dabee eun aterea..." 99. orr.

IALLA (joilla, iailla): "liña ialla gaisoak izerdi lamatan" 98. orr.

GALTZAILLA: "bakean itxi ordi galtzaila bati" 33. orr.: "bat" zenbakirekin.

IMINTZAILLA: "andrakume azur- imintzailla, barriketa..." 23. orr.

URTZAILLA: "Iielea, urtzailla bi ta gatzamaillea" 82. orr.

- "gero sartuten naz urtzailla; egingo naz..." 83. orr.
- "amaitu dabenean urtzailla agoia zaindu dabena..." 82. orr.

Behin -LE amaieraz: "urtzaille batak agoia zainduten dabena..." 86. orr. (1881.eko argit. ere berdina: 129. orr.)

Gehienetan -EA formaz damaigu.

GATZAMAILLA: Mogelen idazkerari jarraituz "gatzamaillea" izan behar-ko luke!; baina bi aldiz "gatzamaille" ematen digu; Bestalde Bizkaierak "emoille", "emoillea" formaz, erabiltzen du. Horregatik bitarikotasuntzua aurkitzen dut hitz honetan: ia beti -EA bukaeraz agertzen bait zaigu; edo plur. -Ak eginik, behin ere ez -A garbiaz.

"izentetan da "Gatzamaillea, onek iagon edo zaindu..." 83. orr.

- "alan bada Gatzamailleak bere, izanik sartu-barriak..." 82. orr.
- "lagunduten deutsee agoia su-azpiti ateraten iielea ta Gatzamailleak, bakotzak..." 84. orr.; passim.
- "... bitartean Gatzamailleari uragea..." 84. orr.

Beste bi aldiz -LE amaieraz, oguzkera hau ere ondo ezgutzen bait zuen moglek

- "gatzamaille gaisoak..." 82. orr.
- "Gatzamaille gaisoak aurreratuta..." 86. orr.

IAGOLA: "... zure Eliza-iagola Abadeak..." 111. orr.; 83.

IRAKASLA: "Iielea guztien iagola, irakasla ta burua" 83. orr.

IKASLA: "ikasla obeac" ERACASTEAC, 214. 20. Eta "Utsegiñen Zucenvidea"-n zera iakurten dugu: "iracasla obeagoac" dakarren tokian beste hau irakurri behar dela "icasla obeac". Horra hemen "i- kasla", eta "irakasla" hitzak.

ERACASLA: "... Sacerdote edo Eliz-gizon eracaslac libru asco ta...": ERACASTEAC, Itz- Aurrecoa VII. 14.

- "... San Agustin ta san Gregorio Elizaco eracasla ta jaquitun andia-goac...": ERACASTEAC, Itz- Aurrecoa, X. 10.

2) -Ondorengoek ere B joera adierazten digute, baina auzia zehazki argitu gabe, -EA formaz bait datozkigu, gehienak:

SARDA: "sardea edo simaur batzailea (sic, "-1" batez): 100. orr.

SARA: "usuak ioan,sareak eda" 81. orr.

- "Baresarea": "el redaño" 54. orr.

ALTZA: "altza" 132. orr.: "el aliso" itzuli dute; ez dakusgu garbi -A berez- kod. denik

- LABA: “daroa (ogi-orea) labara” 103. orr.
- LORA: “... loraz ta bitxiz beteta...” 29. orr.
- ANDRA: “gizon ta andra guztien petxua” 125. orr.
- “... zortzi gizon ta andra, lau aetati...” 129. orr.
- LEZA: “... euren abia edo leza-zuloetara...” 72. orr.
- ANTZA: (“hedor”): “azeri zaarrari ulea, ioan, baiña antza ez” 80. orr.
- ARA: “area bere idunaz” 100. orr. (rastra) (ikus, IV. Atala)
- ESKUARA: “eskuarea” 100. orr.
- “... bear da eskuareaz garia-ganik...” 102. orr.
- ATSAKABA: “... ezteutsudala aitatuko atsakaba emongo deutsudan gauzarik” 24. orr. (ikus, IV. Atala)
- “ian egizu atsakaba baga” 133. orr.
  - “onak ta txarrak, atsakabea ta atsegiña...” 34. orr.
- (Irakur III. Atalean “-A” itsatsidun atzizkiak Peru Abarkan” arakatzekoan “-BAGA”, “-GE/-GA”, “-KE/-KA”-z esan duguna.)
- LAIA: “laiak” 100. orr. Berezko -A dun bezala.
- Azkuek bere hiztegi nagusian “lai” ematen diu: Dicc. I, 517. orr. Munitibarren, Markinatik hurrean “laya bat” esaten dute. Luis M. Mugica-k, Ibon Sarasola-k, “*laia*” ematen digute, beraien hiztegietan; Plazido Mugikak, “lai”.
- “esku bigun samurrak baleukeez, ta ez laia, atxur ta ez askorakirtenakaz” 20.
  - “atxurren, laietan irabatuten...” (ez digu, ez “laiaketan”, ez “laiatan”): 30. orr.
  - esaldi oso antzeko honetan: “soloetan dakuskuz atxurretan, laietan, saraketan, iorraan...” 100. orr.
- ARAZKERIA: “zeinbat arazo ta arazkeriaz ekarten dan bedar bat...” 93. orr. Azkuek “Arazkeri” damaigu bere Dicc. I, 59.
- ZARA: “zaraak” 91. orr.
- PARA: (pala): “parea” 91. orr.
- MATRAILLA: hitz konposatuetan datorkigu bakarrik, eta ez du erabakitzen Matrailla ala *-l* denik:
- “matrailla-alde ta zankoak” 29. orr.
  - “matrailla-agiñak” 53. orr.
  - “matrailla-alde aek eztagoz ala eginda...” 136. orr.
  - “arpegi gorrista ta matrailla-alboak gizen-gizenak” 130. orr.
- Izen honen hotsaren aldetatik, irakur, L. MITXELENA, *Fonética Hist. Vasca*, 183, 10.3, eta 188. orr. 21. en aipamena.
- EIZA: “onela ondo datorkio eizari...” 120. orr.
- “...oillagorren eizara” 67. orr.
  - “... eizaan ibilli oi dalako” 120. orr.
- BELEA: “zer esan gura dabee zapoa, erroia, belea, ...” 127. orr.
- “belea da leku beetara iatsi oi dana” ibid.
  - “kanpoan usa, etxean bela” esaera zaharra: 128. orr.; “erroia da bela-mueta...” 127. orr.

- GINARRA: “giñarrea” 132. orr.
 OTA: “otea” 132. orr.
 • “ota - atxurra” 100. orr.
 • “ota-maru” 132. orr.
 KERIZA: “kerizea” 132. orr.
 MISPILLA: “mispillea” 132. orr.
 GURBIZA: “gurbizea” 132. orr.
 TOPINA: “topiñak galdareari, ipur baltz” 81. orr.
 • “neskatilla, ekarri egiguzuz topiñean ikusi ditudan...” 125. orr.
 OSAGILLA: “... osagilleari dei baga” 81. orr.
 ERLA: “erLE” dela dirudi, bi aldiz “erLE” idazten bait du, eta bestetan “-EA” bukaerarekin:
 • “erlea” 127. orr.
 • “... iatort gogora erlea, ...; erleak esan gura dau...” 125. orr.
 Baina “erLE”:
 • “erle beargiñak etxe-barruan” 125. orr.
 • “erle goan nahia, ez ezti, ez breska” esaera zaharra: 118. orr.
 -KUME /-KUMA: “andra”rekin lotuta “-kumE” ematen ditu:
 • “bat”-ekin elakartuta: “andrakume batek” 94. orr.
 • “-rik” erantsita: “erroiaren arrautzak, usakumerik ez” 80. orr.
 • ondoko hitza bokalez hasten delarik:
 “andrakume euskaldunak” 100. orr.
 “andrakume azur-imintzailla, barriketa ta...” 23. orr.
 KumE -tzat daukala deritxot
 • “-E”-z amaituz: “zeinbat milla aritx,arte, pago, kastaña...” 85. orr.
 -GILA: “eztakizu etxakola iñori gatxik opa bear, geure kaltegilla ta arerioa bada bere?” 49. orr.
 Ondoko hitz hauek “-E”-z bukatzen dute, “-U”-ren hurrengo bokalak “-E”-z egiteko joera bait du: -EA formaz datozkigu
 URDE; BASURDE; IZURDE: “zer da basurdea?; zer da izurdea? Basurdea, basoko urde (sic) edo txarria; ta izurdea, itxasokoa” 121. orr.
 • “badira urdea esaten deutseenak” (zerriari): 54.
 SUGE: -EA bukaeraz datorkigu:
 • “sugea” 126. orr.
 • “zer esan gura dau sugeak?... Sugea da subagea” 120. orr.
 ZUME: “zumea” 132. orr.
 -TZA, -TZE -ren ordez:
 “atera dot eriotzearen autzetati” 23. orr.
 “ofrece particular interés el suf. acid. -TZA / or. -TZE, que puede muy bien ser idéntico por su origen al casi común -TZE que forma sustantivos verbales”: L. MICHELENA, Fonética Hist. Vasca, 111, 5.2, c. (Gaurregun ere Oñatin oso bizirik diraute honako hauek, “soldau-tzaia”, edo eta “soldauskaia”, “eskontzaia”, “kentzeia”, “soldauskaan”).

VI. ATALA

Amaiera gisa

A) Azken oharrak

1. Gorago aipatu dudanez, banuen Peru Abarkaren eskuidatzien jator-tasanuz zerbait esateko asmorik, atal berezia osatuz. Oraindik Peru Abarka eskuidatzien auzia argitzeke daukagu. Denok dakigunez, Mogelen Peru Abarkaren hainbat eskuidatzi ditugu hor hemen, ezagunak batzuk, isilian daudenak beste batzuk. Zein da, benetan, lehenengo eskuidatzia, edo eskuidatz jatorra?; hainbat ms. baditugu, nork norengandik berridatzi du? Auzi honek egiten dizkigun galderak, erantzuna eskatzen digute. 1881.eko argitalpenak, hasierako "Advertencia"-n digunez, Zarauzko eskuidatzia hartu zuen oinarritzat:

"... se advierte que la impresión está copiada exactamente del original que se conserva en el convento de los PP. Franciscanos de Zarauz":
PERU ABARCA, Durango 1881, hasieran.

Eztabaida kritikoki argitu nahirik azterketatxo batzuk egin ditut. Zarautz, Arantzazu eta Markinako karmeldarren artxikoarduradunen eskuzabaltasunari esker, niregan eduki izan ditut hiru eskuidatziok, ikerlan eta elkar konparaketak egin ahal izan ditzakedan. Egin ere azterketa batzuk egin ditut. Baina arazo honek berak bakarrik ikerketa kritiko berezia eskatzen digunez gero, alde batetik, eta nire azterlana larregi luzatu zaidalako bestetik, beste batetarako uzten dut eskuidatzien jator-tasanaren auzia.

2. Zerk eraginda autatu dudan Peru Abarka? Elaberri hau Bizkaieraren lehenbiziko idazlan nagusia ez ezik, euskalki horren literaturaren klasikoentari-ko bat dugulako, bai hizkuntzaren aldetik, bai baserri-kulturaren ezaugarrien ugaritasunaren aldetik: hizkuntza, idazkera bizi-bizia, hitz ugaritasuna, aditz iokoak, elkarrizketa gatzez betea. Ematen dizkigun izen egoki eta bereziak, eta euskal ohituren agiri eta azalpenen aldetik, behar-beharrezko izango zaigu Peru Abarka garai harretako euskal etnografia, Markina ingurukoa batez ere, aztertu eta ezagutu nahi badugu. Baditu, bai, hainbat akats, joskeran batez ere; kontuan eduki behar dugu Bizkaieraren Literatur tradizioaren aitzindari izan zela, eta ez eukala literatura ederrik idazkera, etabar, lantzeko. Guzti horiek gogoan izanik gure euskalkiaren idazlan atsegin honen ikuspegi-ren bat aztertzea komenigarria iruditu zait: "berezko -A dun" izen eta adjek-tiboen arloa arakatzea eta argitzea aberaskarri zaigula uste dut.

- Bestaldetik, Peru Abarkaren -A berezkodun hitzen azterketa egin gabe geneukan oraindano. Egia da, gramatikalariek, aita Villasantek, Txillardegik eta beste batzuek auzia ukitu dutela; baina ikuspegi orokarrez bakarrik mintzatu dira. Ikerlan sakonik egin gabe ezin dezakegu erabaki -A berezko-

dun hitzen auzia: zalantzarik ugari izango dugu -A itsatsidun hitzen saila mugatu nahi dugunean.

Arazoa berak eskatzen duen zientzitasunez argitu ta zehaztutzeko klasi-koak aztertu beharko ditugu. Beste hainbeste esan behar dugu euskeraren alderdi gehienei buruz, euskal ikerlanak hasten bait daude oraindano. Banakaren bat bakarrik aipatzeko, Patxi Altunak plazaratu dizkigu bere tesisa eta beste bi ikerlan sakonak lehenbiziko euskal idazleaz, hau da Bernard Etxepare-ren alderdi baliotsuenez (bertsogintza, metrika, hiztegia, eta edizio kritikoa). Mogeli buruz, *Euskera* aldizkariak argitaratu zituen Eibarko Biltzarrean aurkeztu ziren idazlanak: *Euskera* V., 1960. Peru Abarkaz M. Luisa Diez Ezkerak aztertu du Mogelen idazlan honen balio lingüistiko-metalingüistikoa. Euskalkiek berezitasunak dituzte, bai -A berezkodun hitzen arloan, bai beste ikuspegi askotan.

3. Oso gutxi aztertuak ditugu Peru Abarkaren adjektiboak, hitz mugatu eta mugagabeak, fonetika-fonologia, Peru Abarkak damaigun euskal antropologia sikologia esaeretan, ipuinetan, bertsoetan, kanteetan, ohituretan, aditzean, lan egiteko eretan, etabar. Aztertzea dauzkagu beste hainbat ikuspegi, adib., euskera eta euskal mitologia; euskera eta bertsoetako metrika erritmoa mugimendua; euskal sinbolo, alegoria, etab.; euskera eta sendagintza, herri-jakituria osakintzaz; elkarrizketa eta euskal sikologia, aditzaren eragina eta sikologia; euskera eta irudiak; euskera eta erlijioaren eragina; euskera eta odol ahaidegoa; Mogelen metologia Peru Abarkan euskera ikasgarazteko; langileen arazoa, elkarlana Peru Abarkan; euskera eta industriagintza Peru Abarkan: aizearena, urarena, suarena, itsasoarena, harriarena, burdinarena, zurarena, linoarena eta gaurko teknika berriak; literatur ikuspegiak, balore, iturburu, harreman, etab.

Ikuspegi horiek, eta beste batzuk, azterzeko gaia eta haria ematen digu Peru Abarkak. Euskal baserriarraren bizitzaren agiri eta adierazpenak gogoan eduki beharko ditugu garaiko euskaldunaren soziologia, sikologia eta antropologiaren koordinadak oinarritzerakoan.

4. -A berezkodun hitz ugari damaigu Peru Abarkak: 483 jaso ditugu. Horietaik gehienak euskalki guztietan -A itsatsidun bezala erabiltzen dira; beste batzuk Mogelek, Bizkaieraren ohitura edo joera aintzinakoari jarraituz, -A berezkodun hitzen erara amaitzen ditu, nahiz eta euskalki guztiek ez erabili -A itsatsidun bezala: lora, oba, erla...; beste banaka batzuen amaierako "-A"-k, plur. -Ak, edo "-EA"-k zalantzak sortaraz dezaizkigukete.

Artikulua, euskaraz, hitzaren amaierari ezartzen zaionez gero, ez zaigu zalantzarik faltako: bukaerako -A hori, hitzak berea du ala erantsitakoa da?; galdetu beharko dugu sarritan (ikus, II. Atala: "Berezko -A dunen" deklinabi-dea).

6. Lehenengo Atalean, -A berezkodun hitzen zerrendaren azkenean "Hitz bereziak"-en kalifikatiboz izendatu ditugu izen batzuk, gaur daramaten

amaiera beste bukaera baten eboluzioak sortua bait da: adib., gaztae, kanpae, katea. Gaurregun, behar bada, hitz hauek ez ditugu -A berezkoduntzat jotzen; baina beraien era zaharrak eta ezagun duten latinerazko sustraiak beste ondorioa garamatza: adib., gaztana, kanpana, katena -ti/c datozkigula.

7. Historian zehar, euskeraren bizitzan alegia, eragin sakona izan dute atzizkiak burutapen edo "zer" berriak adierazteko: adib., maite, mai + tasun (maitetasun), maita + keria; zuri, zuri + keta. Euskera gauza bizia da, gure elkar harremanen agiri bizia, beti osatuz, egokituz joan behar duena garai bakoitzeko arazo berriei, eskatzen duten sakontasunaz eta gaitasunaz, erantzun nahi badie; ezin daiteke gelditi betirako ernaberriko egoeran.

Alde honetatik begirata, presakeria gehiegiz eta larritasunez edo atearak dira, ene uste apalez, gure Luis Mari Muxika-ren ondorio batzuk, bere *Origen y desarrollo de la sufijación euskérica* azterlanean (San Sebastián, Ediciones Vascas, 1978). Kritika oso zorrotzak egin dizkio Alfontso Irigoyen-ek, Musikaren ikerlanak bai orokorki aztertuz, eta bai hainbat alderdi zehatzetan:

"En primer lugar, creo que debe ponerse de manifiesto que el autor no se ha planteado con el debido rigor científico el tema de la prefijación y sufijación, habiéndose salido por la tangente al fabricarse sus conceptos de paraprefijación y de parasufijación, con el objeto de clasificar elementos que no encajan dentro del título general. No queda claro la naturaleza de un paraprefijo y del parasufijo y ello puede conducir, y le ha conducido al autor, a desenfoques en cuestiones básicas de nuestra lengua... Permitaseme señalar que los términos "parasufijo" y "paraprefijo" sugieren algo así como la existencia de prefijos y sufijos legales e ilegales": A. IRIGOYEN, "Crítica sobre prefijación y sufijación en lengua vasca", *Fontes Linguae Vasconum*, 1979, mayo-agosto, 243. orr.

Atzizkien Atal aberats honetan, hemen -A berezkodun atzizkiak, baka-rik, interesatzen zaizkigu; III. Atal luzea osatzen dute berauek gure azterlan honetan. Atzizki hauetaz ohar batzuk egin behar ditugu: 1) "ekintza, edo ekintza giroa" adierazten diguten -A berezkodun atzizkiak ugariak eta esanguratsuak dira Peru Abarkan. Ene ustez, eskal antropolojia, sikolojia, egite-arakoan kontuan eduki beharko dugu euskeraren ikuspegi "dinamiko" hau.

2) -ERIA, -TERIA, -KERIA, -DURIA atzizkien amaierako -A ondo gordetzen du Mogelek, "iakituririk", "baldreskeria baga", "pigureria guztiak". Gaurregun "baiduri + rik baga", etab., esango genuke.

3) III. Atalean "-A itsatsidun Atzizkiak Peru Abarkan", eta VI. Atalean "Zalantzazko -A berezkodun hitzak Peru Abarkan" aztertzerakoan esana birresaten dugu hemen: -LE, eta -GILE (-KILE) atzizkiak, Mogelek -LA, -GILA, (-KILA) amaieraz erabiltzen ditu, sarri Bizkaieraren joera zaharra gorderik: irakasla, osagila, egila, enzula, iagola, saltzaila, ...; banakaren bat -E -z bukatuta ere badatorkigu: oratzaile (tenedor), gatzamaile; berauok ere, gehie-

netan, zalantza sortzaile den -EA amaieraz: gatzamallea, oratzallea, eta antzekoak.

8. Nahiz eta zehatz mehatz nire azterlanaren mugetan ez sartu, oso osorik behintzat, -AA bikotedun hitzen arazoa, Peru Abarkan -AA bokale -ioko honekin agertzen diren hitzak jaso ditugu, berauetako izen batzuk -A berezkodunak bait dira: gauzaak, ganbelaak, azaak, tresnaak. Batez ere inesi-boan eta nomin, plur. darabil “-A” bikoiztuteko joera. Baina Atala larregi ez luzatzeko -AA bikotedun hitzen azken sustraiek egin dituzten aldaketak, historian zehar, aztertzen ez naiz sartu, beste arlo batetara eramango gait ninduen ikuspegi horrek.

9. I.go Atalean (-E) erantsi diegu hitz batzuei: sarritan, -EA amaieraz datozkigu: erlea, sardea, suge, otea (argoma), eskuarea, sarea. Beste euskalkientzat -E -z amaitutako izenak dira, baina Bizkaieraren eta Mogelen idazkera zabalena ezaguturik, -A -z amaitzekoa, alegia, gehienak -A berezkodun-tzat hartzera eramaten gaitu; kasu bakoitza ikusi behar.

Gure Mogelek, honetan ere, Gipuzkeraz oso ondo ezgutuarren, eta Lapurteraz ere jakin, Bizkaieraz idazten duenenan Euskalki honen, eta Markina aldekoaren -A -z amaitzeko ohitura zaharra darabilela esan behar dugu.

Horago ere esan dugunez, Juan Antonio Mogel mugako gizona genuen, bi euskalkien muga mugakoa izan ere, bai iaiotzaz eta bai bizitzaz: Eibarren jaio, eta Markinaldean bizi izan bait zen beti. Izakera honek bere aberastasun eta bere arriskuak dakartza: Mogelek ondo ikasi zituen Bizkaiera eta Gipuzkera; bestaldetik begiratuta, mugako gizona izateak ez ote dio lagundu hitz batzuen bitarikotasuna “oba/ obe, erla/ erle, sarda/ sarde, eskuara/ eskuare”, zehatz mehatz garbitu gabe uzten? Jakina denez mugetako herrietan holako hitzak bietara erabilten ditu, sarri, herriak berak ere. Eta Mogelek sarri esaten digu herriarengandik, nekezariengandik batez ere, ikasitako euskera idazten duela.

“Gauza batek ikaratuten nau zugan: zein ederto euskera berba egiten dozun eskolarik euki bago”, M. Juan “eskolau azeriak” esaten dioenean, zera erantzun dio Peru baserritarrek:

“Maisu Juan, nik eztakit beste euskerarik neure guraso (mugako herrietan bizi izan zirenak) ta auzokoai (Markina ingurua alegia) ikasi deutseedana baiño”: 49. eta 50. orr.

Hauxe da Mogelek egiztatu nahi digun tesisa Peru Abarkan barna: baserritarrengan dagoela euskerarik biziena, aberatsena, gihartsuena, egokiena; Peru dugu nekezarien eredu ez ezik, euskeraren “katedratiko” nagusia:

“Parece algo extravagante el título de la obra; pero no lo será a quien atentamente considera, que un rústico bascongado puede ser Doctor y Maestro de su lengua, y ser Catedrático de ella, llamando a su escuela de las monañas a clérigos, frailes, caballeros y demás que no se han fatigado (Mogelek

sartu nahi digun ardura: ahaleginik gabe, ez dago euskara ikasterik) en meditar el artificio curioso, ni las saladas expresiones de dicho idioma:

“En los diálogos que presento, habla un Labrador, vestido de Abarca o calzado peculiar del País; un rústico que no ha puesto pies en la escuela de primeras letras; un solitario que no ha salido de los bosques del bascuence; que no sabe una palabra de otro idioma, y que en mil asuntos implicados y muy diferentes habla afluentemente con la mayor pureza sin hallarse embarazado por falta de voces... ni mendigar extrañas”: MOGUEL, J. A., *Peru Abarca*, 1881, 6-7. 2. eta 3.

10. Azpimarratzekoa da zein ederto eta garbi erabilten dituen Mogelek gaurregun, sarri, -A gabe entzuten ditugun hitzak: “anaia a”, “gauza bat”, “gauza, asko”, “gauzarik”, “gauzeetan”, “lotsa ona”, “makilla”, “neskatilla ona”, etab. Dirudenez Mogelek, eta garaikoek, gaurkoek baino hobeto erabiltzen zituzten -A berezkodun hitzak. Baina dena ez da gari hutsa; hor irakurtzen ditugu “neskatx”, “giltz”.

11. Nere azterlan honek beste ikerketa batzuk eskatzen ditu: Mogelen Bizkaierazko eta Gipuzkerazko idazlan guztien azterketa eta elkar parekaketak; horrela Mogelen idazkera osoa ezagutuko genuke. Baitere aberaskarria izango litzateke Mogelen Bizkaieraren jatortasuna hobeto ezagutzeko, beraren adiskide Añibarro-renarekin batera aztertu eta parekatzea, Bizkaierazko literatur tradizioaren sortzaileak bait dira, Arratiarra bata, Markinaldean bizi guztia eman zuena, bestea. Biek ondo ezagutzen zuten B, eta bakoitzak bere eskualdeko berezitasunez edertzen dute.

12. *Joskera*: gorago aitatu dugu joskeraren aldetik dena ez dela irin garbia *Peru Abarkan*, akatsak ere badituela hor hemen. Baina ez naiz gai horretaz mintzatu, -A berezkodun hitzen arazoez baizik. Mereziko luke berau sakonki aztertzea eta Mogelen literatur balioak irizpidetzea.

B) Aipamenak

Aipamen ugari ipini dut: 1700 etik gora. -A berezkodun hitz mota bat baino gehiago damaigu Mogelek: izen soilak dira batzuk: gauza, burdina, aza; hitz konpostuak beste batzuk, -A itsatsidun atzizkiren baten bidez osatuak gure kasuan: adib., -aba, -ada, -eria, -keria, -keta, -txa, -tila, etabar. Hitz konposatu batzutan, zati biak, izen soila eta atzizkia, biak -A -z amaitzen dira: koltza + gintza = koltzagintza; neska + tila = neskatila. Beste batzutan, ordea, atzizkia bakarrik da -A itsatsiduna: Barberu + tza = barberutza; katilu + ada = katilukada.

-A berezkodun hitz soilez Atal bat egin dugu, eta -A itsatsidun atzizkiez beste bat IV. eta III.

5. Azpimarratzekoa da Bizkaieraren joera berezia -A berezkodunak deklinatzerakoan: -A + -A = -EA giten du, eta ez -A + -A = -A beste eus-

kalkiek egiten duten bezala: Bizkaierak: neska + -A = neskea; Gipuzkerak ordea, neska + -A = neska, -A batekin ikus, II. Atala.

Hori dela eta, -A berezkodun hitzen ikuspegi bat baino gehiago aztertu ditut; eta Mogelen idazkera argiago ager dakigun, baieztapenak hainbat adibiden bidez baieztatzen ahalegindu naiz; hortik aipamenen ugaritasuna, eta aberastasuna. Batzutan aipamenaren orrialdearen zenbakia bakarrik, esaldirik gabe, ipini izan dut, interesatzen zaigun hitz hori beste esaldiren baten ere sartuta dagoelako. Esaldi banakaren bat behin baino gehiagotan agertuko zaigu, berak damaigun argi bereziagatik. Mogelen iritzia osokiago ikus dezakegun aipamen batzuk luze samarrak dira beraiek adierazten diguten aberastunagatik. Horrtarako Mogelen beste idazlanak ere aitatu ditugu, noizean behin "Eracasteac", batez ere.

- Nire azterlanaren oinarrizko testutzat 1970.eko argitalpena erabili izan dut. Baina hainbat aldiz 1881.ekoa eta Zarauzko eskuidatzia ere aipatu ditut, argitaldien artean dauden aldaketak azalduz. Arantzazuko eta Markinako eskuidatziak eta beste argitaldiak ere begien aurrean eduki izan ditut, baina ez ditut aipatu -A berezkodun izen eta adjektiboen auzia gehiegi ez zirriborrazteko.

EUSKAL JOSKERAZ ZENBAIT PUNTU “PERU ABARKA” LIBURUAREN PASARTE BATZU AZTERTUZ

Ricardo Badiola

SARRERA

Euskaraz joskera aldetik jokera bat baino gehiago daude. Honela, ipuinetako joskera, berezia da:

“gure etxean bizi dira gurasoak, osaba, izekoa...”. Honengatik, ipuinetan, galdegaia ezta bat ere finkoa, zihurra... aldakorra baizik.

Euskal joskeraz lan gutxi burutu dira. Hauetariko bat S. Altubek egin zuena dugu; baina, Altubek ematen dituen legeek elkarrizketetarako balio dute eta ez idazkera orokorrerako edo eta errezital, errelato edo narrazio mailetarako.

Bestalde, perpaus sailean, maila asko daude.

Perpaus soiletan joskera standard bat dago:

“hau Miren andereñoaren etxea da”; edo

“Miren andereñoaren etxea da hau”.

Bestalde, Moglek *Peru Abarka* liburuan, perpaus asko, aditzaz hasten ditu: “etorren etxetik...ekusan ama...”

Euskarazko genitiboaren erabilpena nahiko hedatua dugu gure hizkuntzan, batez ere, Iparraldean:

“ogiaren jateko; klasearen ematekotz...”

Iparraldean, dirudienez, ez dute bereizten genitiboa eta destinatiboa, hots,

“nire” eta, “niretzat”; “amaren” eta “amarentzat”.

Euskaraz ba dauzkagu zenbait genitibo arkaiko edo fosilizatu ere:

aitta gurea;

Peru gurea;

Ai umetxo enea;

Ai Miren gurea...!

Honela, Etxeparek erabiltzen zuen:

“lehen inprimatzailea, hura da”,
nire ustez, lizentzia poetikoa da.

Bestalde, nik ezagutzen ditudan euskal idazleen artean hiperbaton gehien erabiltzen duena, Etxeberri Ziburukoa dugu.

* * *

Ba dago euskaraz beste sail bat, nahiko berezia dena, alegia *galdegaia* eta *mintzagaia* deritzana, hain zuzen. Altuberen legeek ez dute baliorik gogoetan ari garenerako eta ezta ere kontu kontari mintzatzaren direnentzat. Galdegaia ezta beti errespetatzen, eta nire ustez ezta zertan bete behar ere. Kontari ari den batek ba daki hainbat gauza entzuleak edo irakurleak aldeztetik dakizkienak.

Honela S. Altuberen eritziz perpaus zati-galdearen erantzun lege har daitekeenean —bai—ala— ezezko ez denean galdearen *zein, zer, non, nola, nor* eta beste galdegileen oihartzunak aditzak daukan aurrekoa hartzen du, bitartekorik gabe eta, hizketan ere inolako etenik sartzen ez delarik.

Aditza tinkoa denean, ezin dira agertu bitarteko zenbait besterik: *ba, ez, bide, ote, omen...* galdegaioak aditza eta beste elementuei dagozkie.

Bestalde, aditza bera denean, bizkaieraz, hain zuzen *etorri dator, ibili dabil* eta antzekoak erabiltzen dira aditza tinkoa denean; baina konposatua denean *etorri egin da, jakin egin du...*

* * *

Eta perpausaren bai-ezko nolakotasuna edo modalitatea.

Ezezkoa adierazteko *ez (ezin)*erabiltzen dugu; *ba* - berriz, aditza tinkoa denean.

Bai, nola ez den *noraezekoa*, baiezkoa azpimarratzen du.

Honela izanik, galdegaia informazio berria daraman edo dakarren perpausaren zatia dugu.

Bestalde ba daukagu *mintzagaia* deritzana ere, hots, elkarrizketa mailan ari garenean, batak zein besteak aldeztetik aipamenez ezaguna duguna.

Euskarazko *ba*, bai baiezkoetan nola galdezkoetan erabiltzen da eta, azken hauetan hedatuago daukagu aspaldi batetan, gure egunotan baino.

Euskaraz orobat gertatzen da, protasisean, hots,

bada hobeagorik, bada hobeagorik edo, berdin dena, *hobeagorik bada, hobeagorik bada*.

Euskaraz askotan hartzen dugu aditza mintzagai erara: *erosi, zerbait erosten dugu; ikasi, ba dut zuk baino gehiago.*

* * *

Perpauz zatiak aintzinatzea ezta euskaraz bakarrik gertatzen den arazoa. Alemanez eta ingelesez ere gertatzen da.

Galdegai arazoan, aditz trinkoa ezteanean, Mendebaldean, *egin* aditza erabiltzen dugu; baina, adibidez, Ubillos idazleak eztarabil.

Beraz, euskal literaturan, *noiz* eta *non* agertzen da *egin* hau? Aurrerago aztertuko dugu hobeki.

"PERU ABARKA" ETA JOSKERA

Lehen eta behin, Mogelek erabiltzen duen joskera, askotan erdarakeria dela ematen du, baina hizketa mailan nola egiten diren honelako perpausak, horregatik erabiltzen du joskera hau, hots:

—“Zenbait opiziale dira?
—Dira lau biargin”.

Edo beste hau:

—“Zer esan gura dau sugiak?
—Sugiak da subagia”.

Joskera arruntean, euskarazko perpausak, honelako ordena eramanen luke:

1. Subjektua
2. Osagarri zirkunstantziala
3. Objektuzko zeharkako osagarria
4. Objektuzko osagarri zuzena
5. Atributua
6. Aditz adierazgarria
7. Aditz laguntzailea (Baiezkakoan)

Adibidea:

“Jonen emazteak, goizeon, Mikel adiskideari

Subj. O.Z. O.Z.O.

puru bikaina, bere izenean erre dezan, eman dio”

O. O. Zuzena Atributua Ad. adieraz. Ad. nagusia

Baita ere esan ahal dugu:

—”Jonen emazteak, goizean, Mikel adiskideari, bere izenean erre dezan, puru bikaina, eman dio”.

* * *

Zenbait irakasleren eritziz, hurrengo perpausok, joskera bikainagoan daude, alboan doazenak baino. Zergatik?

—Esan <i>ez bazenu</i>	<i>ez bazenu</i> esan
— <i>Baldin</i> ekarri <i>ez banu</i>	<i>ez baldin banu</i> ekarri
—Etorri <i>ezin balira</i>	<i>ezin balira</i> etorri
—Ekarri <i>ezin baldin banu</i>	<i>ezin baldin banu</i> ekarri

Edo izen nagusia adjektibuarekin doanean, honelako perpausak entzuten dira, onart ezinezkoak:

— Abade Don Mikelek
— Andereño Mirenek irakatsi die
— Haren anaia Koldo...

Bestalde honelako zerbait ere entzunda nago:

— Orain zer egin behar duzue? Donibane Garazira goaz *porque* anaia hil zait.

* * *

Jarraian frogatu ahal dugu, Mogel idazleak, *Peru Abarka* (1) liburuan erabiliriko zenbait adibide, baina kontutan edukiz, euskaran ere, beste hizkuntzen bezalaxe, joskera mota ezberdinak ematen ahal direla.

Honela, ba, erabilitako zeinuen laburpena:

1. S: Subjektua
2. C: Osagarria. Osagarri zuzena edo konplementua
3. Datiboa
4. O.Z.: Osagarri zirkunstantziala
5. V.V.: Aditza. Aditza ezezkan
6. P.: Predikatu edo izen osagarria
7. K.: Konjuntzio edo konektagailua
8. Ad.: Adberbioa

---

(1) José Antonio Mogel, *Peru Abarka*. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1978.

Peru Abarka: 10. orrialdetik jasoa

1. *Ezteust ezek gorroto ta iguin geiago emoten, nekezale edansarri ta ardao-zaleegiak baino.*
 V S C V^e S
 S K

2. *Zer esan nei, bada, berori emen ikusita?*
 C V K C ad. V aditz adberbializatua

3. *Aserratuko ezpalizatkio iakin gura neuke nor dan da zek ekarri daben ona.*
 V^e V C K S V
 ad.

4. *imiñi egizu txapela buruan, ta esango deusut nor nazan.*
 V C o.Z. K V C

5. *Naz, bada, oraiñago igaro dozun erriko Barberua, ta deitu nabee gaiso bategana.*
 V K K V O.Z. P. K

6. *Pagau deuste bisitako erreal zidarra.*
 V O.Z. C

7. *baiña ain doilorrak izan dira, zein da ezteusten atera trago bat*
 K K P V K??? V C

8. *alan sartu naz emen kuartillu bat atera ta zerbait iaatera, bada urrin egiten iat neure etxea, barurik biurtuteko.*
 K V ad. C V K C aditz zirk. K V
 S O.Z. Aditz zirkunstanlizatua

9. *Nik uste neban bene benetako andikiren bategaz berba egiten nebala*
 S V ad. O.Z. V → esaldi
 nagusiaren
 osagarri
 zuzena

10. *Agaiti nengoan txapela buruti kenduta, lotsa nintzala berba egiten.*
 K V C ← O.Z. → P → C ← V

11. *Iakin baneu lenengoti Barberu txar bat baiño etziñeela, enintzan Jaunka*

V Ad. P K V V O.Z.
 ↘ ↙
 C
 zugaz egongo, ezta bere buru utsean.
 O.Z. V K K O.Z.

12. *Eta Barberu errukarri bat, ta inoren gatxaz bizi dana, gaisorik ezpada-
 bil zer-ian eztaukana, ain arro ta apaindu?*

K S K O.Z. V O.Z. V
 C V^e K ad. K ad.

13. *Ainbeste soiñoko bitxidunez, eta ori astegun buruzurian; bidez zabilzala?*

K O.Z. K C O.Z. V
 ↓
 aditza eliptiko dago,
 "ori egiten-burutzen-dozu"

14. *Adiskidea: egizu berba modu obean: zuk eztakizu zer dan
 Bokatiboa Barberu izatea.*

V O.Z. S V^e C V
 C aposizioa

15. *Lengo Barberu txaarrak ibilli oi zirean desonretan euren opizio onraua.*

O.Z. S V O.Z. P.

16. *Batuten zirean tabernetan ta nun-nai;*

V O.Z. K O.Z.

17. *gitxi estudiau ta gero ill edo bizi, errezeta bat egin, botikako asko artu
 eragin erremienta txarrak euki, ta barriketa batzuk nekezaleai
 esanda, trago galantak ezarrita.*

ad. V K V K V C V C
 V C V K C D
 V C V → adberbio gisan

Adberbio gisa

18. *Ni egon naz Madrilgo ospitalean urte bian.*

S V O.Z.

19. *Asko ikusi dot; ta asko dakusanak, asko ikasi daroa!*

C V K C V C ↓ O.Z. V
 Adberbio gisan

Peru Abarka: 44. orrialdetik jasoa

20. *Itxi egidazu neurri eskrupuluetan sartu baga, ta neuk emoten deusut*
           V   D   O.Z.   V (O.Z.) K S V
berbea urtengo dugula lauzuri bere pagau baga.
           C   V(C)   C K V(O.Z.)
21. *Ai, ai! ill naz; atera dot besoa, ebagi iat burua; odola dariat arpegiti beera.*
           V V C V S S V O.Z.
22. *Atso sorgin lapur batek ezeban gitxiago merezi.*
           S V C
23. *Berotu egizu laster ura, ekarri egizu gero terreiña bat.*
           V ad. C V ad. C
24. *Presta egizuz benda ta sangria- txaplataak, ta kontu isillik eukiteak/*
           V C K C C K
zelan izan dan. (Azken honek lehenegoko guztia orokorki hartzen du: S logikoa)
25. *Egizu laster sangria egingo dozuna, zerren nire burua minez ebaten daukat, ta besoa ez gitxiago.*
           V ad. C C(logikoa) K c C O.Z. V
           K C K
26. *Larregi daukat minik. Alan bere zabilz kontuz.*
           ad. V C K V ad.
27. *Ezin neurtuko dozu onezkero ardaorik, ez erabilli esku onegaz giltzik (2).*
           K V K C V O.Z. C

Peru Abarka: 134. orrialdetik jasoa

28. *“Eztago nire etxean beste gizon gauzarik ementxe gagozanak baino*
           Ve O.Z. S ad. V S K
29. *Eztagoala? guzurra badiñozu, zeuk bere etorri bearko dozu kartzelara.*
           V C V S K V O.Z.

---

(2) *Oharra:* Moglek “-a” itsatsidunak “aa” idazten ditu. Kasu honetan eztu “giltzarik” jarri. Zalantza izango ote zuen?

30. *Egizu naozuna, billatu eizu al badaizu; orr etxe guztia, jaube baziña*
 V V C V V (→C) ad. C P V
 aditz eliptikoa

legez: eztago besterik ementxe gakosuzanak baiño.
 K V ad. V O
 (→+ C)

31. *Ai Peru neurea! Galdua naz.*
 Bokatiboa P V

32. *Osatu zan atsoa: emon dau kerellea; artu ditue informazioe batzuk*
 V S V C V C

33. *Igarriko deust neu nazala, ta dongago dana, zu bere eroango zaitue pre-*
 V S V K ad V C K V
 C

so erru бага.

C ad.

“Zu” izenordearen osagarri edo predikatu gisa.

34. *Zagoz geldi zurbildu бага; ez agertu bildurrik.*
 V ad ad. K V C

35. *Zure zorionean aldatu zenduzan soiñoakoak.*

↓ ↓ ↓ ↓ ↓
 O.Z. V C

36. *Nire emazte ta umeak isillak dira: besteok eztakie ez nor zarean, ez zer*
 S K S P V S V V
igaro dan. C C
 V

- 36 (bis).— *Etxako zure atzean etorri danari burua etorriko, zu zareanik.*
 Ve O.Z. V O.Z. V^e S V

37. *Iminiko, dogu, gura badau, geugaz bazkaitan, ta ez, arren, ikarrarik era-*
 V V O.Z. O.Z. K ↓ ↓
kutsi, ta ian egizu ardura бага K C

↓ ↓ ↓ ↓
 V K V O.Z.

38. *Ioango da etorri dan bideti zu baga.*
           V O.Z. O.Z.
39. *Il iat iaateko gogo guztia; ikara iabiltaiz belaunak*
           V   V   S   V   S
40. *Nire arpegiko markaren batzuk emon badeutsez, igarriko deust, beste*
   C V   V
soiñoko batzuk eukiarren; ta biok izango gara galduak.
   V   P
41. *Etā ¿zelango atsakabea zure emazte ta ume onentzat?*
       K   K   S   ↓   O.Z.
   Kasu honetan
   "da" aditza
   falta da.
42. *Ze plagak zirikatu nenduan atso benterea banatuteko?*
           S   V   C   V
43. *Pekatuaren kastigua da au.*
                                   S   V P
44. *Eskribana zain dago benta baten, emendi neroiana eroateko preso.*
           S   V   O.Z.   ad.   V+C   V   C
45. *Markina Bat kostu egin dira*
           S   V
46. *Eztakit nok pagauko dituan*
           V   S   V
47. *Neskatilla bere otseiñak agertu dau guztia, antxe dago urdai-azal,*
                                   S   V   C   ad.   V   S
labandu eragin eutsana.
                                   Aposizioa
48. *Eztau plageak geiago asmau*
           V   S   ad.   V
49. *Beragaz eban lagun baserritar bat; baiña neskatilleak berak deklarau*
       O.Z. V P P apozioa K   S   S   V
dau, ezeukeela biak errua, ezpada bakarrik barberuak.
           V   S   C   K   ad.   S

50. *Ezin iakin izan ditugu nungoak zirean; bai bakarrik barberua egoala*
 V   V   C   V   K   ad.   S   V
txito apaindua buruti bera.
 ad.   O.Z.

51. *Eskribauari ta niri pagau bearco izakuz geure alogerak nundi edo andi;*
 D   K   D   V   C   C   ad.
baiña atrapau bagendu barberu dontsua, kenduko geuntsan bizarra.
 K   V   C   C   V   C

Beraz, frogatu ahal izan dugu, Mogelek ezuela beti era bakarra zaintzen, baizik eta gora-behera haundiak eta idaztean askatasun osoz mugitzen dela.

Batzurentzat erdarakadak, beste batzurentzat joskera eskasa dauka eta zuzendu nahiko dute. Hauek joskera herritarra daukala diote; haiek, honelako joskerarik ezin dela euskarari onartu...

* * *

Nork dauka euskal joskeraren giltza?

- Euskal hitzen joskerak garrantzi handia dauka. Honela, esan ahal dugu, joskeran dagoela gure hizkuntzaren pipsaltsa.

- Hitzak egokizko tokian jartzean datza hizkuntza baten gako eta berezitasuna. Joskerak, hitz ordena esan nahi du. Baina hori bakarrik ez. Baita elkarteak eta nola lot daitezkeen ere bai.

Honela ba, ausartzen naiz zenbait puntu adierazten gure hizkuntzaren berezitasun gisara.

Lehen puntua: galdegai edo elementu inkirido deritzanak dauka toki behinen eta jakinena: aditzaurrea.

Bigarren puntua: galdegaiaren tokian, han bertantxe jarri behar da erantzun hitza.

Galdegaiak eta erantzunkizunak joskera berdina daukate:

nor da?

alaba da.

— Berarizko tokia: aditzaren aurretik. Euskaraz, bi, lau zein gehiago dituen hitz esaeretan, argi eta garbi igartzen diogu zein hitzak duen indarrik haundiena: hots, aditzaren aurretik doanak.

Adibidez, esakun eta perpausak era askotara bana genitzake. Garrantzi gehien ematea nahi diogun hitz edo esakera, aditzaren aurretik jarriko dugu, hots:

BIHAR ARRATSALDEAN HELDUKO DA ANAIA ERRIOXATIK MAULERA.

Noiz?

Bihar arratsaldean helduko da...

Nor?

Bihar arratsaldean anaia helduko da...

Nondik?

Bihar arratsaldean anaia Errioxatik Maulera helduko da.

GALDEGAIA ESAERA LUZEA DENEAN: galdekizuna edo erantzunkizuna datorrela iragartzeko:

"hau, hauxe, horrela..." jartzea komeni da haien tokian: orduan, *hauxe* ikusi zuten...

Aditz iragarlea ESAN denean, sarritan ez da arau hau betetzen: amak *esan* du, bihar lan haundia duela eta...

Oso polita da, aditz iragarlea esaera barruan sartu edo kentzea ere: ikusten duzu —esan zuen anaiak— hemen dituzu zure... Eta orduan, anaiak...

* * *

• Hona hemen noizean behin entzun eta irakurri ahal izan ditudan zenbait perpaus bitxi:

"Hemen zer dago?"

Hemen dago nire etxeko txakurra."

"Nolakoa da hire auzoko albaitea?"

gure auzoko albaitea da ona, jakintsua eta auzoa dago oso pozik harenkin."

"Entzun dut, euskara ongi ikasi duzula."

"Zein da neskatala horren izena?"

Neskatala horren izena da Miren."

"Nik orain dakit euskara gutti, baina ikasten badut orain bezala, jakingo dut oso sakon."

“Nola heldu haiz, ba hona? Ba heldu naiz oinez eta goizetik.”

“Pelota kalean idoro dut nire laguna, eta joan gara tabernara jatera bazakaria.”

“Jakin zuen aittak bere semea ari zela bide okerretik edo txarretik eta, etorri zenean etxera, esan zion ibiltzeko lagun zintzoekin.”

Entzun dut okela merketu egin dela.”

“Hori da, inoiz ezer ikusi ez dutelako.”

“Irakurri dut, aurten sekulako jai ederrak egin direla.”

“Negar malkoak lehortzen dira, ihartu berriz, loreak.”

“Hiigo zela; baina osatu zaigu.”

“Orain zer? Orain jan behar dugu?”

“Lehen gorrik nengoen, baina orain dantzut (entzuten dut).”

“Etorri ez dira eta lan egitera.”

“Begira hor ba dago.”

“Ez dakit asko ala gutxi ba du.”

“Onak lurreko erregeek izan beharko lukete.”

“Euskaraz: euskara garbian mintza hadi!”

“Ke asko. Ur asko. Hotz asko. Bero asko.”

“Ez dago hemen eta ezin ikusi dut.”

“Zoaz ala geratzen zara?”

“Geu gara inork baino gehiago daukagunak.”

“Gizon haren asmoa zen oso ona, baina joan zen bide txarretik.”

“Euskara galdu zen asko, jendea beldur zelako euskaraz mintzatzen.”

“Orain aukeratu behar duguna, da euskara garbia eta euskara bizia. Da ikaragarri, idatzi duzuna euskara galtzeaz.”

“Grazia da Jaungoikoaren dohain bat, egiten duena gizona Jaiko-seme.”

“Zorionekoak gose eta egarri direnak, zergatik ze izango dira haseak edo hasetuak.”

“Esaiguzu argi eta grabi, bihar etxera bazoaz ala ez.”

“Herri hartako gazteak hain ziren astokiloak, ze sartzan zuten ikaragarritzko beldurra.”

"Orain diru asko ei duzue? Dugu, genuen eta izango dugu."

"Aita edo ama nor da maitagarriago?"

"Mutil horiek ez dute galtzen erarik ateratzeko haserreren bat."

"Gure mutilak dira oso zintzoak, ze ez dute biraorik esaten."

"Ados gaude, baina nahiz eta kostatzen, ikasi egingo dugu esandakoa."

"Gure txakurrak onak dira etxea zaintzeko, bai ere jateko."

"Zenbat eta lan gehiago, ibiltzen gara hainbat eta estuago."

"Ekarriko duenik ez dut uste."

"Guda gerta ezazue, bakea nahi baduzue."

"Denetatik egingo dugu: jango dugu, edando dugu, dantzan egingo dugu".

"Batuko duzu, eraiten duzuna."

"Sagarretan dugu jan ezin hala."

"Ematen dit poza zuri adarra jotzeak."

"Okerra zara oker erakutsi dizuelako."

* * *

Hirugarren puntua: aditza perpausaren azkenean jartzen dugu, gehienbat, idazterakoan; baina ez beti ezta gutxiago ere, batez ere bat-bateko itzulpenetan eta mintzatzerakoan:

Nik soroan, garia erain dut.

Haiek, atzo, txoria harrapatu zuten.

Guk, lehen, langile bat eraman dugu.

* * *

Laugarren puntua: esaera menperatua, esaera nagusiaren aurretik. Hau honela jartzen dugu gehien batetan:

Aita noiz datorren, galdetu dute.

Zu, ikustean, poztu egin zen.

Hura datorrelako, dohakigu.

Haiek ez etortzeak, min eman digu.

Menpeko esaera anitz direnean, erdaratik atzekoz aurrera euskaratuko dira:

Adibidez:

oilaskoa jatera, arin etortzeko esan du.

• Esaera batek, zati batzu luzeak eta beste batzu laburrak baditu, orduan, zatirik luzeena *aurretik* jarri eta laburrak *atzetik*:

esate batetarako: orain, bizi izateko, asko behar dela, adierazten digute.

GALDEGAIA ADITZA BERA DENEAN

1) Aditz hori laburra edo sintetiko bada, berorren partizipioa jarri behar zaio aurretik:

adibidez: asto hori, zer?

Etorri dator ala *joan* doa?

Etorri dator.

2) Aditz laburrik ez badu, laguntzailea eramango du; orduan, *EGIN* sartu behar da partizipio eta aditz laguntzailearen bitartean: adib: zer jazo zaizue?

Erori *egin* garela.

* * *

Gai honetaz ikus dezagun zerbait gehiago.

Hara hemen zer dioen Koldo Mitxelena jaunak:

“gure euskalkietan, mendebal-aldekoetan, ez da, zerbaiten berri ematen ari garenean, *egin*-ik erabiltzen: *etorri egin da* eta horren antzekorik, alegia. Hori erantzunari dagokio, galdegaia aditza bera denean.” (1)

Bestalde, Patxi Altuna jaunak hurrengo hau dio:

“el género mismo narrativo, constituido por las acciones o, como se dice, por las funciones, implica que en él el actuar se erige en elemento inquirido. Y el nivel del *hacer* o *actuar* se expresa gramaticalmente por lo común con los verbos. Esta concepción resulta, por lo que al vasco se refiere, cuando menos sospechosa, toda vez que, de ser el verbo *simpliciter* el elemento inquirido, debería éste ir reforzado, como en la frase 5 de las arriba mencionadas (*nik bart etxean legatza jan egin nuen* (¿qué hiciste con ella?), por *egin*: “... **jan egin nuen**” (“La comí”, que en vasco reviste la forma “**comer** es lo que hice”, en oposición a cualquier otro destino en que pudiera acabar la merluza: “La eché a la basura”, “se la di a un amigo”, etc.). Este **egin** nunca refuerza al verbo en tal lenguaje narrativo-descriptivo. La razón pudiera ser ésta: en la

(1) Koldo Mitxelena, *Euskera* XXII (1977), 731. orrialdea.

exposición-narración de unos echos objetivos no es pertinente destacar que tal acción concreta es realizada *en oposición* a cualquier otra que hubiera podido realizarse. Ni cabe razonablemente esperar del oyente —aun supuesta su presencia y siendo él el destinatario de la narración, aun con formas alocutivas respetuosas— una instancia poniendo en duda la verdad de las funciones que se narran” (1).

* * *

Ogia jan egin du edo *goizeon, joan egin da* perifrasiak ez diote zertan erantzun behar galdea bati. Aldaera estilistikoa da eta enfasia ematen dio per-pausari. Bestalde, eztu kontrakotazunik adierazten.

3) Galdegaia aditzaren *baietza* edo *ezetza* denean:

a) *ezezko esaeretan*, aditz aurrean jartzen den EZ da galdegaia:
zer ezan duzu?

EZ dela inor etorri, esan dut.

b) *Baiezko esaeretan*: *aditz labur* edo *sintetikoetan*, *BA jartzen zaio*:
BA datorrela; *BA* doala; *BA* dabilela...

c) Aditz laguntzaileaz doanean, ez da ezer ere jartzen eta esaera hori edozein modutara bana daiteke:

- zer esan du mutil hark?
- gurasoak helduko direla.

IZENA

Jenerorik ez. Euskaran ez dugu jenerorik. Salbuespen bezala. “hika-koan” dugu:

neska denean = N: *dun*; *dinat*

Mutila denean = K: *duk*; *diat*

Joskera arauak:

- *zer-noren* datorrenean, *noren* aurretik:
aittaren semea;
“Nire aita”.
- *Osoa*, zatiaren aurretik:
ordu erdi baino lehen.

(1) Fco. M.ª Altuna Bengoechea, *Versificación de Dechepare. Métrica y pronunciación*. Bilbao, 1979, 31 eta 32 orr.

- *Jabeduna*, jabegaiaren aurretik:

nire anaiaren txapela.

- *Aditz burua* edo subjektua denean, aditzaren aurretik, arruntki, ez beti:

Txomin dator:

Ama da.

- Galdetzailea, aditzaren aurrean:

nor dator?

Trantsitibo eta intrantsitiboaren osagarri edo konplementua... aurretik.
Jonek sagarrak jan ditu.

Ezezka:

atzetik eraman lezake:

ez ditu jan *sagarrak*; ez du jan *sagarrik*.

ADJEKTIBOA

Izenlagun zelakotzaileak edo determinatzaileak atzizkiak berak hartzen ditu izenaren orde:

zaldi *Polita*;

gizon *garaia*;

neska *gaztea*.

Joskera arauak:

A) *Atzetik*: zelakotzailea edo mugatzailea: okela *gozoa*.

Hainbatekoa: *sagar asko*; *anitz* *sagar*; *sagar anitz*.

Erakusleak:

mutil *hura*;

gazte *hori*... (1)

Galdea eta ezezko aditzetan:

etzara ona... nor da ona?

Hiru edo gehiago joan litezke lokarrik hitzik gabe:

etxe zuri, ederra...

---

(1) Bizkaian, mintzatzerakoan batez ere, aurretik eta atzetik, alegia: hori, gizonori; hau, mutilau; ha, andrea... erabiltzen da.

B) *Aurretik*: aditzaren egozkizuna denean:

zure liburua haundia da

"ko", "dun" atzizkiko zelakotzaileak:

adimendun gizona...

Jabedunak:

zure etxea;

gure anaia.

Esaldiari laztantasuna eta indarra emateko atzetik:

ama gurea.

Atzizkiak: izena, izenlagun bihurtzen da atzizkien bitartea: "ago, ail, bera, dun, duna, en gabe, gaitz, garren, garri, ge gura, kara (aspecto: zurikarra), karren, ko, koi, kor, lu (despreciativo), na, tar, ti, tzu, txo, zta.

Zenbakizkoak:

1. Izenaren aurretik bat eta bi:

Gipuzkoan "bi" aurretik erabiltzen dute, eta Bizkaian, gehienbatetan atzetik.

"Bi" zenbakia joan daiteke nahiz aurrean, nahiz atzean.

2. *Mailkatzaileak*: lehena izan ezik, garren esarrita: bigarren, laugarren... baina lehen edo Luis Luciano Bonaparte Printzeak zera adierazi zuen: "los pronombres relativos eran desconocidos en el vasco primitivo".

Baina J. Vinson jaunak honela erantzun zion:

"ese caso no es especial del euskera; ¿es que el indo-europeo prototipo, L'Indogermanische Ursprache, tenía pronombres relativo? El empleo de esos pronombres supone una sintáxis ya complicada, una cultura moral relativamente superior, una educación en alguna suerte literaria, lo que no es ciertamente el caso de los pueblos primitivos (2).

3. *Atzizkiak*:

koitz: bikoitz, hamarkoitz...

En: ehunen, hamarren...

Oro (Ero): hamabostero, hilero...

Na: bana

Naka: banaka, launaka...

---

(2) *Revue de Linguistique...*, tome IX, p. 217

Ko: lauko, bosteko

Garrenez: laugarrenez, zazpigarrenez...

4. *Orduak:* zenbakitzailearekin: laurak; hamarrak...

5. *Askotan:* hamaika aldiz; mila aldiz...

ADITZARI BURUZ ZENBAIT OHAR

1. *Aditza eta aditz burua:*

a) Aditz burua edo subjektua aurretik:

Txomin dator. (1) R. M. Azkue jaunak bere *Morfología Vasca* (1) lanean adibide hau agertzen digu:

J. A. Mogelen liburutik jaso:

“nik erein-ARREN galgarana soloan...” (*Peru Abarka*, 68-10).

Adibide honetaz hau dio R. M. Azkue jaunak:

“Mejor construido estaría: “Nik soloan galgarana erein-ARREN...”, pues los conjuntivos, por su oficio de poner en relación una frase con otra, deben como los mojones ocupar el extremo de su jurisdicción”.

• Perpaus menperatuetan bi, hiru, lau edo gehiago batzean, elkar-kateaturik agertzen direnean, gaztelerak erreskadatu ohi dituan ez-itzulitara, goikoz-behera, lerrekatu ohi ditu euskarak, alegia:

Axularren azken perpaus luzea ere, horietarikoa dugu:

“dotaturik - egin zuenean”.

Adibide errezagoak:

1. Sin saber

2. Qué es la devoción

2. Debozinoa zer den

1. jakin gabez

Perpaus hau, Mendiburuk erdal joskeraz idatzi zuelarik, Orixek zuzenduz (RIEV. IX. 13)

1) *Con* decir. 2) *Que* venga pronto. 3) *A* verme...

3) Ni ikustera. 2) azkar etortzeko 1) Esanaz (aski duzu)

---

(1) R. M. Azkue, *Morfología Vasca*, Bilbao, 1925, 354. orr.

Agintzazko eran edo inperatiboan, aditza doa aurretik:
hator Txomin.

Betor Jon...

BA baiezkoa denean aditza aurretik:

ba doa Ainhoa;

Ba datoz gazteak...

2. *Aditza eta adizkizun ingurumenezkoa:*

a) Aditza azkenean:

baserritik hirira etorri ziren.

b) Ezezko esaeretan, aditz laguna, aditz-joka eta aditz izen bitartean:

etziren baserritik hirira etorri.

c) Adizkizun zuzen eta ingurumenezko, biak direnean, ingurumenezkoa lehen edo azken:

gazta bat ekarri diote lagunek aittari.

d) Aditz lagun asko daudenean:

bat aditzaren ondoren, baina garrantzitsuena aurretik:

Ainhoa oso pozik dator, bakarrik.

3. *Aditza eta aditz jokoa:*

a) Lehen aditz izena eta gero, jokoa:

etxean pozik bizi ziren.

Ezezka dagoenean, jokoa aurretik:

ez ziren heldu; ez zuten jan...

b) Ezezka dagoenean, jokoa, edo aditz laguntzailea aurretik:

etzen ibili etzen ibili.

c) Ezezka duen ingurumenezkorik ba da, aditz joko edo laguntzailea eta izen bitartean:

“ez ba” sartzen bada, ez.

d) Ezin... ezin naiz joan;

ezin naiz ibili...

e) Menpeko esaera, esaera nagusiaren aurretik:

aitta etorri dela, esan digute.

ADITZLAGUNA

“Baita”: izenaren aurretik:

gu euskaldunak gara, baita zuek ere.

Bai, izenaren atzetik:

haiek etorriko dira, eta zu ere bai.

Ez, bai: aditz-jokatuaren aurretik:

eznaiz helduko;

ezkara kanpotik ibiliko.

MUGATZAILEA

Mugaitza bai:

1. Izenaren ondoren izenlaguna. Izenlagunak mugaitza:
haiek, gizon onak dira.
2. Izen asko elkarren ondoren, azkenak mugaitza:
Jon, Mikel eta Jaionek dute liburu gorria.
3. Izenlagun asko elkarren ondoren, azkenengoak mugatzen du:
zu eta guk dugu.
4. Jabedun bat sartzen den esaldiak, mugaitza eramanen du.
5. Aditz trantsitiboetan: AK... EK: gizonak du (sing.)
gizonek dute (plur.)

Mugaitza ez edo determinatzailezik ez:

1. Zenbakizkoaren ondoren dagoen izena:
bost gizon;
ehun etxe....
2. *Bai*: mugatua denean:
gure bost lagun...
3. Tokiko eta hainbatezkoak:
etxe zuri hura...

4. Esaerak: hamaika emakumek...
5. Hainbatezko, neurrizko eta zenbakizko izenak:
sagar bat;
pitxer bete ardo...

BERARIZKO IZENA EDO IZEN PROPIOA

Ez du mugarik, hau da, mugagabe bezala jokutzen da:

Mikel heldu da.

Aditz trantsitiboa denean, bai:

Mikelek erosi du...

Kontsonantez amaitzen denean, "e" hartzen du:

Miren (e)n, Mirenek...

Izan daitezke hurrengook ere:

"i, entzat, gan, gana, gaz, kin, gatik, gandik, z, ganantz...

Deitura azaltzeko erabiltzen den-"tar", beti izena aurretik:

Aldamiztar, Goikoetxeatar...

Ibai, mendi, uharte izenak mugaitz gabe:

Oiz-mendi...

GALDEGAIA LABURPEN GISARA

ADITZ TRIN- KOAZ	Gal+aditz	Aditz Soila+ aditz	Ba+aditz	Baiezkoa
	Ez+aditz+gal	Aditz+soila+ ez+aditz (1)	Ez+aditza	Ezekoa (1)
	Gal+aditz		Ba+aditza	Galdera
	Ez+aditz+Gal		Ez+aditza	Ezeko galdea
	IZEN BAT	ADITZAREN EKINTZA	ADITZAREN BAIETZA EDO EZEZ- KOTASUNA	GALDE- GAIA

ADITZ KONPO- SATUA	Gal+Aditz Nag+Aditz laguntz.	Aditz Nag.+ egin+Aditz laguntza:	∅+Aditz Nagu+Aditz lag.	Baiezkoa (2)
	Ez+Aditz lag. +Gal+Aditz Nagusia	Ez+Aditz lag. +Aditz nagu.		Ezekoa
	Gal+Aditz Nag+ Aditz nag.	Aditz Nag.+ egin+ Aditz Lagn.		Galdea
	Ez+Aditz Lag.+Gal.+ Aditz Nag.	Ez+Aditz lag.+Aditz nagusia		Ezeko Galdea

(1) Ezeko esaldietan, *Ez* hitza bera izaten da ia beti galdegaia.(2) Galdegaia luzea denean, haren tokian ordezeko hitz bat jarri ahal da: *hau, zera, hots, alegia...*

Aditz trinkoaz	Nora doa? BILBORA doa	joan doa ala etorri dator? JOAN doa	ba doa? BA doa
	Bilbora doa? Ez doa BILBORA	(Joan doa ala etorri dator? JOAN ez doa	Ba doa? Ez doa
	BILBORA doa?		Ba doa?

Aditz Konposatuaz	Nora joan da? DONOSTIARA joan da	joan egin da? JOAN egin da	Joan da? JOAN da
	Donostiara joan da? Ez da DONOSTIARA joan	Joan da? EZ da JOAN	
	DONOSTIARA joan da?	JOAN egin da?	
	Ez da DONOSTIARA joan?	Ez da JOAN? (1)	

I	II	III	IV
<i>Izen bat</i> Galde. Aditza “Aita dator gaur menditik”	<i>Aditzaren ekintza</i> Aditz soila-Aditza “Jon etorri dator”	<i>Aditzak adierazten duen baiezkoatasuna edo eze- tza</i> Ba- aditza “egun BA doaz gizonak Donibane Lohitzunera”	Esaldia Baiezkoa (1)
Ez aditza- Galdegaia	Aditz-soila-ez-adi- tza “Ibili ez dabil”	Ez-aditza-deus ez “Gurdia ez dabil”	Ezezkoa (2)
3. galdeg. - aditza “Baka- rrik dator”?	— —	Ba-aditza Jon ba doa?	Galdea (3)
4. Ez-aditza- galdeg “Ez dakar txoria eskuan?”	— —	Ez-aditza-deus ez “Euskara ez dakizu?”	Ezezko galdera (4)

(1) Nire eritziz, egun, Gipuzkoan, gehien bat, Iparralde eta Nafarroan gutxiago erabiltzen den “a/” galdeetan, Bizkaian erabiltzen da era hau, baina hurrengo erara:

Etorri da ala ez?

Hemendik sortu da, dirudienez nahiko oraintsu, *etorri al da?*

Bestalde, egun, zenbait idazle *etorri ahal da?*, idazten hasi da. Zergatik?

	I	II	III	IV
	Izen bat	Aditzaren ekintza	Aditzak adierazten duen ekintzaren Baiezko tasu- edo ezezkotasuna	Esaldia
A d i t z	Galdeg+Aditz Nagusia+ Aditz Lagun- tzailea "Udan bildu izan dugu belarra	Aditz nag.+egin +aditz-laguntzai- lea "Azkenean ez zuten saldu bildo- tsa eta JAN egin zuten"	Deus ez+aditz nagusia +aditz-laguntzailea: "etorri izan da lehen"	Baiezkoa (1)
P e r i f	Ez-aditz la- gun. Galg. aditz-nagu. "Zahatoa ez dut eraman lanera"	Ez+aditz la- guntz.+ aditz- nagusia "Azke- nean ez zuten saldu bildotsa"	Hizketan ↓	Ezezkoa (2)
r a s t i k	Galdeg.+aditz nag.+aditz-la- guntzailea "Leihoan eduki (ahal) duzu lehor- tzen txapela?"	Aditz nagusia+ Agin+al+aditz laguntzailea: "Beldurtu egin suten	↓ Bereizten ↓	Galdea (3)
e r a	Ez+ aditzlag.+ Galdeg+aditz- nag. "Buruan ez zaitu ASTO HORREK jo?"	Ez+aditz lagun. +aditz nagusia: "Bazkal ondoren ez geunke hartu- ko kafetxo bat Ekintza-n?"	↓ Dira gehienbat	Ezezko galdea (4)

GALDEGAIA IZEN BAT DENEAN

Kuadruan azaldu zaizkigun posibilitate guztiak adibideen bidez azaldu nahi ditut:

JON DATOR
gald. aditza
EZ DARABIL AINHOAK
ez. aditz. gald.
JOSEK DARAMA
gal. aditza
EZ DATOR KEPA
ez aditz. gald.

ATERKIN BAT EMAN ZIDAN
gald. aditz aditz
nagus. lagun.
EZ DUTE TXORIRIK EKARRI
ez ad. gald. aditz
lag. nagusia
XOXOAK EROSI DITU
gald. aditz aditz
hag. lagun.
EZ DITU USOAK EKARRI
ez aditz gald. aditz
lagun. nagus.

Aditz soila, esaldia baiezkua izen bat. Galdegai eta aditzaren arteko lotura ezin puskatuzkoa da. Esaldian elementu gehiago sartu nahi badugu, aurretik edo atzetik sartu beharko ditugu, sekulan ez galdegai eta aditzaren artean.

Aditz soila, esaldi ezezkoa eta galdegaia izen bat.

Aditz soila, esaldia galdeazkoa eta galdegaia izen bat.

Aditz soila, esaldia ezezko galdeazkoa eta galdegaia izen bat.

Aditz konposatua, esaldi baiezkua eta galdegaia izen bat.

Aditz konposatua, esaldi ezezkoa eta galdegaia izen bat.

Aditz konposatua, esaldi galdeazkoa eta galdegaia izen bat. Aditz konposatua, esaldia ezezko galdeazkoa eta galdegaia izen bat. Aditz konposatua, esaldia ezezko galdeazkoa eta galdegaia izen bat.

“PERU ABARKA” AZTERKETA FONOLOJIKOA ETA KOMENTAKETA LABUR BAT

Josebe Azpillaga

I. Sarrera

I.1. Euskal nobelaren sorrera.

Euskal nobela XIX.Mendean

XIX garren mendeko nobelan errealismoa eta naturalismoa ziren nagusi, eta korronte hauek munduaren ikuspegi burgesaren literatur adierazpen ziren.

Literatura eta gizartearen arteko arremanak edozein literatur-motan baino nabariago agertzen dira nobelan. Beraz, nobela XIX garren mendean hasi zen gizarteko dokumentu izaten; bainan nekez esan genezake orduko euskal nobelak Euskalerrriaren egoera eta gertakizunak adierazten zituenik.

Mila bostehun eta berrogei eta bost eta milazortziehun eta hirurogei eta hamazazpigarren urteen artean, ehun eta bat euskal-liburu argitaratu ziren. Aldi luze honetan landutako euskarazko literatur motak olerkia, lirika, epika eta antzerkia izan ziren; behin ere ez nobela, **Peru Abarka** izan ezik. Horretaz gainera, testu hau, mila zortziehun eta bian idatzia izanik, ez zen mila zortziehun eta laurogei eta bat garren urterarte argitaratu.

XVIII garren eta XIX garren mendeetan **Peru Abarka** eta **Auñamendiko lorea** arte idatzitako euskal literatura testu erlijiosoz (sermoiez, katekismoz, e. a.) osatua zegoen; XIX garren mendearen bukaeran eta XX garren mendearen hasieran, beste mota berri bati irekitzen hasten zaio: *nobelari*.

XIX garren mendean, garaiko literatur joerak, Klasizismoa eta Rokokoa, ez zetorzkion ondo euskal literaturari, ez bait zuten herritar kutsurik. Bainan, Europarekin batera, Euskalerrria beste joera bat lantzen hasi zen: herritasuna eta naturaltasuna, lehenagoko eskolaren aurka joaz. Beraz, XIX garren mendeko literaturak bere iturria herrian bilatuko du. **Peru Abarka** da joera hau jarraitzen duen nobelarik aipagarriena. Prosari dagokionez, berriz, XVIII garren mendeari begirada bat emanaz, asko zabaltzen da erabiltako gai ei buruz: lehen ia inoiz hartzen ez ziren gaiak erabiltzen dira; halere oraino erlijio literatura ugariena izan arren ere.

JUAN ANTONIO MOGEL ETA URKIZA eta PERU ABARKA

1. Juan Antonio Mogel eta Urkiza

Juan Antonio Mogel Eibarren jaio zen, eta Markinan erretore izan zen hil arte.

Euskalki gehienak ba zekizkien. Mogel Bizkai aldeko literatur mugimen-duaren aitzindaria izan zen batez ere. Beraren lehen liburua gipuzkeraz idatzi zuen ordea, gipuzkera literatur mailara igoa bait zegoen. Bera izan zen, geroa, Bizkaiera, maila literariora jaso zuena.

Mogel garaiko hizkuntzalariekin harremanetan zebilen. Euskarari buruz, erdaraz gramatika azterketa-lanak egin zituen.

2. Peru Abarka

2.1. Ezaugarriak eta helburua

Durangon, mila zortziehun eta laurogei eta bat garren urtean **Beti bat** zeritzan Bilboko aldizkari karlistan, orduraino argitara gabeko **Peru Abarka** zatika agertzen da.

Ezaugarriei buruz, elkarrizketa da egileak erabiltzen duen teknika; zera da: baserritar baten (Peru) eta barbero baten (Maixu Juan) arteko elkarrizketa. Biok halabeharrez ezagutzen dute elkar.

Liburu honen ezaugarriak aipagarrienak beraren ironia haundian, eskal esaeretan eta modismoetan datzate.

Peru Abarkak histori eta etnografi aldetik ere garrantzi handia du, XIX garren mendeko bigarren aldiko nekazarien ohiturak, lantegiak, bertako teknikak, tresnak eta garai horretan leku guzti hauetan erabiltzen zen hiztegia ezagutzeko benetazko dokumentua gertatzen bait da.

Helburuari dagokionez, obra honetan Mogelek zera adierazi nahi digu: baserritarrak direla beste guztientzat euskara arloan maisu eta eredu; obran ikusten denez, jakintsuek ere baserritik igaro behar dute, Peruren “unibertsi-tatea” delakotik.

Mogelen iritziz, euskara jatorra baserrian aurkitzen da, eta horretarako elkarrizketaz baliatzen da, hau da, euskara jatorra ezagutarazteko.

Peru Abarkaren izaera bi helburutan agertzen da:

Bata, *didaktikoa*: izaera hau bi elementu nagusiek antolatzen dute: alegia, ohiturazko ikuskizunak —baserriko bizitza, burdina- olako lana-

ren deskribapena —eta burutapen didaktiko eta doktrinalak— baserriko eguneroko bizitzaren azaltzearen bidez.

Bestea, *ohiturazkoa*: erlijio ikasketak, moralak, e. a. agertzen dituen.

2.2. *Idazkera, estiloa*

Peru Abarka liburuan bi alderdi agertzen zaizkigu:

Bata, *elkarrizketarena*, ezaugarririk garrantzitsuen, eta bestea, *narratibarena*.

Elkarrizketaren alderdiari dagokionez, Mogelen iritziz hau izango litzateke biderik egokiena euskal jende xeheari euskara jatorra ezagutarazteko, beraren sinpletasunagatik eta herri xehearentzat hurbilagoa eta ulertzeko errazagoa izanagatik

Narratibako alderdia bigarren planoan jartzen du Mogelek, irakurleak el-karrizketara jo dezala nahi bait du; helburu hau jarraitu nahiz, autu bakoitzaren haserako narratibo erreferentziak erdaraz daude.

Narratibo alderditik aberatsa ez izanik ere, liburuak duen hizkera —bizitasun ikaragarriak oker hori gaintitzen du guztiz.

Literatur mota hauetaz gainera, beste batzuk ere, erabiltzen ditu: erlijio gaiak, ipuinak eta itzulpenak.

ERITZI KRITIKOA. PERU ABARKA, AITZINDARI

1. Eritzi batzu

Peru Abarkari buruz polemika haundia izan da. Obra hau, nobela kontsidera daiteke? bai ala ez?

Alde batetik, gaurko poetikaren ikuspegiaz begiratuta, literatur —mota historiko eta deskriptibo den zerbait baizik ez da; bestalde, nobela da literatur motarik mugikorrena.

Zer esan da arazo honi buruz? Adibide bezala, Mitxelenak eta Azkuek zera diote:

Mitxelenak: “En cierto modo es, en forma dialogada, el primer conato de novela en Vasconce”.

Eta Azkuek honela dio **Euskaltzale** aldizkarian, mila zortziehun eta lau-rogei eta hemeretzigarren urteko nobelaren argitaraldian:

“Irakurgai izena, osoz oso ez arren, ondo etorkionik.

Peru Abarka izan ezik, ez egoan, oraintsuarte behintzat, beste liburu-
rurik”.

Mogelek berak, berriz, elkarrizketa bat bezala azaldu zuen liburua, “autua” izena ezarriaz azpigitulu bezala; honela: “Euskaldun baserritar bakarti baten eta Maisu Juan bizargin kaletar baten arteko autuak”.

2. Eritzi pertsonala

2.1. **Peru Abarkak** ba du lauki narratibo bat, txikia bada ere, eta lauki hone-
tan dago oinarriturik liburuaren izaera didaktikoa.

2.2. Narratibo obra batean agertzen diren elementuak ez dira funtsez-
koak (tokia eta denbora, ekintza eta pertsonaiak) **Peru Abarka**-n, liburuaren
helburuei D(didaktiko eta ohiturazkoak) menperaturik bait daude. Adibidez:
tokia, ohiturazko ikuskizun huts bat da.

Denboraren igarotzea, berriz, ekintzarik gabe gertatzen da batzutan.
(Adibidez, lehen autuan.)

2.3. Bestalde, pentsalariek zer egiten duten, narrazioen bidez dakigu
ekintzen bidez baino gehiago. Baina, nire ustez, baserri bizitzean
oinarrituriko nobela bat bezala har daiteke, idazlan linguistiko eta
erlijioso bat baino.

Bestalde, **Peru Abarka** nobela bat den ala ez aztertzeko, bi alderdi ikus-
ten ditut: alde batetik, ba dirudi ezetz, euskal narraketa bat osorik izateko
autu bakoitzaren haseran dauden narratibo erreferentziak euskaraz egon
behar bait lirake, eta, liburuan, erdaraz daude, berriz.

Baina, baste aldetik, **Peru Abarka** lehen aldiz argitaratua izan zenean,
euskal nobelari gizarte baldintza berriek bidea egiten zioten. (Euskal kul-
turaren berpiztea, kazetaritzaren garapena, publiko irakurle baten jaio-
tza, e. a.). Beraz, lehendabiziko euskal nobelatzat onar daiteke.

2.4. Beraz, niri liburua oso irakurgai alai eta interesgarria iruditzeaz
gainera, uste dut **Peru Abarkak** ezaugarri narratibozko arrakastarik ba duela
euskal nobelaren sorreran ezartzeko.

Alde batetik, alai, beraren hizkera bizkorragatik, eta naturaltasunaga-
tik iruditzen zait. Eta bestalde, interesgarria, nirekin helburu didaktiko hori
lortu duelako: esera zaharren erakusketak, baserriko bizi-tza, burdina-olako
lana, eta euskal baserritarraren notasuna, hitz batean.

PERU ABARKA. ANALISI FONOLOJIKOA

1. Fonetika maila

1.1. Bokaleak/eta bokale elkarketak

Hego euskalki guzietan, beraz, Marxinako bizkaierak baita ere, bost fone-
ma dituzte, bokaleen multzoan: /a, e, i, o, u/.

Bokaleen saila aztertzerakoan, beste bi behesailetan zatituko dut
berauen azterketa:

- a) Hiatoen azterketa, eta
- b) Diptongoen azterketa.

1.1.1. Hiatoak

Liburuan, hiato kasu hauek agertzen dira:

-o + a > -ua: hau da, orokorki bizkaieran -“oa” bokale elkarketa duten hi-
tzetan, elkarketa hori -“ua” ahoskatzen dela. Hiatoa indartze-
ko helburua jarraituaz, beraz, “o” erdi-bokalea itxi egiten da,
honela, bokale bat itxia (“u”) eta bestea irekia (“a”) izanik,
ezberdintasuna haundiagoa egiten bait da, ihatoa indartuaz, bi
bokaleen artean.

Adibidez (testuan):

jaungoikoak	jaungoikuak	edertoago	edertuago
ardaoa	ardaua	gaisoari	gaisuari
nengoan	nenguan	daroazala	daruazala
mozolooa	mozolua	daroa	darua

-o + e > -ue: aldaketa honek aurrekoaren helburu ber-bera du.

Adibidez:

txarrekoentzat	txarrekuentzat
eroen	eruen

-e + a > -ia: Adibidez:

adiskidea	adiskidia
etxea	etxia
erreal	errial
bageaz	bagiaz
ezean	ezian

1.1.2. *Diptongoak*

– Bost diptongo beheranzkoak ditu, noski:

– ai, ei, oi, au, eu.

Adibidez:

ondatzalle; kasu honetan,

“ai” diptongoaren monoprolongazioa eman da,

“i” bustiaz, eta honela “i” galduaz.

– “ui” goranzkoa ere ba du.

– Alderantzizko bost bokale bikoteek, berriz, *hiato* ematen dute beti bizkaieraz; hau da, bizkaierako bokale elkarketetan “I” edo “u” hasieran azalzen direnean, diptongoak hiato egiten dira.

– ia, ie, io, ua, ue.

Adibideak:

Beheranzkoa: jaungoikoa...

Goranzkoak: bahituretan ematen dira bereziki testuan:

[je]	erremienta	[eRemjenta]
[wa]	kuartillu	[kwa ^R til'u]

1.1.3. *Hitz bukaerako bokaleak*

Hauekin gertatzen dena ere bahituretan ematen da bereziki, eta zera da: “o” azken-bokalea “u” egiten dela: -o -u

Adibidez: cuartillo > kartillu
 barbero > barberu
 médico > mediku

1.1.4. *Bokaleen erreduplikazioak*

Ezaugarri hau bizkaierako berezitasun bat da.

Adibideak: dakeezanian, jaatera, nabee, txarrak, dautsee.

Bokaleen erreduplikazioak balio adierazgarri bat izan dezake, baina hala ere ez dago esplikaziorik kasu honentzat.

1.1.5. *Bokale protetikoa*

Ezaugarri hau ere bahituretan ematen da; baina, “R”-z hasten diren bahituren kasuetan bereziki.

Adibidez:

real / errial
recelar / errezela

1.1.6. Erdikontsonanteak

Euskalki guztietan bi erdikontsonante agertzen zaizkigu: “Yod” eta “Wau”; “Yod” “j” erdikontsonantea izanik, eta “Wau”, “w” erdikontsonantea, baita ere.

– “Yod” erdikontsonantea:

bi egoratan aurki daiteke: hitz haseran ala hitz bukaeran. Hitz hasera-koari dagokionez, hauek dira testuko adibideak:

jakin [xakiⁿ]
jaatera [xaatera]
jat (=zait) [xat]
jako (=zaio) [xako]
jaungoikuak [xaungoikuak]

“j” fonema bi eratara ebakitzen da bizkaieraz: “jarri”ren kasuan, adibidez:

[xaRi],	Markina aldean	(espainolezko “j”)
[zafi],	Lekeitio aldean	(frantsesezko “j”)
[jaRi],	Arrati aldean	(espainolezko “y”)

– Hitz barruan, *Yod* erdikontsonantea bokale artean agertzen da, eta S fonemarekin ebakitzen da, aztertzen da, aztertzen ari garan bizkaieran. (Markina aldekoa, bereziki).

Adibideak:

daijozala [daišosala]
opizijo [opizišo]
guztija [gustiša]
begijak [begiša^k]

– *Wau* erdikontsonantea:

egoera batean bakarrik aurki daiteke: bokale artean.

Adibideak:

naute: nau+e > nawe > nabee
duen: dau+en > dawen > dabene
buruan > buruban
gerrestua > garrestuba
barruan > barruban

1.1.7. *Beste berezitasun batzuk: bokaleen ixtura eta irekidura*

Kasu hauek ematen dira:

a) Hitz hasieran: i- > u-

Alternantzia hau gipuzkeran, hitz hasieran “i” duten hitzetan agertzen da.

Adibidez:

- (c) irten / urten (B)
- (c) (h)iri / uri (B)
- (c) ile / ule (B)
- (c) ipuin / upuin (B)
- (c) irin / urun (B)

b) Hitz barruan: u > i

Adibidez:

- (c) gutxi / gitxi (B), e. a.

d) Beste alternantzia bat: eR > aR

Kasu honetan, “R”ren eraginez “e”, “a” ahoskatzen da.

Adibideak:

- (c) berriketa / barriketa (B)
- (c) zerri / txarri (B)
- (c) berri / barri (B), e. a.

Testuan salbuespen batzu azaltzen dira.

Adibidez:

- (c) gerrikoa / gerrestuba (B)

Hemen “e” bokalea ez da guztiz ireki.

1.2. *Kontsonanteak eta kontsonante elkarketak*

Peru Abarka testuan, bizkaieran “h”ren aztarna nola galdu den garbi ikusten da. Adibidez, “miña” hitzaren kasuan, zera gertatu da:

“miña”: mihi + a > miña; “h” horrek eman du bizkaieraz “ñ”.

Bahituretan berriz, baita ere, “h” agertzen denean, bizkaieraz ahoskatze-rakoan galdu egiten da.

Adibideak: baina, aurana, e. a.

1.2.1. *Igurzkarien nahasketa*

Bizkaierako ezaugarri hau liburuan agertzen da baita ere, hau da, “z” eta “s”ren arteko nahasketa.

Adibidez: baisen, baskaria, nas, nasan, inos, e. a.

1.2.2. *Bustidura*

Bustidura da bizkaieraren ezaugarri garrantzitsuenetako bat.

Testuan bustidura hauek aurkitu ditut, eta berauek dira garrantzitsuenak:

- il > ill;
adibidez: ibilli, ondartzalle.
- in > ñ;
adibidez: oñetan, baña, bañan, baño.
- in > iñ;
adibidez: premiña.
- in > iñ;
adibidez: oraiñago.
- itz > itx;
adibidez: gatz. (=gatz).

Shanditan, hau da, bi hitzen elkarketetan ere, bustidura ematen da.

Adibideak:

(B) -z + j- = -tx		
ez jakolako	(= ez zaiolako)	→ etxakolako
ez jat	(= ez zait)	→ etxat

1.2.3. *Beste zenbait berezitasun*

– Bahituretako hitz hasierako f- > p- egitea.

Adibidez:

fiel > piel
oficio > opizio
fama > pama

– Zenbait hitzetan inposiban dagoen “R” deuseztatzea; hala ere hau irregularki gertatzen da.

Adibidez:

zek (eta ez zerk)
 nok (eta ez nork)
 inok (eta ez inork)
 ezek (eta ez ezerk)

— Bahituretako $l > r$ egitea. Aldaketa hau askotan gertatzen da.

Adibidez:

gula > gura

1.2.4. *Kontsonanteen elkarketa batzuk*

Mota honetako elkarketak agertzen dira liburuan:

igurzkari + ezpainkari ahostuna = igurzkari + ezpainkari ahoskabea.

Adibidez:

ez + ba → ezpalitxakio

Eta honetaz gainera, beste hauek:

igurzkari + afrikari + igurzkari afrikari = albokari

Adibidez:

ez + z- → etziniak

igurzkari + horzkari ahostun = igurzkari + horzkari = ahoskabe

Adibidez:

ez + d- → eztabil

Baina ba dira kontutan hartu beharreko beste salbuespen batzu; igurzkariaren ondoren sudurkari bat agertzen denean,

Adibidez:

Ez nas, ez nau, ez nintzan, e. a.

2. Morfosintasi maila

2.1. *Deklinabidea*

Testuan, Markinako bizkaierak dituen ezaugarri hauek agertzen dira:

— Ergatibo plurala:

erabiltzen den morfema *ak* da.

Adibidez:

“guztiak asko gura dautsee”.

– Soziatiboa: singularra, *gaz* morfemarekin egiten dute.

Adibidez:

katubagaz.

Plurala, berriz, *kaz* morfemarekin.

Adibidez:

meiakaz.

– Datibo plurala, *ai* egiten dute.

Adibidez:

nekazaliai.

– Ablatibo singularra, berriz, *ti*.

Adibidez:

zateti, aldeti, buruti, e. a.

2.2. *Atzizkiak*

Atzizkien mailan, ba ditu bizkaierak zenbait berezitasun:

– Gipuzkerazko *ki* atzizkia, *to* egiten da.

Adibidez:

(c) ederki / (B) ederto.

– Gipuzkerazko *txo* atzizkia, *txu*, berriz.

Adibidez:

(c) zaletxoba / zaletxuba (B).

2.3. *Aditza*

2.3.1. *Nor mota*

Bizkaierazko aditzaren ezaugarri bat monotongazioa da.

Hona hemen adibide bat:

– (c) naiz / nas, [nas], (B).

Kasu honetan, ahozkatzerakoan, *i* bokaleak *z* fonema busti du, eta asimilatua gelditu da.

Beste aditz adibide batzu:

nintzala
zinan [sinan] (= ziren)
etziniala [eciniala] (= ez ziñan ala).

Kasu honetan, bi aldaketa gertatu dira:

a) Kontsonante elkarketa bat, ez ziñan;

b) Disimilazio bat: -“ziñan” -“tzini” *a* bokalea, galdu egin da disimilazioz, *i* emanaz; eta, bestalde, azkeneko *n* sudurkaria ere galtzen da, edo erortzen da, ia euskalki guztietan gertatzen den erregela bat denez.

2.3.2. Nor-nori mota

Hona hemen testuan agertzen diren adibide batzu:

(c) zait / jat [xat] (Markinako B.)
(c) zaiolako / jakolako [xakolako] (B)

Bi aditzotan aldaketa ber-bera agertzen da: batean, *i* bokalearen asimilazio garbia; eta bestean, asimilazio bera baita ere, bainan beste aldaketa bati loturik doalarik: *ai* diptongoaren puskaketa, *k* erdikontsonantearen bidez. Eta, azkenik, biok, gipuzkerazko eta batuazko hasierako “z”, “j” [x] fonemaz egiten dute.

2.3.3. Nor-nork mota

Adibideak:

nau
dabe (dau > dau + e = dawee > dabe) (=dute)
dot (=dut)
dozu (=duzu)
nabee (= naute) (nau + e = nawee > nabee)
neban (=nuen)
dau (=du)
ditubana (=dituena), (=dituana)

2.3.4. Nor-nori-nork mota

Adibideak:

deust (=dit); deutsa (=dio); deutsoe (=diote);
deutsut (=dizut); deuste (=didate), e. a.

2.3.5. *Aditz sintetiko harrigarri batzuren aztarnak ere azaltzen dira tes-tuan:*

Dakusanak (ikusi); dirautsut (irantsi) (aditz hau, norbaiti hitzegiten ari zaionean erabiltzen da, hau da, “esan” aditzaren forma sintetikoa da); diarduzu (=ari zara), e. a.

2.3.6. Subjuntiboko aditz iragankorraren laguntzailearen erroa, bezala, *egin* erabiltzen dute bizkaieraz, eta “egin” laguntzaile honen esanahia, *ezan* da batuaz.

Adibidez:

(c) diezazkiola [diesaskiola] / daijozala [daisosala] (B)

(c) ezazu [esasu] / egizu [egisu] (B)

(c) nezake [nesake] / nei [nei] (B)

(c) “biaje on dezala” / “biajon dagijala” (B)
“bidai on dezala” [biason dagisala]

2.3.7. *Aditz-izena*

Batuaz eta gipuzkeraz “-tzen” erabiltzearen alderantziz, bizkaieraz ez zaio aditzari “ten” atzizkia zuzenean eransten, partizipio morfemaren ondoren baizik:

biur + *tu* (partizipio morfema) + te + n → biurtuten

sal + *tu* (partizipio morfema) + te + n → salduten

(*t* fonema *d* egiten da, *l* ondoren doalako)

bat + *tu* (partizipio morfema) + te + n → batuten

2.3.8. **Eroan** *aditz erdilaguntzailea*

Testuan, ezaugarri honen adibide batzu azaltzen dira. erabili *daruadaz*; berotu *daruazak*; euki *eruen*; ikasi *darua*; e. a.

2.4. *Sintasis mailan beste berezitasun batzu*

— “Bi” zenbakaria izenaren ondoan jartzen da bizkaieraz: etxe bi, mutil bi, urte bijan...

— Aditzak eta erakuslea ere, aldiz, izenaren kasu berean, *aurrean* jar daitezke.

Adibidez:

“Nas bada oraiñago...”
an etxean
ortik etxetik, e. a.

— Edozein konjuzioren kasutan, sarritan, gazteleraren parekoak dira, honen esanahiari hurbiltzeari dagokionez.

Adibidez:

“ain dollorrak izan dira, *zein da*” (konsekutiboa)

“...ezin besteaz *baño*...” (=baizik; beraz, koordinatu adbersatiboa).

2.5. *Hiztegia*

— *Zenbait esannahi:*

zantar = zatar, aldrebas, zikin...

baldres = baldar

baldar

legez = bezala

lokatu(rik) = balantzaturik

belutu = berandutu

nekezale = langile

gatz = gula = gura = nahi

berba = hitz (hitz oso zakarra eta oso erabilia)

beste = (h)ainbeste = adina, aina.

lantasuna apaltasuna

larregi = gehiegi

ospetsu = alaia, juergalaria

ostera = berriz

eskerga = handia

biajon = biaja on (=bidaia on)

eria = okasioa

— *Zenbait espresio berezi:*

“Buruba bat egiten” = lagun artean, bata bestea bezala hartzea, berdintzea.

“Ardauak igarota” = mozkortuta.

“Astegun buru zurijan” = astelehen zurian, elurra egin zuen astelehenan.

“Katubagaz zutinik” = katuarekin zutik.